Gebieden **Zuidoost-Azië in beeld** CE

de geo

Aardrijkskunde

voor de tweede fase

Leer/opdrachtenboek

vwo

ThiemeMeulenhoff

de geo

Leeropdrachtenboek vwo

Gebieden Zuidoost-Azië in beeld

drs. I.G. Hendriks

Eindredactie: drs. J.H.A. Padmos

De Geo voor de tweede fase wordt geschreven door een auteursteam:
drs. J.H. Bulthuis, drs. H.M. van den Bunder, drs. G. Gerits, drs. I.G. Hendriks,
drs. J.H.A. Padmos, A.M. Peters en B. van Wanrooij

ThiemeMeulenhoff

Hoe werk je met De Geo?

Dit leeropdrachtenboek behandelt een gedeelte van het domein Gebieden. Samen met het materiaal op www.degeo-online.nl kun je je hiermee goed voorbereiden op dit onderdeel van het centraal examen aardrijkskunde.

Lees hieronder hoe het leeropdrachtenboek en de site zijn opgebouwd.

Opdrachtengedeelte

Het opdrachtengedeelte is het startpunt van waaruit je werkt. Je treft de volgende onderdelen aan:

I Instaptoets
Je herhaalt wat je al weet over het onderwerp.

II Hoofdstukken met paragrafen
- Hoofdvraag en deelvragen Ieder hoofdstuk heeft een hoofdvraag. In de paragrafen komen de deelvragen aan de orde waarmee je de hoofdvraag kunt beantwoorden.
- Opdrachten In elke paragraaf maak je verschillende soorten opdrachten zoals:
  - kennisvragen → **K**
  - inzichtvragen → **I**
  - opdrachten over vaardigheden en werkwijzen → **V**
  - verdiepingsopdrachten → VERDIEPING
  - atlasopdrachten
- Online-opdrachten Aan het eind van een paragraaf staan ict-opdrachten.
- Afsluiting Een hoofdstuk sluit af met een slotopdracht en een leeroverzicht.
- Extra Een hoofdstuk heeft ook altijd een Extra met extra opdrachten, bijvoorbeeld voor je Praktische opdracht.
- proeftoets Een hoofdstuk heeft ook altijd een proeftoets waarmee je oefent voor je toets. (Bij dit katern: zie www.degeo-online.nl).

III Proefexamen
Aan het eind van het boek vind je een proefexamen. Hiermee toets je je kennis en vaardigheden voor de stof van het hele katern. Op het examen gebeurt dat immers ook. (Bij dit katern: zie www.degeo-online.nl.)

Theoriegedeelte

Het theoriegedeelte heb je nodig om de theorie, de vaardigheden en de werkwijzen na te lezen. Om je te helpen de stof te bestuderen worden de volgende tekens gebruikt:

▶ hoofdzaak
● onderverdeling van de hoofdzaak, opsomming
■ bijzaak

Een overzicht van de vaardigheden en de werkwijzen vind je achter in het boek. De opdrachten leiden je door dit overzicht.

Online

Op www.degeo-online.nl vind je:
- per hoofdstuk een proeftoets waarmee je oefent voor je toets;
- een proefexamen over de stof van het hele katern;
- ict-opdrachten en W-nummers;
- films en animaties;
- extra beeld bij begrippen en lastige theorie;
- extra proeftoetsen met feedback en extra oefenmogelijkheden voor je examen;
- begrippenoverzichten per domein en per hoofdstuk;
- het overzicht van vaardigheden en werkwijzen.

Vormgeving
DATBureau, Amsterdam

Bureauredactie
Text & Support, Beusichem

Opmaak
DeltaHage bv, Den Haag

Cartografie
EMK, Deventer

Technisch tekenwerk
Tiekstra Media, Groningen

Fotoresearch
Lineair, Arnhem

Over de omslagfoto
Kinderen klimmen in een elektriciteitsmast, Jakarta.

Over ThiemeMeulenhoff
ThiemeMeulenhoff ontwikkelt zich van educatieve uitgeverij tot een learning design company. We brengen content, leerontwerp en technologie samen. Met onze groeiende expertise, ervaring en leeroplossingen zijn we een partner voor scholen bij het vernieuwen en verbeteren van onderwijs. Zo kunnen we samen beter recht doen aan de verschillen tussen lerenden en scholen en ervoor zorgen dat leren steeds persoonlijker, effectiever en efficiënter wordt.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

ISBN 978 90 06 43654 9
Vierde druk, vijfde oplage, 2016

Deze uitgave is volledig CO2-neutraal geproduceerd.
Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.
Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

Instaptoets

Met deze toets kun je voor jezelf testen of je nog weet wat je moet weten om aan dit domein te kunnen beginnen. De vragen gaan over begrippen en verschijnselen die in de onderbouw aan de orde zijn geweest.

Toets online
Je kunt deze toets ook maken op www.degeo-online.nl. Als je de digitale instaptoets maakt, kun je bij elke vraag de bijbehorende theorie uit de onderbouw oproepen.

Vraag 1
Wat zijn exogene krachten?
A Krachten die op de aardkorst inwerken.
B Krachten die van buitenaf op de aardkorst inwerken.
C Krachten die de aardkorst opheffen.
D Krachten die van binnenuit op de aardkorst inwerken.

Vraag 2
Welke van de onderstaande uitspraken is juist?
A Er komen in Zuidoost-Azië divergente breukzones voor die heftige aardbevingen veroorzaken.
B Er komen in Zuidoost-Azië langs transversale breukzones vulkanen voor.
C Er komen in Zuidoost-Azië bij convergerende breukzones heftige aardbevingen voor.
D Er komen in Zuidoost-Azië bij convergerende breukzones schildvulkanen voor.

W1

Een koninkrijk in Zuidoost-Azië dat in het oosten wordt begrensd door Laos en Cambodja, in het westen door Myanmar en de Andamanse Zee en in het uiterste zuiden door Maleisië. Het land heette tot 1949 Siam. De bevolking is ongelijkmatig over het land verdeeld. De noordelijke hooglanden hebben de laagste bevolkingsdichtheid, terwijl de centrale laaglanden en het zuidelijke deel van het schiereiland dicht tot zeer dicht bevolkt zijn.

Vraag 3
Welk land wordt in W1 beschreven?

Vraag 4
Tot welk handelsblok behoort Zuidoost-Azië?
A ASEAN.
B NAFTA.
C OPEC.
D ACP-landen.

Vraag 5
a Wat betekent de afkorting NIC?
b Welk land of welke landen in Zuidoost-Azië behoort/behoren tot de NIC's?
  A Singapore.
  B Japan.
  C Thailand.
  D Taiwan.
  E China.

Vraag 6
Welk land in Zuidoost-Azië heeft de grootste moslimbevolking?
A Thailand.
B Filipijnen.
C Maleisië.
D Indonesië.

Vraag 7
Van welk land is Indonesië vele eeuwen een kolonie geweest?
A De V.S.
B Groot-Brittannië.
C Frankrijk.
D Spanje.
E Nederland.
F Portugal.

W2 Kenmerken van industrieel en ambachtelijk produceren.

Kenmerk	Industrie	Ambacht
1 Er wordt vaak op bestelling gewerkt.	...	...
2 Er wordt direct aan de klant verkocht.	...	...
3 Het meeste werk wordt gedaan door machines.	...	...
4 De producten worden verkocht aan handelsbedrijven.	...	...
5 Het meeste werk gebeurt met de hand of eenvoudig gereedschap.	...	...
6 Er wordt per bedrijf massaproductie toegepast.	...	...
7 Per bedrijf zijn weinig mensen in dienst.	...	...
8 De werknemers zijn goed geschoold.	...	...
9 Arbeiders leren hun vaardigheden op het werk.	...	...

Vraag 8

De Britse Oost-Indische Compagnie bestuurde het tegenwoordige Bangladesh, dat in 1858 een onderdeel van het Britse rijk werd. Bij welk land hoorde Bangladesh tussen 1947 en 1971 (toen het onafhankelijk werd)?

A India.
B Groot-Brittannië.
C Frankrijk.
D Pakistan.
E Birma (Myanmar).

Vraag 9

Wat was in eerste instantie de functie van de ex-koloniën vlak na hun onafhankelijkheid?

A Leveranciers van grondstoffen en producenten van laagwaardige industrieproducten.
B Leveranciers van grondstoffen en afnemers van industrieproducten.
C Afnemers van kapitaalintensieve industrieproducten en producenten van laagwaardige industrieproducten.

Vraag 10

Welke gewassen en/of producten waren in de begintijd van de kolonisatie van Zuidoost-Azië aantrekkelijk voor de kolonisten om naar hun land te exporteren?

A Rijst, olie en thee.
B Tin, koffie en kruidnagelen.
C Aardgas, tropisch fruit en thee.
D Steenkool, rijst en tropisch fruit.

Vraag 11

In de secundaire sector zijn er twee manieren van produceren: ambachtelijk en industrieel. Elk van deze productiewijzen heeft bepaalde kenmerken. Neem de cijfers 1 t/m 9 uit W2 over en geef aan of het kenmerk bij industrie of ambacht hoort.

Vraag 12

Met welk begrip duid je de vluchtsector aan?

A Straathandel.
B Vluchtelingenstatus.
C Formele sector.
D Informele sector.
E Geschoold werk.

Vraag 13

Hoe noem je de omvang van de jaarlijkse groei van de stedelijke bevolking?

A Suburbanisatiegraad.
B Urbanisatietempo.
C Urbanisatiegraad.
D Demografische transitie.
E Binnenlandse migratie.

Vraag 14

De grote migratie naar de steden leidt tot gebrek aan voorzieningen, woningen en werk in die steden. Hoe noem je dit verschijnsel?

A Overurbanisatie.
B Suburbanisatie.
C Involutie.
D Exploitatie.

Vraag 15

Welk begrip hoort op de lege plek in de volgende zin?

Taal, godsdienst, etniciteit, geschiedenis en het patroon van normen en waarden zijn bepalend voor de ... van een bevolkingsgroep.

Vraag 16

Hoe noem je de waardeverhouding tussen de totale import en de totale export van een land?

A Betalingsbalans.
B Regionale specialisatie.
C Handelsbalans.
D Buitentarief.
E Planeconomie.
F Ruilvoet.

Vraag 17

Lees de volgende uitspraken. Welke zijn juist?

Uitspraak I Globalisering is in feite hetzelfde als mondialisering.
Uitspraak II Globalisering is precies hetzelfde als internationalisering.

A Beide uitspraken zijn juist.
B Beide uitspraken zijn onjuist.
C Alleen de eerste uitspraak is juist.
D Alleen de tweede uitspraak is juist.

1 Zuidoost-Azië in kaart gebracht CE

Thailand Pelgrimage naar een boeddhistische tempel

Bij de tempel Phrathat Doi Suthep brengen Thai offerandes van bloemen en wierook. De tempel met zijn prachtige, vergulde pagode – chedi of stoepa genoemd, waarin zich relikwieën van Boeddha bevinden – en de vergulde parasol liggen hoog boven op de berg met uitzicht op de tweede stad van Thailand, Chiang Mai. Na de beklimming van een grote trap met 309 treden kom je bij het ommuurde complex. Gelovigen en toeristen kunnen, nadat de schoenen zijn uitgetrokken, de tempel bezoeken.
De meerderheid van de bevolking in Thailand is boeddhistisch en vele Thai houden tijdens de boeddhistische feesten een pelgrimage naar deze heilige tempel.
In Zuidoost-Azië zijn de culturele verschillen groot. In Indonesië is de meerderheid moslim en in de Filipijnen vind je veel christenen. Elk land in deze regio heeft een eigen culturele traditie en er leven veel verschillende volken. Het hele gebied heeft zich sinds de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw economisch sterk ontwikkeld. Maar ook op dit gebied is de regio geen eenheid. Er zijn grote verschillen in welvaart tussen de landen.

Oriëntatie

Inleiding
In dit hoofdstuk maak je kennis met de regio Zuidoost-Azië. Je leert welke landen tot Zuidoost-Azië behoren en hoe de bevolking en welvaart zijn verdeeld. In paragraaf 1.2 maak je kennis met de onvoorspelbare natuur, zoals aardbevingen en vulkanisme. Dat men ook van de natuur kan profiteren, leer je in paragraaf 1.3. Ten slotte lees je in paragraaf 1.4 welke klimaten en bodems er in dit gebied voorkomen.

Hoofdvraag
In hoeverre is Zuidoost-Azië een eenheid?

Deelvragen
1. Hoe kun je de regio Zuidoost-Azië afbakenen?
2. Wat zijn de bevolkingskenmerken en ontwikkelingskenmerken van de landen in Zuidoost-Azië?
3. Welke natuurlijke gevaren kent Zuidoost-Azië?
4. Hoe kun je de samenhang tussen het voorkomen van aardbevingen, vulkanisme en platentektoniek in Zuidoost-Azië verklaren?
5. Wat is het verband tussen de platentektoniek en het ontstaan van de ertsen in Zuidoost-Azië?
6. Welke relatie bestaat er tussen de aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen en het ontwikkelingspeil?
7. Is er een relatie tussen het ontwikkelingsniveau van een gebied en de afhankelijkheid van het milieu?
8. Wat zijn de klimatologische kenmerken van Zuidoost-Azië?
9. Welke relatie bestaat er tussen klimaat, bodem en landbouw?

Opdracht 1 Oriëntatie
Om een eerste indruk te krijgen van dit hoofdstuk, bekijk je in het theoriegedeelte:
- de indeling aan de hand van de paragraaftitels;
- de inleiding van het hoofdstuk;
- de figuren met de bijschriften.

Opdracht 2 Topografie K
Neem de cijfers en letters uit W2 over en maak met behulp van W1 een topografielijst van Zuidoost-Azië.

Opdracht 3 Wetenswaardigheden K
a Neem W3 over in je schrift en noteer achter elk land een wetenswaardigheid van dat land. Heb je bij elk land iets opgeschreven?
b Wissel je wetenswaardigheden uit met die van een klasgenoot. Weten jullie gezamenlijk bij elk land twee wetenswaardigheden te vermelden?

W1 Topografische kaart van Zuidoost-Azië.

W2 Topografische namen. **Overnemen in je schrift!**

Landen	Plaatsnamen	Wateren
A ...	a ...	1 ...
B ...	b ...	2 ...
C ...	c ...	3 ...
D ...	d ...	4 ...
E ...	e ...	5 ...
F ...	f ...	6 ...
G ...	g ...	7 ...
H ...	h ...	8 ...
I ...	i ...	9 ...
J ...	j ...	10 ...
K ...		11 ...
		12 ...
		13 ...

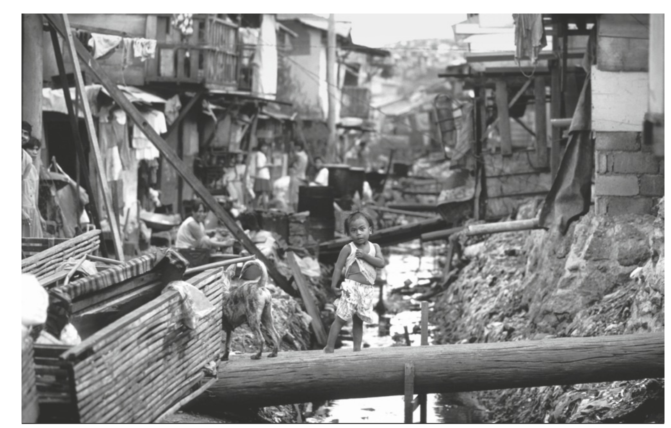
W3 Wetenswaardigheden per land. **Overnemen in je schrift!**

Land	Wetenswaardigheid
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...
...	...

W4A Kaart met elf invulrondjes. **Downloaden en printen!**

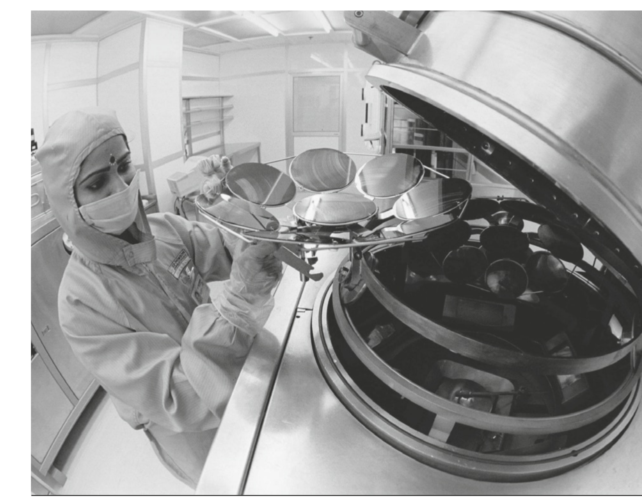
W4B Krottenwijken in een heel grote stad.

W4C De hoogste tweelingtorens ter wereld.

W4D Researchcentrum van een grote multinational.

Opdracht 4 Beschrijvingen plaatsen K

Gebruik W4.

Download en print de kaart met elf locaties (W4A) en bekijk de elf beschrijvingen, waarvan W4B, W4C en W4D met foto. Zet het juiste cijfer op de goede plek in de kaart.

1 Deze stad is de grootste van heel Zuidoost-Azië.
2 Op deze plek vond in 2004 een aardbeving plaats die een grote tsunami veroorzaakte.
3 Deze plek heeft in de winter een droge periode en in de zomer een natte periode.
4 In dit gebied woont een moslimminderheid in een overwegend boeddhistisch land.
5 De hoogste tweelingtorens ter wereld (W4C) staan in deze stad.
6 Naast een modern CBD heb je in deze megastad ook krottenwijken aan het water (W4B).
7 In deze stad vind je veel moderne onderzoekscentra van grote buitenlandse multinationals (W4D).
8 Op deze plek ligt een diepe trog.
9 De vulkaan de Merapi barstte in de herfst van 2010 gedurende een maand dagelijks uit.
10 Dit land heeft geen toegang tot de zee.
11 Dit land heeft het een na hoogste inkomen per capita van Zuidoost-Azië.

1.1 Kennismaking met Zuidoost-Azië

De Karen in Thailand

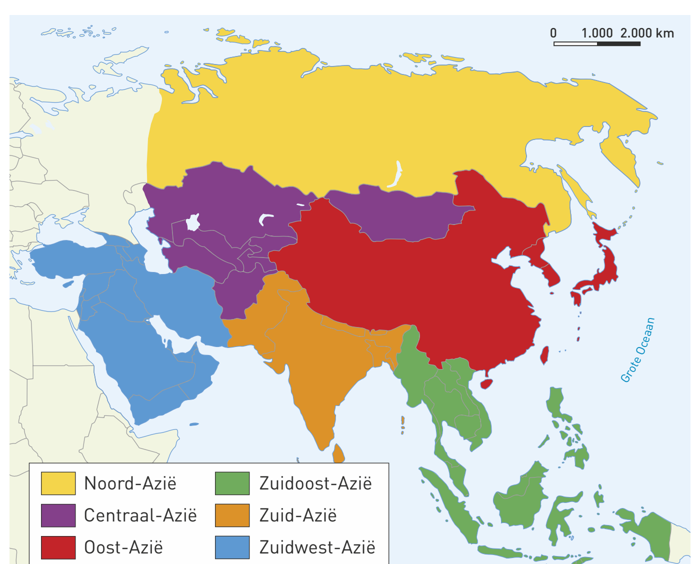
De Karen leven van de kleinschalige landbouw in het bergachtige grensgebied van Thailand en Myanmar. Het is een vreedzaam volk met een eigen cultuur. Omdat goede infrastructuur ontbreekt, zijn met name in de regentijd de schooltjes, verspreid in het berggebied, nauwelijks te bereiken. Goed onderwijs is dan ook lang niet voor elk kind weggelegd. Dit volk profiteert in veel mindere mate van de economische vooruitgang, zoals die in andere delen van Zuidoost-Azië te vinden is.

Grenzen aan de regio

▶ In figuur 1.1 kun je zien dat Zuidoost-Azië een subregio is van Azië. Om regio's te kunnen begrenzen, worden verschillende criteria gehanteerd. Een gebied kan bijvoorbeeld worden begrensd op basis van staatkundige grenzen, op basis van culturele criteria of door uit te gaan van de verschillende fysisch-geografische kenmerken. De indeling kan ook worden gemaakt op basis van economische criteria, bijvoorbeeld het inkomen dat gemiddeld wordt verdiend. Als een gebied een bepaald kenmerk heeft dat in principe geldt voor het gehele gebied, spreek je van een formele regio. Elk criterium leidt tot een andere begrenzing van de betreffende regio. Soms speelt het criterium klimaat een overheersende rol, een andere keer het criterium politiek systeem. In figuur 1.1 is een combinatie van fysisch-geografische en sociaalgeografische criteria gebruikt om de grenzen vast te leggen. De aanduiding 'Zuidoost-Azië' is sinds de Tweede Wereldoorlog bekend. Je zult bij de bespreking van een aantal criteria zien dat het gebied echter bepaald geen formele regio is.

> formele regio

● Bij de staatkundige indeling die in dit boek wordt gehanteerd, bestaat Zuidoost-Azië uit Myanmar (Birma), Thailand, Cambodja, Laos en Vietnam en uit de eilanden Maleisië, Singapore, Indonesië, Brunei, Oost-Timor en de Filipijnen. Het oostelijke deel van Nieuw-Guinea valt bij deze indeling buiten de regio, omdat dit geen deel uitmaakt van Indonesië.

Figuur 1.1 De subregio's van Azië.

Fysisch-geografische criteria

▶ De kaart in de GB waarop de ecologische landschapszones staan afgebeeld, is gemaakt op basis van fysisch-geografische criteria. Hierbij worden mondiaal zes hoofdzones onderscheiden. De landen van Zuidoost-Azië vallen binnen één van die hoofdzones, namelijk de tropische zone. Een groot deel van Zuidoost-Azië ligt in de humide tropisch zone en een kleiner deel in de semiaride tropische zone.

● Kijk je naar het reliëf, dan valt op dat in alle landen van deze subregio (uitgezonderd Cambodja) uitgestrekte, hoge bergketens met toppen van tussen de 2.600 en 4.000 meter liggen. Dit heeft te maken met de platentektoniek. De ligging in het vulkanische gebied van de 'Ring of Fire' zorgt voor veel vulkaanuitbarstingen en aardbevingen.

● De relatieve ligging is een ander criterium. Een deel van de regio behoort tot het vasteland van Azië (figuur 1.1). De andere helft vormt een zeer uitgestrekt eilandenrijk tussen de Indische en Grote Oceaan. De lange kustlijn biedt mogelijkheden voor ontwikkeling, maar heeft ook zijn beperkingen. Beschutte baaien en havens zijn gunstig voor de handel en de scheepvaart. Anderzijds maakt de geïsoleerde ligging van honderden eilanden de economische vooruitgang er echter niet gemakkelijker op.

Bevolking

▶ Zuidoost-Azië ligt ingeklemd tussen twee subregio's die beide worden gedomineerd door één land met een zeer grote bevolkingsomvang (figuur 1.1). In het noorden ligt Oost-Azië met China met zijn 1,4 miljard inwoners. In het westen ligt Zuid-Azië met India (1,17 miljard inwoners).
In Zuidoost-Azië wonen ruim 608 miljoen mensen (2010, figuur 1.2). De bevolkingsaantallen per land verschillen enorm: van 243 miljoen mensen in Indonesië tot 1,1 miljoen mensen in Oost-Timor. 55% woont op de Indonesische en Filipijnse eilanden. De overige 45% van de Zuidoost-Aziatische bevolking woont in één van de andere negen landen in de regio.

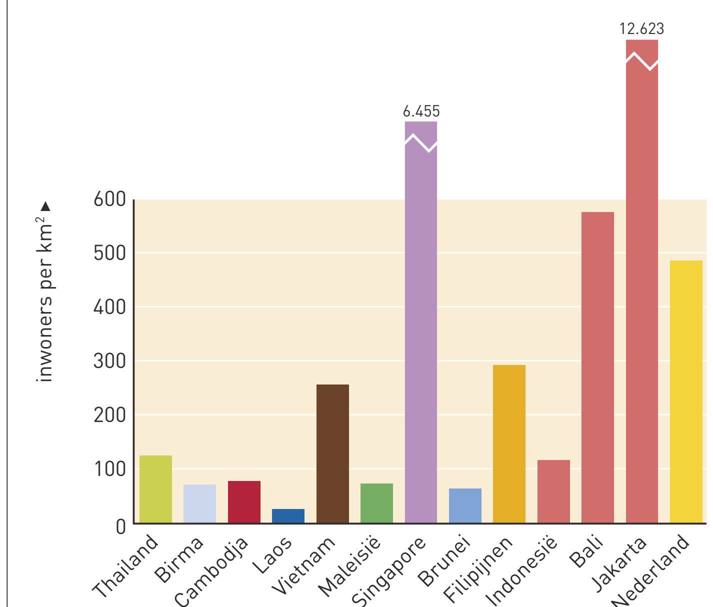
● De bevolkingsdichtheid in de regio is niet erg hoog. De bevolking is niet gelijk verspreid over het gebied. De meeste mensen wonen in de kustvlakten en de delta's van de grote rivieren, zoals de Mekong en de Irrawaddy. Deze gebieden – maar ook delen van Indonesië en hoofdsteden als Manila, Bangkok, Singapore en Jakarta – zijn zeer dichtbevolkt (figuur 1.3 en 1.4). In de bergachtige streken met savannes wonen relatief weinig mensen.

> relatieve ligging

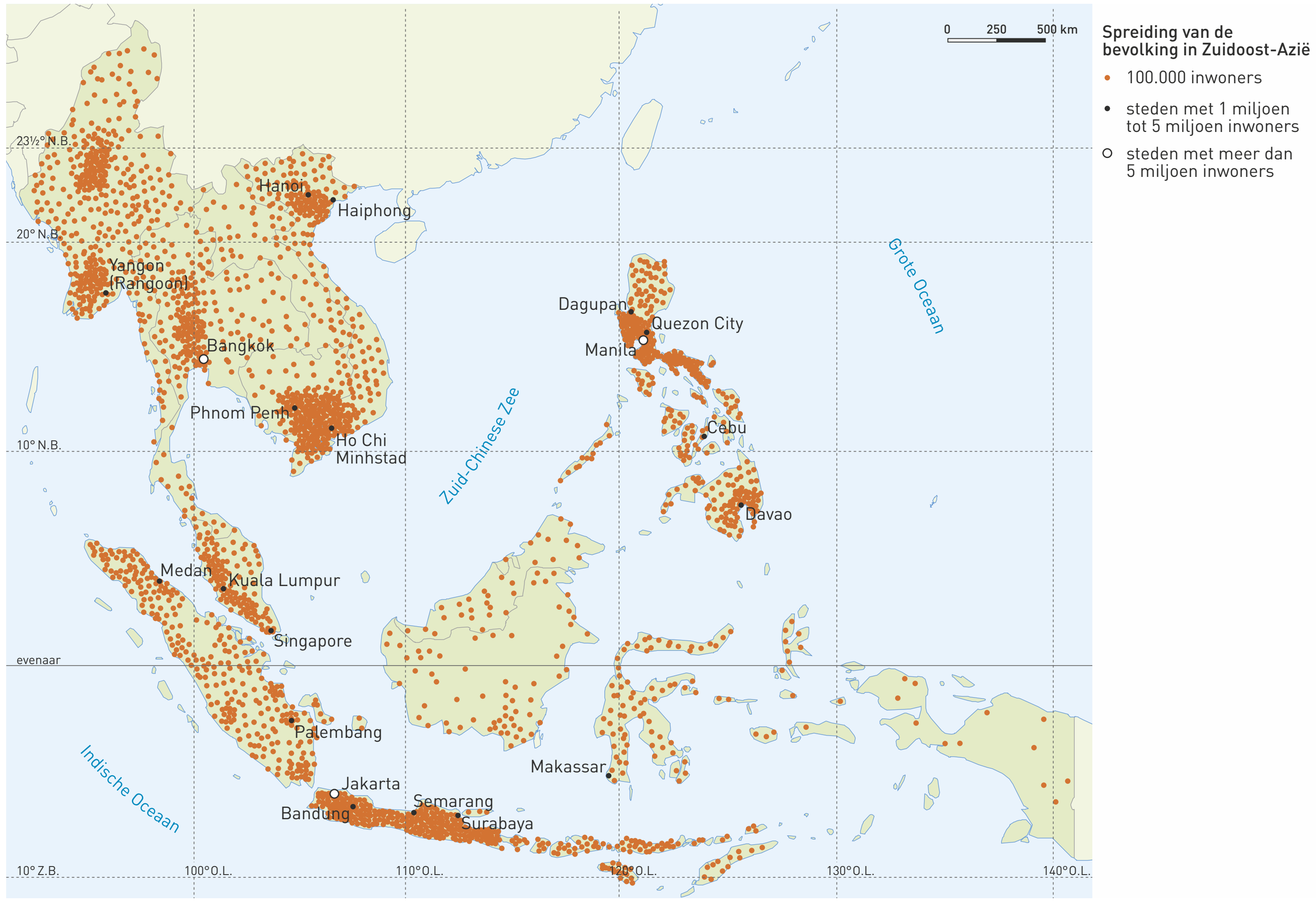
Land	Bevolkingsaantal (x miljoen)
Brunei	0,395
Cambodja	14,453
Filipijnen	99,900
Indonesië	242,968
Laos	6,522
Maleisië	28,275
Myanmar	53,414
Oost-Timor	1,155
Singapore	4,7
Thailand	67,090
Vietnam	89,571
totaal	**608,425**

Figuur 1.2 Bevolkingsaantallen in Zuidoost-Azië in 2010.

● Zuidoost-Azië is nooit overspoeld door immigratiegolven vanuit andere continenten. Over land was de regio moeilijk bereikbaar. De bergen en de dichtbeboste heuvels schermden het gebied af. In het gebied zijn de productieve agrarische delen door het reliëf van elkaar gescheiden. Ze zijn slechts op enkele plaatsen met elkaar verbonden. Dit maakte het reizen van het ene naar het andere gebied moeilijk. De beste manier voor migranten om de regio te bereiken, was dan ook via de zee. Vooral de Chinezen hebben hier gebruik van gemaakt. Zij vestigden zich als arbeiders en handelaren in de steden. De 'Chinatowns' zijn tegenwoordig in alle Zuidoost-Aziatische steden te vinden, vooral aan de kust.

Figuur 1.3 Bevolkingsdichtheden in de regio Zuidoost-Azië.

Figuur 1.4 Bevolkingsspreiding in Zuidoost-Azië.

Welvaart

▶ Singapore is het welvarendste land in Zuidoost-Azië. De mensen leven in een moderne stad en verdienen hun brood in de dienstensector, zoals het bankwezen en in de hoofdkantoren van internationale bedrijven. Het BNP per hoofd van de bevolking is hoog (figuur 1.5). Kijk je naar hoe men met dat geld kan leven, dan is de koopkracht in vergelijking met bijvoorbeeld de V.S. nog hoger. Myanmar, Cambodja en Laos hebben een laag BNP per hoofd van de bevolking. En ook al zijn de prijzen voor woningen en voorzieningen laag en is de koopkracht daardoor ook wat hoger dan je op het eerste gezicht zou denken, dan nog leven daar veel mensen in armoede. Landen als Indonesië en Thailand hebben een hogere welvaart en een hoger BNP per hoofd van de bevolking dan de drie eerder genoemde landen. In Indonesië en de Filipijnen is het gebied in de omgeving van de vulkanen volledig in cultuur gebracht en zeer dichtbevolkt. Door het warme en vochtige klimaat en de vruchtbare vulkanische bodems zijn er veel mogelijkheden voor de intensieve landbouw. Grote stukken land zijn volledig ingenomen door rijstvelden waar hoge opbrengsten worden behaald (figuur 1.6). De industrie is hier ook beter ontwikkeld dan in Myanmar, Cambodja en Laos.

Land	BNP/capita (dollars) 2009	BNP koopkracht in dollars per capita 2009
Brunei	34.827	49.266
Cambodja	693	1.802
Filipijnen	1.749	3.525
Indonesië	2.362	4.174
Laos	942	2.431
Maleisië	6.822	13.593
Myanmar	419	1.093
Singapore	36.631	49.765
Thailand	3.950	8.072
Vietnam	1.104	3.067
Zuidoost-Azië	**2.533**	**4.829**

Figuur 1.5 BNP en koopkracht in Zuidoost-Azië in 2009.

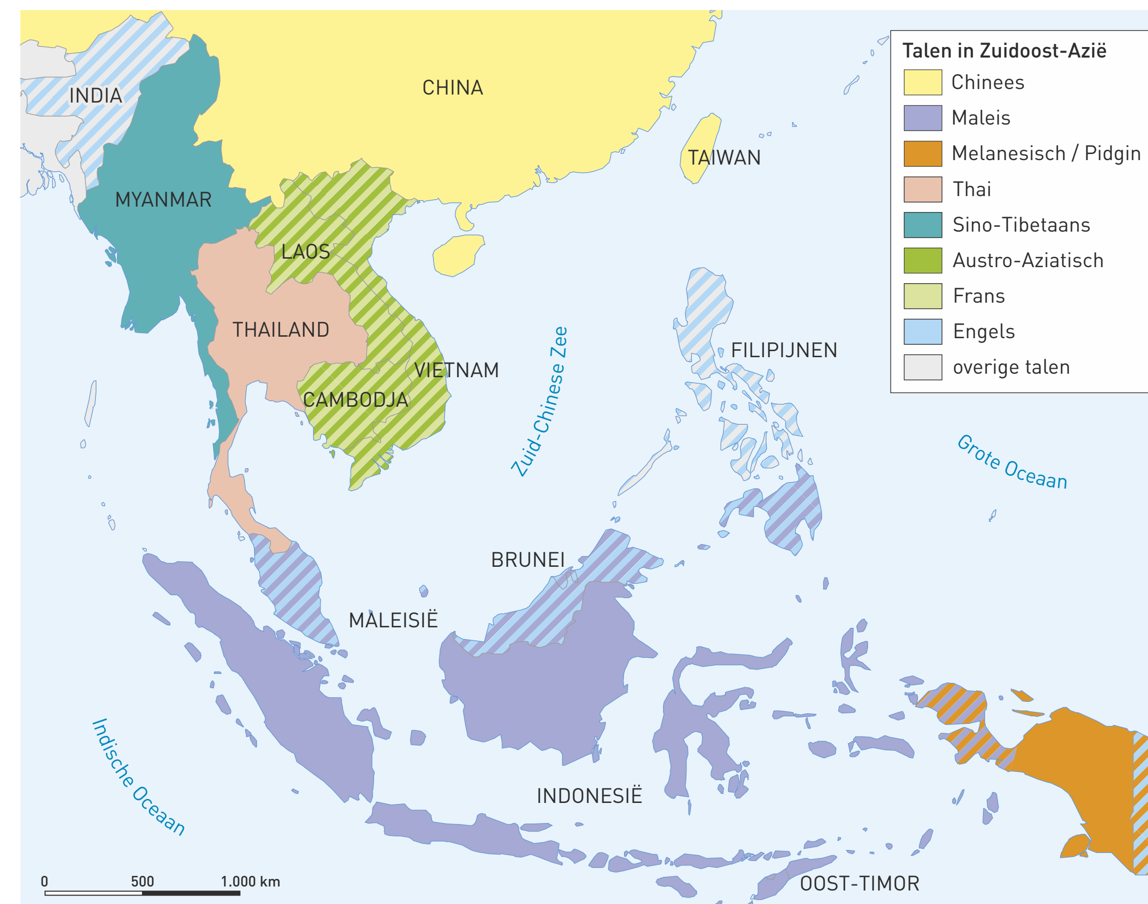
Figuur 1.6 De perfect aangelegde rijstterrassen zorgen voor hoge opbrengsten.

Cultuurgebieden

▶ Landen in een cultuurgebied hebben een aantal kenmerken met elkaar gemeen, zoals het geloof, de taal, de muziek of de kleding. De landen in Zuidoost-Azië hebben niet allemaal dezelfde godsdienst en ook andere aspecten van hun cultuur en geschiedenis komen niet overeen.

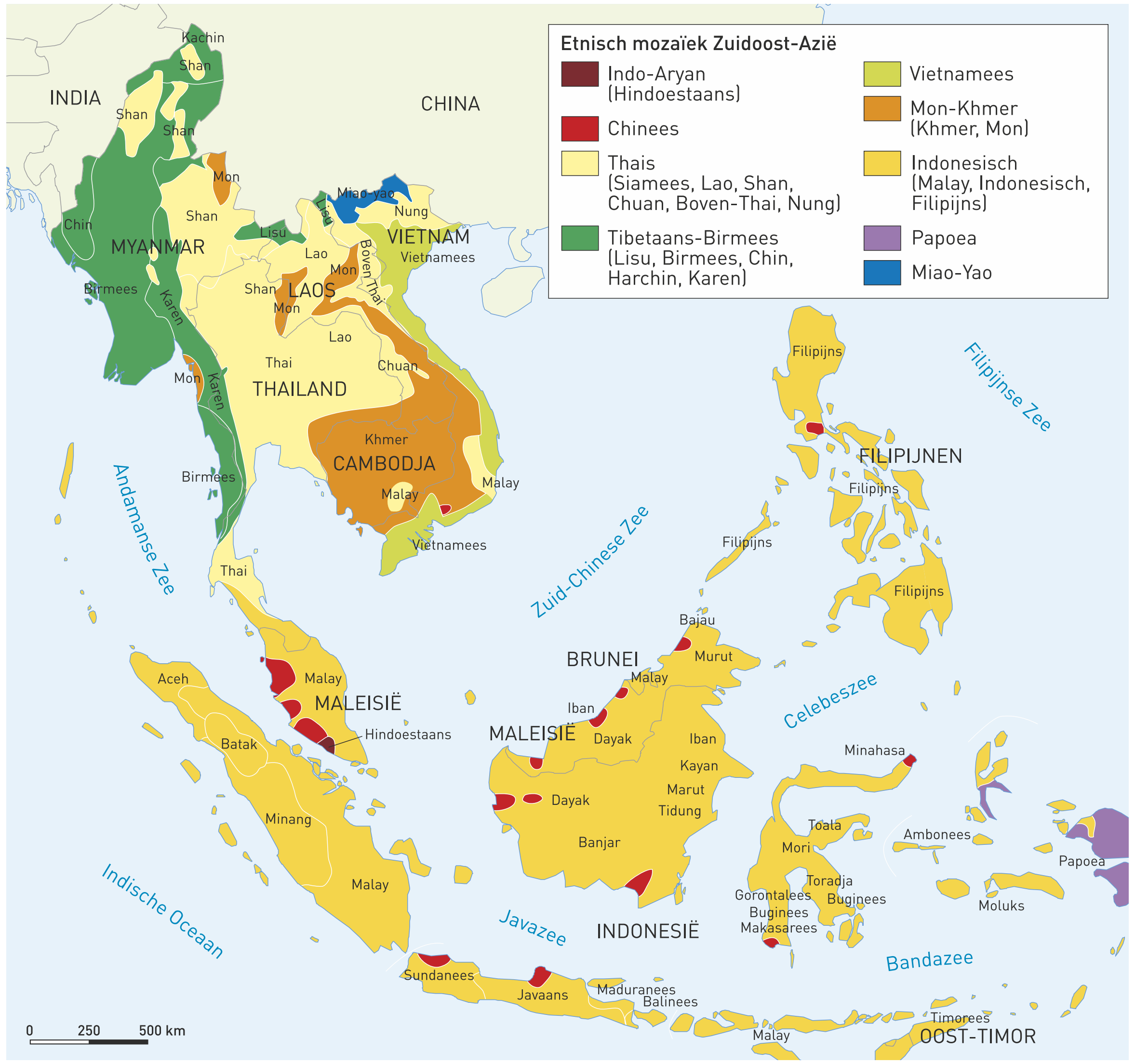
● Als de cultuurgebieden van de wereld worden ingedeeld op basis van taal, blijkt dat Zuidoost-Azië veel verschillende taalgroepen kent. In figuur 1.7 zie je een aantal hoofdgroepen van talen weergegeven. Maar elke hoofdgroep bestaat weer uit vele aan elkaar verwante taalgroepen.

● Ook de godsdienst is nauw verweven met de cultuur en zorgt zowel voor eenheid als voor conflicten in de regio. Veel groepen

Figuur 1.7 Talen in Zuidoost-Azië.

> cultuurgebied
> cultuur

Figuur 1.8 Het etnische mozaïek van Zuidoost-Azië.

ontlenen immers hun identiteit, waarden, tradities en gebruiken aan de religie. Zuidoost-Azië is een mengelmoes van geloofsovertuigingen, waarbij de islam, het boeddhisme en het hindoeïsme de belangrijkste zijn. Het rooms-katholieke geloof speelt alleen op de Filipijnen een belangrijke rol. Dit is een rechtstreeks gevolg van de Spaanse koloniale overheersing en het daarmee samenhangende missiewerk. Het taoïsme en confucianisme hebben vooral aanhangers in Maleisië, Singapore en Vietnam. Hoewel de socialistische Vietnamese overheid de uitoefening van godsdienst niet aanmoedigt, is er officieel

> religie
> islam
> boeddhisme
> hindoeïsme

godsdienstvrijheid. De natuurgodsdiensten worden in vrijwel alle Zuidoost-Aziatische landen uitgeoefend. Vaak zijn de animistische tradities en gewoonten verweven met de andere godsdiensten.
● Zuidoost-Azië is een smeltkroes van etnische bevolkings-groepen (figuur 1.8). Een etnische bevolkingsgroep heeft dezelfde taal, religie, cultuur of geschiedenis. Soms dragen groepen hun eigen kleding en sieraden. Het verkrijgen van een volledige en betrouwbare etnische landkaart van welk Zuidoost-Aziatisch land dan ook, is een onbegonnen opgave. In Myanmar bijvoorbeeld, wonen meer dan honderd etnische groepen. Zijn etnische groepen sterk met elkaar verbonden, dan worden ze als één groep gezien. Op de kaart van figuur 1.8 zie je negen hoofd-groepen van etnische volken. In figuur 1.9 lees je voor negen van de Zuidoost-Aziatische landen wat hun belangrijkste cultuurkenmerken zijn.

Indonesië

In Indonesië is het merendeel van de bevolking van Maleise oorsprong. De rest is overwegend Melanesisch (vooral op Papoea en de Molukken). Het land kent naar schatting 360 verschillende etnische groeperingen en herbergt een groot aantal religies en talen. Indonesië heeft één van de grootste Chinese bevolkingsgroepen in Zuidoost-Azië. Deze groep woont vooral in de grote steden en wordt geschat op ongeveer vier miljoen mensen. De meeste van deze Chinezen wonen al generaties lang in Indonesië en bezitten de Indonesische nationaliteit; van de rest zou ongeveer de helft stateloos zijn. De economisch sterke positie van het Chinese bevolkingsdeel leidt soms tot sociale spanningen.

Filipijnen

De Filipijnen bestaan uit 860 bewoonde eilanden met moeilijk toegankelijke berggebieden en regenwouden. Doordat er meer dan zeventig talen en honderden dialecten worden gesproken, is de onderlinge communicatie moeilijk. De moslimgemeenschappen behoren tot de armste groepen van het land. Hun achtergestelde positie dateert al van de Spaanse overheersing. Vele pogingen tot integratie tussen de christelijke meerderheid en de moslims zijn mislukt en het geweld laait nog regelmatig op met veel doden en gewonden als gevolg.

Laos

Over het aantal etnische groepen is de overheid van Laos het niet eens. De cijfers lopen uiteen van 47 tot 130. Om deze etnische lappendeken bestuurbaar te maken, hebben de autoriteiten gekozen voor een indeling in drieën op basis van de hoogte van het leefgebied. De helft van de bevolking woont in het laagland en heten de Lao Loum, Laagland-Laotianen. Een deel woont op de lagere berghellingen, Lao Theung, en een deel op de hoogst gelegen gebieden, Lao Sung. Migratie brengt deze indeling enigszins in de war, hoewel de vermenging nog zeer gering is. De groepen hebben hun eigen cultuur sterk behouden doordat ze veelal afgescheiden van elkaar leven.

Figuur 1.10 Inwoner van Papoea.

Maleisië

Maleisië kampt al sinds zijn onafhankelijkheid met etnische spanningen tussen de islamitische Maleiers, de boeddhistische Chinezen en de hindoeïstische Indiërs. Daarom is er een speciaal ministerie voor Nationale Eenheid en Sociale Ontwikkeling. Het doel is te komen tot een situatie waarin burgers zich op de eerste plaats Maleisiër voelen. Reclamespots en 'integratiebezoeken' tussen diverse etnische groepen moeten dit bevorderen. Eén van de oorzaken van de onderlinge verdeeldheid is het onderwijs. Je zou juist verwachten dat onderwijs een belangrijke bijdrage zou kunnen leveren aan de eenwording, maar voor Chinezen en Tamils (afkomstig uit Zuid-India en Sri Lanka) bestaan aparte scholen. Bovendien zijn de scholen van de Chinezen meestal erg rijk en die van de Tamils erg arm. Moslims gaan naar de nationale scholen. De groep Maleiers groeit en krijgt steeds meer politieke invloed – tot grote zorg van de Chinezen en Indiërs.

Cambodja

De Cambodjaanse bevolking is etnisch homogeen. Slechts 10% van de bevolking behoort niet tot de Khmer. Het betreft Chinezen, Vietnamezen en Cham die in het laagland wonen en ongeveer twintig etnische groepen in de bergachtige streken in het zuidwesten.

Figuur 1.9 Cultuur in Zuidoost-Azië.

Myanmar

Myanmar heeft meer dan honderd etnische groepen en evenveel verschillende talen. Veel etnische groepen bestaan weer uit tientallen subgroepen. Binnen Myanmar is één groep dominant, de Birmanen. Veel andere groepen worden achtergesteld of gediscrimineerd. Het bewind in Myanmar staat bekend om zijn repressieve beleid en het grote aantal politieke gevangenen. De machthebbers maken zich met grote regelmaat schuldig aan ernstige schending van de mensenrechten tegen leden van etnische minderheden. De Karen in het grensgebied met Thailand ondervinden hiervan regelmatig de gevolgen.

Vietnam

In Vietnam wonen ruim vijftig etnische groepen. De grootste groep is de Viet. Ze wonen in de kustvlakte en in de delta's van de Mekong en de Rode Rivier. De bewoners van de heuvels en bergen van Midden- en Noord-Vietnam zijn verwant aan etnische groepen in Thailand of Zuid-China en worden weer onderverdeeld in verschillende taalgroepen.

Singapore

De oorspronkelijke inwoners van Singapore zijn de Maleisiërs (14%), maar zij vormen niet de grootste groep in het land. Dat zijn de Chinezen die in de negentiende en twintigste eeuw hiernaartoe migreerden en nu ruim driekwart van de bevolking vormen. Daarnaast wonen er Indiërs en een kleine groep Europeanen, Amerikanen, Australiërs, Japanners en Arabieren.

Thailand

Thailand is een minder extreme smeltkroes. Toch is ook hier de diversiteit aan talen, dialecten en etnische herkomsten aanzienlijk. De grootste etnische minderheid vormen de Chinezen, maar zij zijn volledig geassimileerd in de samenleving. Hetzelfde geldt voor de honderdduizenden Khmer. Beide hebben het voordeel dat ze, net als de Thaise bevolking, boeddhistisch zijn. Heel anders verloopt dat met de ruim één miljoen islamitische Maleisiërs die in het zuiden wonen. Zij voelen zich achtergesteld bij de Thaise boeddhisten. Een deel van hen streeft naar onafhankelijkheid of naar aansluiting bij Maleisië, wat herhaaldelijk tot gewapende conflicten leidt. Sinds de jaren negentig van de twintigste eeuw, toen een aantal mensen uit deze groep belangrijke regeringsfuncties kreeg, is de situatie iets verbeterd. De acht bergvolken, waaronder de Karen (1% van de bevolking), vormen tegenwoordig een andere probleemgroep. De integratie verloopt door hun geïsoleerde woonplaatsen moeilijk en het verplicht gestelde onderwijs maakt dat ze zich bewust worden van hun slechte positie.

Figuur 1.11 Padaungvrouwen in Myanmar.

Opdrachten 1.1

Deelvragen

1 Hoe kun je de regio Zuidoost-Azië afbakenen?
2 Wat zijn de bevolkingskenmerken en ontwikkelingskenmerken van de landen in Zuidoost-Azië?

Opdracht 5 Eenheid in Zuidoost-Azië? K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.1 en bekijk de figuren.

a Beantwoord de vragen die in W5 worden gesteld en geef bij ieder antwoord een korte toelichting. Gebruik, indien nodig, de atlas.
b Is Zuidoost-Azië een formele regio als je er vanuit de culturele invalshoek naar kijkt?
c Vanuit welke dimensie gezien is de regio wel een eenheid?
d Vind je Zuidoost-Azië een echte eenheid?

W5 Eenheid in Zuidoost-Azië?

Vormt Zuidoost-Azië een eenheid als je kijkt naar:	Ja/Nee	Argumentatie
de ecologische landschapszone	...	...
de klimaatzone	...	...
de oorspronkelijke plantengroei	...	...
het taalgebied	...	...
de godsdienst	...	...
het lidmaatschap van de OPEC	...	...
het lidmaatschap van de APEC	...	...
het lidmaatschap van de ASEAN	...	...
het type economie	...	...

Opdracht 6 Bevolkingsdichtheid K

Bekijk figuur 1.2 tot en met 1.4.

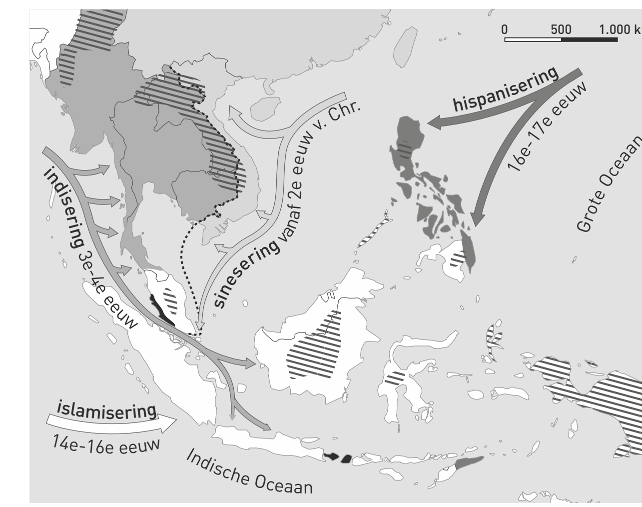
a Welke vier landen hebben de meeste inwoners?
b Verklaar de bevolkingsconcentraties in Vietnam.
c Verklaar de lage bevolkingsdichtheid in het westelijke grensgebied van Laos.
d Verklaar het verschil in bevolkingsdichtheid tussen Indonesië, Bali en Jakarta.

Opdracht 7 Godsdiensten K/I

Bestudeer W6.

a Verklaar het grote aantal verschillende godsdiensten.
b Noteer twee andere culturele aspecten waar de ontwikkeling zoals die zichtbaar is in W6, invloed op heeft (gehad).
c Er wordt in het theoriegedeelte geschreven over animistische tradities en gewoonten die verweven worden in andere godsdiensten. Geef daarvan twee voorbeelden die je in Nederland kunt terugzien.
d Waarom speelt het atheïsme in Vietnam zo'n belangrijke rol?

W6 Cultureel karakter van Zuidoost-Azië.

- hindoeïsme
- theravada / hinayana / boeddhisme
- islam
- Chinese religies (confucianisme, mahayana / boeddhisme)
- christendom (overwegend katholicisme)
- overheersende inheemse natuur- en stamreligies
- cultuurgrens tussen het Indisch en het Chinees gevormde Zuidoost-Azië

W7 Amerasians.

In Vietnam leven nog ongeveer vijfduizend zogenoemde ‘Amerasians’, nakomelingen van vertrokken Amerikaanse soldaten en dus kinderen van gemengd ras. Ze worden ‘vuil van de straat’ genoemd en leven vaak in zeer moeilijke omstandigheden, nadat ze verstoten zijn door hun moeders. Met name kinderen van Afro-Amerikaanse vaders hebben het moeilijk.
In 1987 werd door het Amerikaanse Congres de ‘Amerasian Homecoming Act’ aangenomen. Deze wet maakte de komst naar de V.S. mogelijk van alle Vietnamezen die konden aantonen een Amerikaanse vader te hebben. Tienduizenden Vietnamezen hebben van de regeling gebruikgemaakt, samen met ongeveer zestigduizend familieleden. Er leven ook Amerasians in de Filipijnen, Thailand en Zuid-Korea.

Opdracht 8 Amerasians I/V

Lees W7.
Een etniciteit is een bepaalde bevolkingsgroep die zich identificeert met gezamenlijke factoren, zoals nationaliteit, taal, religie, cultuur of geschiedenis. Soms hebben groepen hun eigen kleding en sieraden.

a Zijn de Amerasians een etniciteit? Licht je antwoord toe.

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 2 over het stellen van aardrijkskundige vragen.

b Welk type vraag is bij a gesteld?
c In het bijbehorende schema met soorten vragen kun je vinden welke onderdelen je had moeten gebruiken om het type vraag, genoemd bij b, te beantwoorden. Bekijk of je hebt voldaan aan die eisen en vul eventueel aan.

W9 Aandeel van de bevolkingsgroepen (in %) van de provincies in Maleisië (2000).

	Bumiputras	Chinezen	Indiërs	Overige
Johor	57,1	35,4	6,9	0,6
Kedah	76,6	14,9	7,1	1,4
Kelantan	95,0	3,8	0,3	0,9
Melaka	63,8	29,1	6,5	0,6
Negeri Sembilan	57,9	25,6	16,0	0,5
Pahang	76,8	17,7	5,0	0,5
Perak	54,7	32,0	13,0	0,3
Perlis	85,5	10,3	1,3	2,9
Pulau Pinang	42,5	46,5	10,6	0,4
Sabah	80,5	13,2	0,5	5,8
Sarawak	72,9	26,7	0,2	0,2
Selangor	53,5	30,7	14,6	1,1
Terengganu	96,8	2,8	0,2	0,2
Kuala Lumpur	43,6	43,5	11,4	1,5
Lubuan	79,6	15,8	1,3	3,3
Maleisië	**65,1**	**26,0**	**7,7**	**1,2**

Opdracht 9 Etnische volken in Maleisië I

Gebruik W8, W9, W10 en figuur 1.9.

a Waarom vindt er nauwelijks vermenging van bevolkingsgroepen plaats in Maleisië?
b Download en print W10. Maak met behulp van de gegevens uit W9 een kaart die de afwijkingen van het nationale gemiddelde laat zien. Laat de categorie ‘overige’ buiten beschouwing.
Kleur de provincies waar de bevolkingsgroep Bumiputra groter is dan het gemiddelde blauw.
Kleur de provincies waar het percentage Chinezen groter is dan het gemiddelde rood, en waar het percentage Indiërs groter is dan het gemiddelde geel.

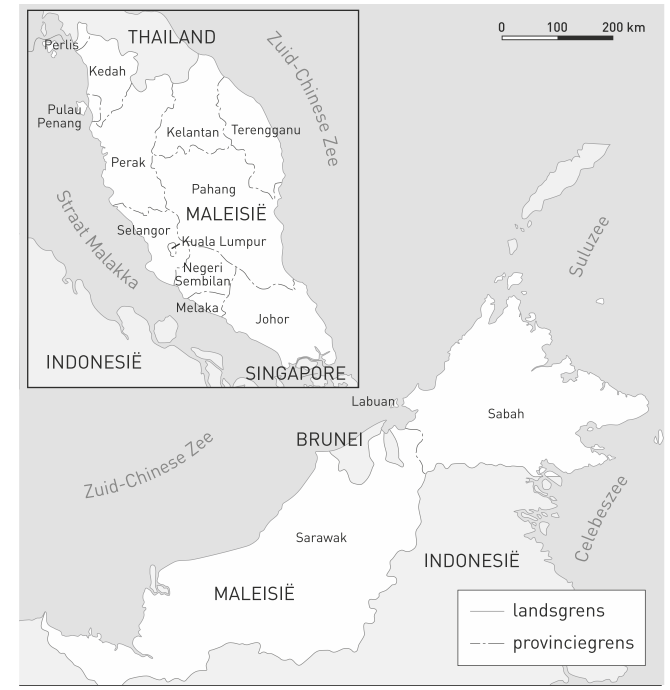
W8 Kenmerken van bevolkingsgroepen in Maleisië.

Maleisiërs, ook wel genoemd:

Bumiputras (zonen van de aarde)	**Chinezen**	**Indiërs**
Plattelandsbewoners	Voornamelijk stadsbevolking	Stadsbevolking
Boeren, vissers	Dagloners, handel, ambacht	Dagloners, dienstverlening
Feodale adel	Zeer rijke handelaren	Zeer rijke handelaren
Religie: islam	Religie: confucianisme, taoïsme, boeddhisme	Religie: overwegend hindoeïsme
Taal: Bahasia Malaysia	Taal: mandarijn, Chinese dialecten	Taal: tamil en hindi

Downloaden en printen!

W10 De etnische samenstelling van de provincies van Maleisië.

Als er twee bevolkingsgroepen hoger scoren dan het Maleisische gemiddelde, dan kleur je die provincie afwisselend in beide kleuren (bijvoorbeeld afwisselend rood en blauw).
Maak een legenda.

c Welk patroon valt op in W10?
d Verklaar de ligging van de woongebieden van de Indiërs.
e Nuanceer met behulp van W9 het beeld dat op W10 is ontstaan over de provincie Sabah.

Opdracht 10 Staatsdoctrine in Maleisië K/I

Gebruik W11.

a Leid uit de bepalingen in W11 drie nadelen af die kleven aan de staatsdoctrine uit 1971, of die daardoor zijn ontstaan.
b Bekijk W10 en noteer in welke provincies je problemen verwacht die verband houden met de in W11 beschreven staatsdoctrine. Geef een korte toelichting.

Opdracht 11 Demografie in Zuidoost-Azië K/I

Gebruik de statistiek in de GB.

a Neem W12 over en noteer de demografische kenmerken van de genoemde landen in Zuidoost-Azië.
b Welke landen vallen in negatieve zin op als je kijkt naar de zuigelingensterfte en waarom is dit zorgelijk?
c Wat valt je op aan de geboorte- en sterftecijfers en het geboorteoverschot van Singapore en Thailand?

W11 Staatsdoctrine in Maleisië sinds 1971.

Zware ongeregeldheden tussen bevolkingsgroepen in 1969 zorgden voor invoering van een staatsdoctrine in 1971.
Redenen:
- bestrijding van de armoede;
- verbetering van de maatschappelijke positie van de Bumiputras (in 1969 was slechts 2% van het handelskapitaal in Maleisische handen).

Doel:
- verhoging van het opleidingsniveau van de Bumiputras;
- zekerheid van arbeidsplaatsen voor de Bumiputras;
- verhoging van het aandeel van de Bumiputras aan de productiecapaciteit.

Bepalingen:
- quota voor Maleisische studenten bij de toewijzing van studieplaatsen (55% bij de staatsuniversiteiten en 10% bij de privé-universiteiten);
- bevoordelen bij de aanstelling in een overheidsbetrekking (75% Bumiputras);
- quota van 40% van de arbeidsplaatsen in industrie voor Bumiputras;
- bij nieuwe ondernemingen is 30% van het kapitaal in handen van Bumiputras;
- verkoop van land vindt in bepaalde regio’s uitsluitend plaats aan Bumiputras;
- verkoop van huizen en grond is voor Bumiputras voordeliger.

Overnemen in je schrift!

W12 Demografische gegevens van Zuidoost-Azië in 2006.

Land	Geboortecijfer	Sterftecijfer	Geboorteoverschot	Zuigelingensterfte
Cambodja	...	...	...	...
Filipijnen	...	...	...	...
Indonesië	...	...	...	...
Laos	...	...	...	...
Maleisië	...	...	...	...
Myanmar	...	...	...	...
Singapore	...	...	...	...
Thailand	...	...	...	...
Vietnam	...	...	...	...

Vergelijk de zuigelingensterfte uit het ingevulde schema met het BNP per capita (figuur 1.5).

d Bestaat er een relatie tussen deze twee kenmerken? Licht je antwoord toe met cijfers.

e Vind jij Zuidoost-Azië op demografisch gebied een eenheid?

Online opdracht

Opdracht 12 Taalmozaïek in Zuidoost-Azië K VERDIEPING

Bekijk figuur 1.7.

a Welke taalgroepen zijn hier in beeld gebracht?

b Ga naar de site www.muturzikin.com/carteasiesudest.htm. Scroll omlaag en bekijk de kaarten met de taalfamilies in de landen van Zuidoost-Azië.
Welk land heeft het minste aantal verschillende talen en taalfamilies?

c Verklaar je antwoord.

d In welk land vind je de grootste verscheidenheid aan taalfamilies en de meeste verschillende talen? Licht je antwoord kort toe.

e Welke aanwijzing in die richting gaf figuur 1.9 al?

Opdracht 13 Terugblik op paragraaf 1.1 K

Neem W13 over en zet de volgende kenmerken achter het juiste land. Achter twee landen moet je twee kenmerken invullen.

- lid van de OPEC;
- na Singapore het laagste geboorteoverschot;
- 89 miljoen mensen;
- 6.455 inwoners/km²;
- klein deel van de bevolking is van Melanesische afkomst;
- het grootste deel van de bevolking behoort tot de Khmer;
- BNP van 419 dollar/inwoner;
- 99 miljoen mensen;
- BNP van 34.000 dollar/inwoner;
- laagste bevolkingsdichtheid;
- relatief veel Indiërs;
- relatief veel katholieken.

Overnemen in je schrift!

W13 Kenmerken van enkele Zuidoost-Aziatische landen.

Land	Kenmerk
Cambodja	...
Filipijnen	...
Indonesië	...
Laos	...
Maleisië	...
Myanmar	...
Singapore	...
Thailand	...
Oost-Timor	...
Vietnam	...

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.2 Een onverspelbare natuur

De dreiging van de Mayon

Het tafereel op de foto ziet er vredig uit: twee meisjes die door de groene rijstvelden naar hun dorp wandelen, met op de achtergrond de vulkaan de Mayon met een rookpluimpje. De perfect gevormde stratovulkaan de Mayon is echter een van de gevaarlijkste vulkanen in Zuidoost-Azië. Kleine en grote uitbarstingen in de twintigste en eenentwintigste eeuw zorgden voor pyroclastische stromen en grote aswolken, met vele doden en gewonden tot gevolg. En dit is niet de enige gevaarlijke vulkaan in Zuidoost-Azië!

Vulkanen en platen

▶ Geologisch gezien wordt Zuidoost-Azië aan de west-, zuid- en oostkant begrensd door breuken, de randen van tektonische platen. De aanwezigheid van vulkanisme en het voorkomen van aardbevingen hangen hiermee samen. De Filipijnen en Indonesië liggen aan de zogeheten 'Ring van Vuur', een groot aantal vulkanen in de vorm van een boog rond de Grote Oceaan. Op de Filipijnen zijn de Mayon, de Taal en de Pinatubo de bekendste vulkanen. Buurland Indonesië heeft ruim vierhonderd vulkanen binnen zijn landsgrenzen. Geen land ter wereld heeft zoveel vulkanen als Indonesië. Alleen al op Java zijn er meer dan 35 actieve vulkanen en in heel Indonesië 129. Vulkanisch as en gesteente zitten vol mineralen en voedingsstoffen die – in een tropisch klimaat na een paar honderd jaar – een vruchtbare bodem opleveren. Hoewel het erg gevaarlijk kan zijn om dicht bij een vulkaan te wonen, zorgt die vruchtbare bodem ervoor dat de omgeving van een vulkaan meestal dichtbevolkt is.

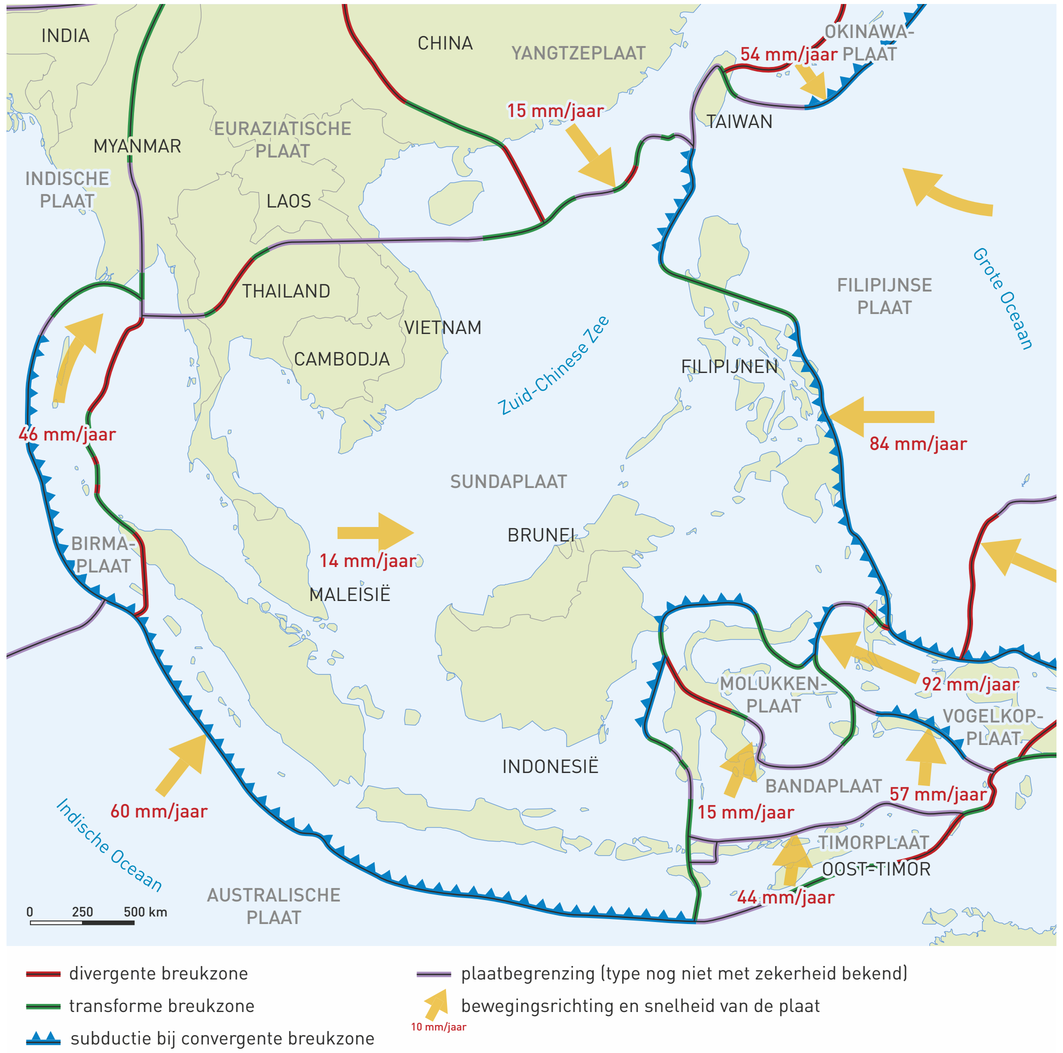
● De platentektonische puzzel van Zuidoost-Azië is ingewikkeld. In dit gebied bewegen vier grote platen ten opzichte van elkaar: de Indisch-Australische plaat in het zuiden, de Euraziatische plaat in het noorden, de Filipijnse plaat in het noordoosten en de Pacifische plaat in het oosten. Door breukvorming, rek en druk zijn in het grensgebied van de vier grote platen een aantal kleine platen en transforme breuken ontstaan.

> tektonische platen
> vulkanisme
> aardbevingen

De aarde beeft in Indonesië

▶ In figuur 1.12 zie je de kaart met grote en kleine platen in Indonesië en directe omgeving. Delen van Indonesië, zoals Kalimantan en Papoea Nieuw-Guinea, liggen op de tektonisch stabiele plaatdelen van de Euraziatische en de Indisch-Australische plaat en hebben geen vulkanische verschijnselen of hevige aardbevingen.

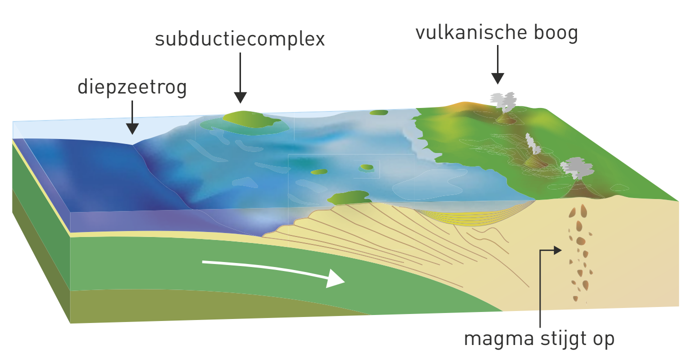
● In het westelijke en zuidelijke deel van Indonesië, van Sumatra tot de Molukken, vindt subductie plaats. In figuur 1.12 is te zien dat de Australische plaat met een snelheid van 6 cm per jaar in noordnoordoostelijke richting onder de Sundaplaat

Figuur 1.12 De platentektonische kaart van Indonesië en omgeving.

duikt. Deze Sundaplaat was, net als de Birmaplaat, oorspronkelijk een onderdeel van de Euraziatische plaat. De beweging tussen de platen gaat niet altijd geleidelijk, maar verloopt schoksgewijs met een paar millimeter per week. Door de wrijving hoopt de energie zich soms op, totdat de platen op een gegeven moment in een klap een stuk ten opzichte van elkaar doorschuiven. Dit gaat gepaard met vaak heftige aardbevingen.

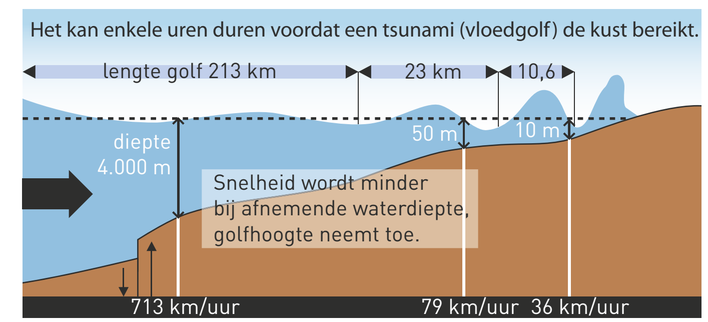
- De oceanische Indisch-Australische plaat is zwaarder en duikt de diepte in. Bij deze convergente breukzone, de subductiezone, ontstaat een diepe trog. De plaat schuift schuin onder de Sundaplaat en bevindt zich onder Java dan op ongeveer 100 tot 200 km diepte (figuur 1.13). Op die diepte in de mantel wordt het gesteente van de ondergeschoven plaat zo warm dat het begint te smelten. Het op die manier gevormde magma stijgt via scheuren naar het aardoppervlak op en zal met uitbarstingen vulkanen vormen. Zo is evenwijdig aan de trog de eilandenboog met vele actieve vulkanen in dit deel van Indonesië gevormd (figuur 1.13).
- Het feit dat India nog steeds opschuift naar het noordoosten, veroorzaakt extra druk op de Sundaplaat. Over het eiland

Figuur 1.13 Schematische doorsnede van een subductiezone.

Sumatra loopt een langgerekte transversale breukzone die is ontstaan door de druk van de verschillende platen. De breuk is op de luchtfoto van figuur 1.15 goed in het landschap te herkennen.

- In het noordoostelijke deel van Indonesië, waar Sulawesi en de Molukken liggen, zijn de bewegingen van de platen ingewikkelder. De miniplaatjes, zoals de Bandaplaat, de Timorplaat, de Molukkenplaat en de Vogelkopplaat (figuur 1.12) staan aan alle kanten onder druk. Daardoor ontstaan divergente breukzones, subductiezones en transforme breuken op relatief korte afstand van elkaar. Tussen de Molukken en de Filipijnen zijn bij subductie eilandenbogen van vulkanen ontstaan. In dit hele gebied is het risico op zware aardbevingen vrij hoog.
- Als gevolg van subductie kan een zeebeving ontstaan. Het epicentrum van een zeebeving ligt op de bodem van de oceaan (figuur 1.14). Wanneer daarbij de zeebodem een stuk omhoog beweegt (met al het water dat erop ligt), kan er een tsunami

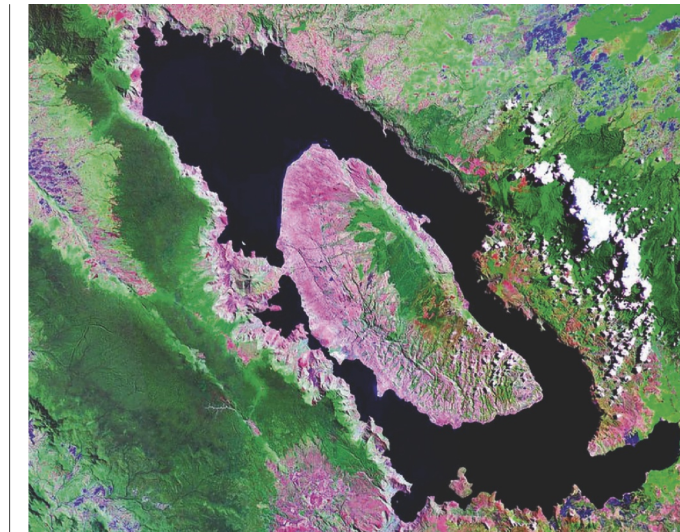
Door de verticale beweging van de platen wordt de waterkolom omhoog gedrukt en verplaatst zich vervolgens horizontaal met grote snelheid. Bij het land wordt de snelheid afgeremd.

Figuur 1.14 Het ontstaan van een tsunami.

ontstaan. Er breiden zich dan vanuit het epicentrum golven uit, die zich met grote snelheid langs het oppervlakte de oceaan voortbewegen. Als deze golven de langzaam oplopende zeebodem van de kust bereiken, worden ze vertraagd en kunnen ze een hoogte van meer dan tien meter krijgen. Eenmaal bij de kust overspoelen ze het land met veel geweld. Dit heeft zich ook in december 2004 voorgedaan bij de grote tsunami rondom de Indische oceaan. Een meer recent voorbeeld in Oost-Azië is de tsunami in maart 2011 bij de oostkust van Japan.

Gevaarlijke vulkanen in Indonesië

▶ Van alle Indonesische vulkanen was maar liefst 80% in de twintigste eeuw actief. Uitbarstingen in Indonesië richten niet alleen lokaal grote schade aan, maar hebben ook op mondiaal niveau invloed.

Figuur 1.15 Het Tobameer en de transversale breukzone ten zuidwesten ervan.

Hieronder worden een paar bijzondere vulkaanuitbarstingen besproken, die zich in dit land hebben voorgedaan.

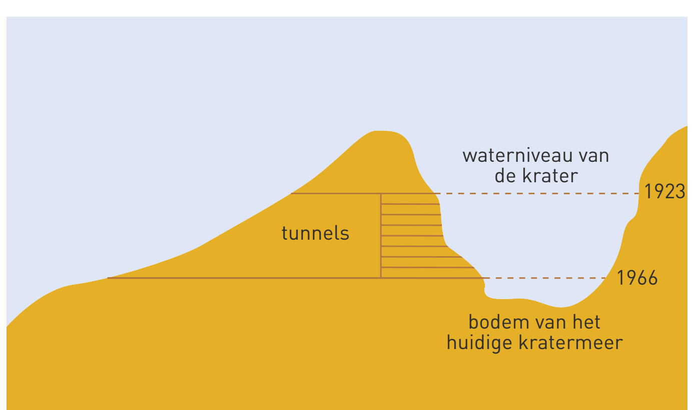
- Het Tobameer (figuur 1.15) is een caldeira die ontstaan is als gevolg van de uitbarsting van de vulkaan de Toba. Zo'n 74.000 jaar geleden blies de vulkaan ongeveer 2.500 km³ as de lucht in. Ter vergelijking: bij de uitbarsting van de Mount St. Helens in 1980 werd 1 km³ as de lucht in geslingerd en bij die van de Pinatubo 10 km³. Een groot gebied ten noordwesten van de Toba werd onder een dikke laag as bedolven. De temperatuur daalde wereldwijd, doordat er veel zwavelzuur in de atmosfeer kwam en het zonlicht werd geblokkeerd. Hierdoor ontstond een verschijnsel dat te vergelijken is met een soort nucleaire winter. Over de mate van afkoeling zijn de geleerden het niet eens. Sommige wetenschappers beweren dat de uitbarsting van de Toba een ijstijd veroorzaakte.
- In augustus 1883 barstte de Krakatau, de Javaanse naam voor 'vulkaan', uit. De vulkaan ligt op een gelijknamig eilandje tussen Java en Sumatra. Grote pyroclastische stromen en een enorme hoeveelheid gesteente en as werden met luide explosies uitgespuwd. Door het instorten van het centrale deel van de vulkaan, de caldeira, ontstonden er golven van ruim 18 m hoog. Deze enorme tsunami wierp schepen op de kust en ruim 36.000 mensen verdronken. Het stof dat in de atmosfeer kwam, verspreidde zich door de dampkring en veroorzaakte op het noordelijk halfrond een temperatuurdaling van 0,5 tot 0,8 °C. Na de uitbarsting bleef het 24 jaar rustig. Toen vonden aan de noordzijde van de caldeira onderzeese uitbarstingen plaats. Al gauw ontstond er een kleine kegel boven zeeniveau, de Anak Krakatau, ofwel het kind van de Krakatau.

Figuur 1.16 Aslagen bij een dorp aan de voet van de Merapi.

● In de herfst van 2010 is de vulkaan de Merapi gedurende twintig dagen bijna dagelijks uitgebarsten. Ondanks evacuaties vielen er uiteindelijk meer dan 350 doden, en meer dan 320.000 mensen moesten hun dorp en land verlaten. Door pyroclastische stromen en enorme aswolken werd een groot deel van de directe omgeving zodanig aangetast, dat het de vraag is of de bevolking nog wel kan terugkeren (figuur 1.16).

● Er zijn zestien vulkanen in Indonesië met een kratermeer, waarvan de Kelud in Oost-Java de gevaarlijkste was. Alleen al in 1919 stierven meer dan 5.100 mensen toen de kraterwand ontplofte en er een gigantische hoeveelheid water vrijkwam. Deze watermassa stroomde met een snelheid van 60 km per uur naar beneden. Er ontstond een grote modder- en puinstroom, die een lahar wordt genoemd. Om nieuwe lahars te voorkomen, werd in de loop van de twintigste eeuw een complex drainagesysteem van tunnels aangelegd om het kratermeer droog te leggen (figuur 1.17). Eind 2007 ontstond in het kratermeer van de onberekenbare vulkaan in een paar

Figuur 1.17 Het drainagesysteem van de Kelud.

Figuur 1.18 Het kind van de Kelud: een nieuwe lavadome in het oude kratermeer van de Kelud.

dagen tijd een nieuwe lavadome van 260 meter hoogte (figuur 1.18). Een deel van het drainagesysteem werd geblokkeerd en uiteindelijk nam de lavadome de plaats in van het hele meer.

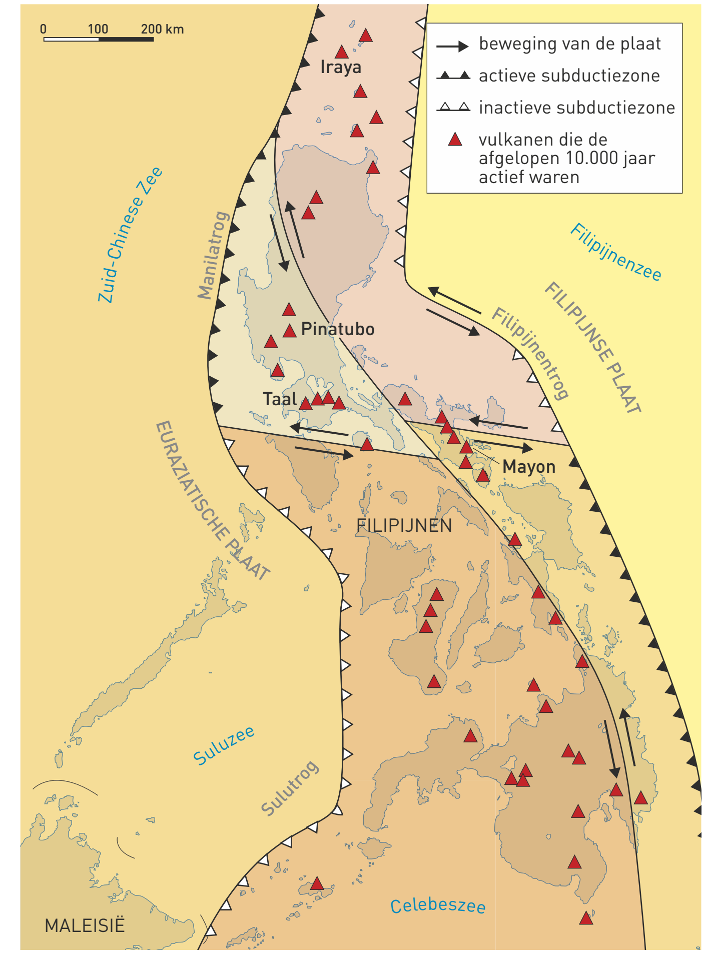
Complexe subductiezones op de Filipijnen

▶ De Filipijnen liggen op enkele microplaten tussen twee uitgestrekte subductiezones (figuur 1.19). De twee grote Filipijnse en Euraziatische platen oefenen aan weerszijden druk uit op deze kleine platen. Zo zijn door de subductie van de Euraziatische plaat in het noordwesten de Manilatrog gevormd en de vulkanen op Luzon, zoals de Pinatubo en de Taal. In het zuidoosten duikt de Filipijnse plaat bij de Filipijnse trog de diepte in en heeft de zuidoostelijke vulkaanketen gevormd vanaf de Mayon tot de Balut (figuur 1.19).

● Door de druk van de twee grote platen loopt er een 1.200 km lange breukzone van het noordelijke eiland Luzon naar Mindanao in het zuiden. Zoals in figuur 1.19 te zien is, bewegen de delen van de plaat hier langs elkaar: een transforme breuk. Dat maakt de platentektoniek in dit gebied extra complex.

▶ De vormen in het landschap weerspiegelen de ingewikkelde patronen van de platentektoniek. Door de subductie ontstaan niet alleen vulkanen, maar vindt ook gebergtevorming plaats. Daarbij worden cordillera's gevormd: langgerekte bergketens die het gevolg zijn van het op elkaar botsen van fragmenten aardkorst langs de subductiezone en van de verdikking van de korst. Er ontstaan grote magmavoorraden onder de plaat. De vele eilanden waaruit het Filipijnse eilandenrijk bestaat,

> gebergtevorming

Figuur 1.19 Detail van de platentektoniek van de Filipijnen.

kunnen gezien worden als bergtoppen die boven het zeeniveau uitsteken. Veel eilanden zijn dan ook erg klein en bestaan slechts uit een bergtop die afloopt naar zee. De grotere eilanden bestaan uit meerdere toppen waartussen relatief vlakke gebieden liggen. De cordillera's op Luzon zijn de voortzetting van de bergketens in Taiwan. In het zuiden zijn de bergen van Sulawesi en de Molukken een vervolg van die van Mandanao.

▶ Het aantal vulkanen op de Filipijnen is veel kleiner dan in Indonesië, maar ze zijn minstens zo gevaarlijk.

● Tot 1991 was de Pinatubo een onopvallende vulkaan waarvan de hellingen waren bedekt met oerwoud. De laatste uitbarsting vond vijfhonderd jaar geleden plaats en de meeste mensen in het gebied wisten zelfs niet eens dat ze op een vulkaan leefden. Vanaf half maart 1991 voelden de bewoners van de berg in toenemende mate aardschokken en in juni was de uitbarsting een feit. De eruptie was zeer explosief door de wisselwerking van water en opgewarmd vulkanisch gesteente. Het leverde een paddenstoelvormige aswolk van 400 km breed en 34 km hoogte op (figuur 1.20). 10 km^3 gesteente werd de lucht in geblazen. Een vloeibaar mengsel van hete stukken gesteente en hete gassen dat met grote snelheid uit de vulkaan stroomde, de zogenoemde pyroclastische stroom, strekte zich uit tot een afstand van 16 km van de top. Er ontstond een caldeira van 2,5 km doorsnee waarvan de top 260 meter lager lag dan voorheen. Tot overmaat van ramp raasde de tyfoon Yunya in die dagen over het gebied waardoor enorme hoeveelheden neerslag zich vermengden met de as. Hierdoor ontstonden lahars die via allerlei dalen de vulkaan af stroomden. Vulkanologen hadden de Filipijnse regering gewaarschuwd voor de actiever wordende Pinatubo. Dankzij grote evacuaties in een straal van 20 tot 40 km rondom de vulkaan kon het aantal slachtoffers, gezien de grote eruptie, beperkt worden. Er stierven 300 mensen, met name door instortende daken door het gewicht van de natte as.

Figuur 1.20 De eruptie van de Pinatubo in 1991.

Opdrachten 1.2

Deelvragen
3 Welke natuurlijke gevaren kent Zuidoost-Azië?
4 Hoe kun je de samenhang tussen het voorkomen van aardbevingen, vulkanisme en platentektoniek in Zuidoost-Azië verklaren?

Opdracht 14 Aardbevingen en vulkanen K
Lees het theoriegedeelte van paragraaf 1.2 en bekijk de figuren.
a Bekijk GB 150B en figuur 1.12. Op welk Indonesisch eiland vind je geen actief vulkanisme?
b Verklaar het antwoord dat je bij a hebt gegeven met behulp van de theorie van de platentektoniek.
Je verklaring moet een algemeen principe en een situatiebeschrijving bevatten.
c Op het eiland genoemd bij vraag a is er wel een risico voor aardbevingen. Waarom is de oostkant van het eiland gevoeliger voor aardbevingen dan de westkant?

Gebruik bij opdracht 15 en 16 W14 tot en met W18 en figuur 1.12 en 1.16.

W14 Leven op de Merapi.

Al vanaf de stadsrand van Yogyakarta zien we de machtige vulkaankegel van de Merapi voor ons liggen, 2.911 m hoog en bijna iedere dag in rook gehuld. De lavabanen van verschillende uitbarstingen zijn duidelijk herkenbaar. Grijs zijn de oudere en geelwit de jongste. De lavastromen zijn ver gekomen; zelfs tot aan de bosrand halverwege de berg.

Ons doel is het vulkanologisch onderzoeksstation in Kaliurang op 700 m hoogte. De bochtige straat voert langs rijstterrassen, bananenplantages en groente- en fruitakkers. Er liggen grote welgestelde dorpen die hun vruchtbaarheid te danken hebben aan de bodem van de Merapi. Zijn as, die afhankelijk van de windrichting tijdens de uitbarstingen overal op de flanken te vinden is, is zo mineraalrijk dat men het afgraaft, op een vrachtwagen laadt en als natuurlijke mest over de velden strooit.

Opdracht 15 De uitbarsting van de Merapi in 2010 K/I/V
Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 2C. Zoek eventueel met behulp van de atlas de ligging van de Merapi op.

a Verklaar met behulp van de platentektoniek de ligging van de vulkaan de Merapi.
Verwerk in je antwoord een situatiebeschrijving, een oorzaak, een gevolg en een verklarend principe.
b Tot welk type vulkaan behoort de Merapi? Licht je antwoord toe met gegevens uit de bronnen.
c Verklaar dat de vulkaan explosief uitbarst.
d De vulkaanuitbarsting in 2010 begon met seismische activiteiten (W18). Wat wordt hiermee bedoeld?
e Met welke kaart uit paragraaf 1.1 kun je aantonen dat een groot aantal mensen geëvacueerd moest worden? Licht je antwoord toe.

Opdracht 16 Risico's op de flanken van de Merapi I
a Beschrijf de voordelen van het wonen op de Merapi.
b Hoe hoog is het percentage dorpen op de hellingen van de Merapi dat gevaar loopt bij een eventuele uitbarsting?
c Welke gevaren doen zich voor bij een uitbarsting van de Merapi?
d Verklaar de ligging van de lavastromen.
e Vind je dat de gevarenzones I, II en III op de Merapi de bewoners een afdoende manier van bescherming bieden tegen het gevaar? Beargumenteer je mening.

Opdracht 17 De Kelud K
Gebruik figuur 1.17 en 1.18.
a Welk gevaar doet zich voor bij sommige kratermeren op Java?
b Hoe heeft men het gevaar, genoemd bij a, deels kunnen ondervangen bij de vulkaan de Kelud?
c Vormt het gebied rondom de vulkaan, nu het meer is verdwenen, geen risico meer voor de omwonenden? Licht je antwoord toe.

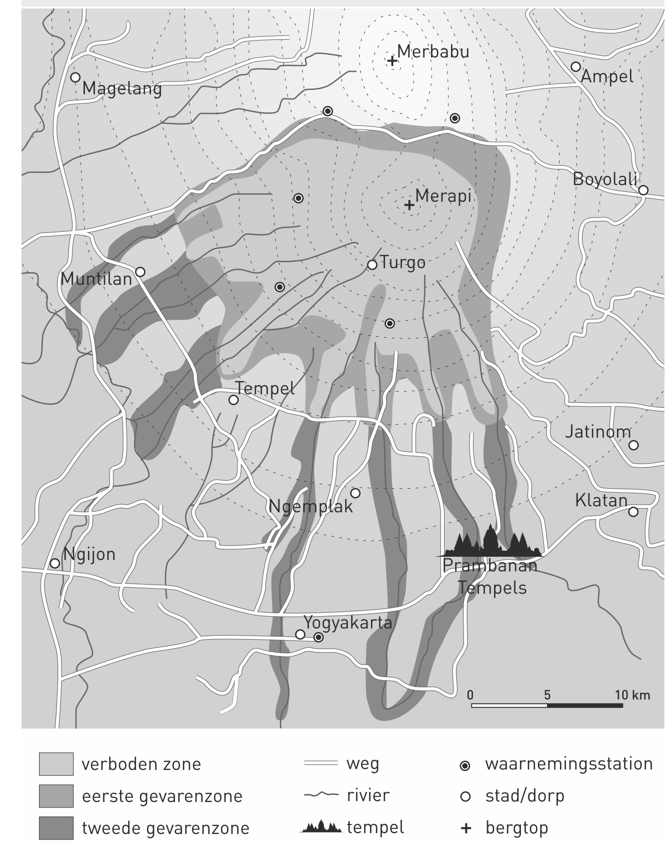
Opdracht 18 Tsunami K
a Wat is een tsunami?
b Aan welke voorwaarden moet worden voldaan voordat een tsunami kan ontstaan?

W15 Bewoning op de flanken van de Merapi.

	Aantal dorpen	Oppervlakte (km²)	Aantal inwoners	Bevolkingsdichtheid (inw./km²)
Hoogte boven 200 m	269	949	1.083.400	1.329
Hoogte boven 500 m	89	375	258.000	690
Gevarenzone I	37	101	1.134.800	1.239
Gevarenzone III*	32	187	79.100	424

* Verboden zone.

W16 Gevarenzones op de Merapi.

Bekijk GB 150B en C.
Op 26 december 2004 deed zich een tsunami voor in de Indische oceaan, die veroorzaakt werd door een aardbeving.
c Welke platen waren betrokken bij die aardbeving en welke plaat moet hebben voldaan aan de voorwaarde, genoemd bij b?
d Hoeveel doden zijn er toen gevallen?
e Hoeveel uur later werd de kust in Somalië getroffen?
f Er zullen ongetwijfeld op die dag schepen hebben gevaren op de Indische Oceaan. Waarom zullen deze schepen geen waarschuwingen hebben afgegeven aan de kustgebieden?

W17 Gevaren en waarschuwingssystemen.

Lavastromen, asregens en hoog in de lucht geslingerde lavabommen en lapilli. Dat is wat men zich meestal voorstelt bij de gevaren van een vulkaan. Maar veel gevaarlijker zijn de pyroclastische stromen en de lahars. Zij zorgen voor de meeste dodelijke slachtoffers.
Als 3.000 tot 4.000 °C heet vulkanisch as en gas samen een wolk vormen die met een snelheid van meer dan 100 km/uur over de flanken van de vulkaan voortraast, spreken vulkanologen van een pyroclastische stroom.
Lahars zijn modderstromen die ontstaan wanneer heftige regenval het losse materiaal van de vulkaanhelling naar beneden doet stromen. De modderstroom beweegt zich met grote snelheid voort en zorgt voor grote overstromingen in het dal.
Omdat de uitbarstingen van de Merapi niet altijd op dezelfde wijze verlopen, heeft de vulkaanbewakingsdienst van Indonesië de helling van de vulkaan in drie gevarenzones ingedeeld. De mate van activiteit van de vulkaan is in vier fasen ingedeeld, die de mate van gevaar voor de bevolking weergeven: normale activiteit, verhoogde activiteit, groot gevaar en evacuatie.

W18 De vulkaanuitbarstingen in de herfst van 2010.

Na toenemende seismische activiteiten in het gebied rond de Merapi in september 2010 barstte de vulkaan eind oktober uit. In eerste instantie had de overheid een gebied met een straal van 10 km rondom de vulkaan geëvacueerd. Veel mensen keerden toch weer terug naar hun dorp, omdat ze hun land met gewassen en hun vee niet wilden achterlaten. Toen er zwaardere uitbarstingen plaatsvonden met pyroclastische stromen en hete aswolken en er meer dan honderd doden waren gevallen, werd het evacuatiegebied uitgebreid tot 20 km rondom de vulkaan. Ruim een maand lang vonden er dagelijks grote en kleine erupties plaats. Uiteindelijk zijn er 350 doden gevallen en werden meer dan 350.000 mensen geëvacueerd.

Opdracht 19 Het Tobameer K

Bekijk figuur 1.15.

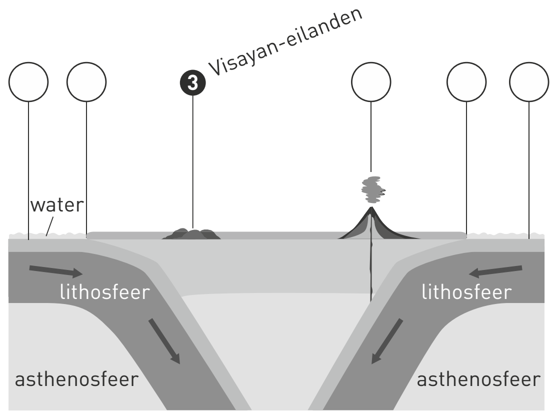
a Wat is de geologische naam voor dit meer?
b Bereken met behulp van GB 146 hoe lang en hoe breed dit meer is.
c Leg uit hoe dit meer is ontstaan.
d Hoe is het eiland in dit meer ontstaan?
e Ten zuidwesten van het meer ligt een breuk. Welk type breuk is dit en hoe is de breuk te zien op figuur 1.15?
f Leg uit hoe de breuk is ontstaan.

Opdracht 20 Platentektoniek bij de Filipijnen I

Download en print W19 en gebruik figuur 1.19 en GB 189.

a Schijf de nummers van de volgende topografische elementen in de juiste cirkels van W19.
1 = Filipijnentrog
2 = Filipijnenplaat
3 = Visayan-Eilanden (is gegeven in W19)
4 = Euraziatische plaat
5 = Sulutrog
6 = vulkaan de Mayon
b Verklaar de locatie van de vulkaan de Mayon.
c Hoe heet de trog in het verlengde van de Sulutrog?
d Hoe is de vulkaan de Iraya ontstaan?
e In figuur 1.19 staan inactieve subductiezones. Wat betekent dit?
f Gebruik GB 157. Welke troggen begrenzen de oostelijke kant van de Filipijnse plaat? Noteer bij elke trog het diepste punt.

W19 Platentektoniek bij de Filipijnen. **Downloaden en printen!**

Opdracht 21 Kalksteen in de heuvels K/I

In de heuvels van de Filipijnen liggen kalksteenlagen.

a Tot welk type gesteente behoort kalksteen?
b Waarom vormt die vindplaats er een bewijs voor dat dit gebied vroeger in zee heeft gelegen?

Online opdracht

Opdracht 22 Aardbevingen bij de Filipijnen I

Ga naar earthquake.usgs.gov/earthquakes/world/index.php?region=Philippines. Klik op 'Earthquake Density Map'.

a Wat geeft de gele kleur op de kaart aan?
b Verklaar waarom de kans op aardbevingen in het zuiden van de Filipijnen groter is dan in het noorden.
Ga terug naar de index. Klik nu op 'Seismicity Map of the Philippines'.
c Wat wordt er met de verschillende kleuren van de stipjes op de kaart aangegeven?
d Welk patroon kun je uit de kleuren opmaken?
e Verklaar dit patroon.

Opdracht 23 Terugblik op paragraaf 1.2 K

Geef voor de volgende stellingen aan of ze goed of fout zijn. Licht je keuze telkens toe en vermeld een figuur uit het theoriegedeelte of een atlaskaart ter illustratie.

1 In Thailand komen geen aardbevingen voor.
2 De Pacifische plaat bij de Marianentrog is ouder dan de Filipijnse trog.
3 De Mayon is een schildvulkaan.
4 Elke zeebeving leidt tot een tsunami.
5 Bij de troggen wordt nieuwe aardkorst gevormd.
6 Op Sumatra ligt een divergente breukzone.
7 Een uitbarsting van een stratovulkaan kan leiden tot een caldeira.
8 Een groot gevaar van uitbarstingen van vulkanen in Zuidoost-Azië zijn de pyroclastische stromen en aswolken.
9 De cordillera's op de Filipijnen zijn gevormd onder invloed van de platentektoniek.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.3 Natuurlijke hulpbronnen en ontwikkeling

Traditionele oliewinning op Java

Een arbeider giet ruwe olie in een vat. In Bojonegoro, op Java, wordt olie nog met traditionele technieken gewonnen en gedistilleerd en vervolgens op Java verkocht. Het is zwaar en vuil werk. De opbrengsten schommelen sterk, afhankelijk van de prijzen op de wereldmarkt. Er liggen oude putten die nog dateren uit de Nederlandse koloniale tijd. Moderne oliebedrijven proberen sinds 2005 het gebied commercieel te exploiteren. Ze moeten daarvoor onderhandelen met de dorpseigenaren van de grond en een samenwerkingsverband aangaan met de arbeiders.

Natuurlijke hulpbronnen in Zuidoost-Azië

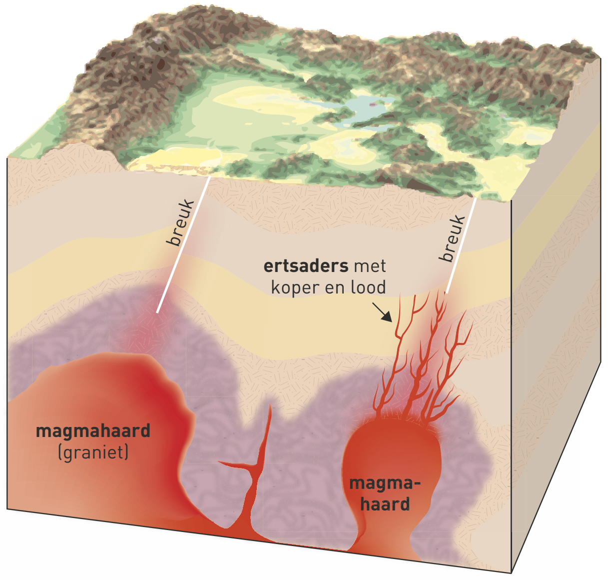
▶ Natuurlijke hulpbronnen zijn alle stoffen die aan het milieu worden onttrokken en die worden gebruikt om van te leven. Ze zijn van groot belang voor ons bestaan.

● Je kunt de natuurlijke hulpbronnen opdelen in drie categorieën. Enerzijds zijn er de ertsen, zoals ijzer, tin, bauxiet en koper. Met deze grondstoffen worden producten gemaakt, zoals het staal uit ijzererts, of aluminiumblikjes uit bauxiet. Alle fabrieksprocessen vereisen energie, meestal afkomstig van het verbranden van fossiele energiebronnen, zoals olie, gas of steenkool. Behalve energiebronnen en grondstoffen vallen ook de bodem, het water, schone lucht, natuurlijke bossen en ruimte onder de natuurlijke hulpbronnen. In deze paragraaf ga je dieper in op de ertsen en de fossiele energiebronnen in deze regio.

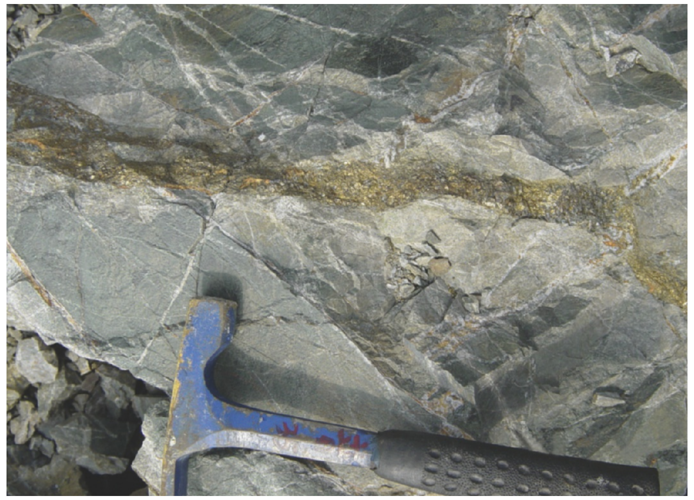
> ertsen
> fossiele energiebronnen

Ertsen en fossiele brandstoffen

▶ De delfstoffen in een vulkanisch gebied zijn op de volgende manier ontstaan. In de mantel bevinden zich magmahaarden met een mengsel van een groot aantal vloeibare chemische elementen. Elk element heeft zijn eigen stollingstemperatuur

Figuur 1.21 Het ontstaan van ertsen in magmahaarden en aders.

Figuur 1.22 Ertsader van pyriet.

waarbij het een hard gesteente wordt. Stijgt zo'n magmahaard langzaam naar het aardoppervlak, dan wordt de temperatuur lager en zullen achtereenvolgens verschillende elementen gaan stollen. In de magmahaard ontstaan zo, afhankelijk van de temperatuur, concentraties van ertsmineralen (bijvoorbeeld pyriet) en gesteenten (bijvoorbeeld graniet) (figuur 1.21). Wanneer bijna alles is gestold, blijven alleen nog restmineralen over met een lage stollingstemperatuur, zoals koper, lood en zink. Via scheuren in het bovenliggende gesteente stijgt dit nog vloeibare restmateriaal met lood, zink en koper in spleten omhoog (figuur 1.21), koelt verder af en stolt alsnog. Zo vormen deze gestolde elementen ertsaders. De aders kunnen een breedte hebben van tientallen meters tot enkele centimeters (figuur 1.22).

● Wanneer de magmahaarden en ertsaders door gebergtevormende krachten bij de subductiezones nog dichter bij het aardoppervlak komen, kunnen de gevormde ertsen gewonnen worden.

▶ Olie en gas worden in ondiepe zeeën gevormd en vind je op het continentale plat van Indonesië, ten noorden van de eilanden.

Hulpbronnen en ontwikkeling

● Als een land beschikt over veel nuttige natuurlijke hulpbronnen, kunnen deze worden ingezet voor de productie van goederen. Het voordeel is dat je die hulpbronnen niet meer hoeft in te voeren, wat meestal geld bespaart. En ook al verwerk je ze niet zelf, door ze te exporteren, komen belangrijke buitenlandse deviezen binnen.

● Overigens kent de winning van de grondstoffen soms ook een schaduwzijde. Wanneer de winning niet op een duurzame wijze geschiedt, wordt lokaal of ook regionaal het milieu aangetast. Bij de winning van ertsen in dagbouw bijvoorbeeld, worden complete heuvels afgegraven, waardoor natuurlijke ecosystemen verdwijnen. Onzorgvuldige winning van aardolie kan leiden tot lekkages die de bodem en de zee sterk kunnen verontreinigen. Tropische regenwouden verdwijnen wanneer er onzorgvuldig wordt gekapt. In deze paragraaf ga je bekijken wat de aanwezige ertsen en fossiele energiebronnen betekenen voor de ontwikkeling van Zuidoost-Azië.

● In figuur 1.23 zie je wat per land de belangrijkste energiebronnen, delfstoffen en overige hulpbronnen zijn. De bodems worden in paragraaf 1.4 van dit hoofdstuk beschreven. Wil je bekijken of de hulpbronnen daadwerkelijk een aandeel hebben geleverd in de economische ontwikkeling, dan zegt zo'n opsomming in figuur 1.23 niet zoveel. Je zou dan onder andere moeten weten hoeveel van de hulpbron in de loop der tijd is gewonnen en welk aandeel dat bijvoorbeeld in de wereldmarkt opleverde en wat de economische waarde ervan is. Dit wordt aan de hand van een aantal voorbeelden in enkele landen van Zuidoost-Azië uitgewerkt.

Land	Energiebronnen en delfstoffen	Andere natuurlijke hulpbronnen	BNP per hoofd van de bevolking in dollars in 2009
Brunei	aardolie en aardgas	-	34.827
Cambodja	ijzererts, mangaan en in 2005 olie gevonden, maar nog niet in productie	hout	693
Filipijnen	nikkel, koper, zink, beetje olie	hout, rubber	1.749
Indonesië	olie, gas, bauxiet, steenkool, zilver, tin, koper, goud	hout	2.362
Laos	koper, tin en gips	hout	942
Maleisië	olie, aardgas, tin en mineralen	rubber, hout	6.822
Myanmar	tin, zink, koper, wolfram, lood, aardgas en enkele andere mineralen	hout	419
Oost-Timor	beetje olie	-	2.533
Singapore	-	-	36.631
Thailand	tin, aardgas, wolfram, lood, gips, ligniet, fluoriet, olie	rubber, hout, vis	3.950
Vietnam	steenkool, olie, zink, koper, zilver, goud, magnesium en ijzer	rubber	1.104

Figuur 1.23 Hulpbronnen en BNP in dollars in 2009 per land in Zuidoost-Azië.

> continentale plat

Maleisië

▶ Een van de belangrijke delfstoffen die in Maleisië werd gewonnen, is tin. Dit is een witachtig metaal dat wordt gebruikt om een soort beschermingslaagje te vormen om andere metalen, ook wel coating genoemd. Metalen die bedekt zijn met een tincoating, worden niet snel aangetast door de lucht en door zeewater. Dit principe werd al van oudsher toegepast bij brons. Tegenwoordig worden met name lood en zink voorzien van een vertind laagje. Daarnaast werd tin veel gebruikt in de verpakkingsindustrie. De tinertsen die in de wereld het makkelijkst te winnen zijn, vind je voor het grootste deel in Zuidoost-Azië (figuur 1.24). Er worden verschillende winningstechnieken (figuur 1.25) gebruikt, die vrij veel energie vergen. Het zal duidelijk zijn dat door de aanleg van de mijnen de natuurlijke ecosystemen verdwijnen en de natuurlijke drainagepatronen worden verstoord.

● Maleisië staat op dit moment op de achtste plaats qua aandeel in de wereldproductie. Tegenwoordig hebben in Zuidoost-Azië Vietnam en met name Indonesië een groter aandeel in de wereldproductie, maar vroeger was Maleisië nummer één.

Figuur 1.25 Tinwinning in Maleisië vergt veel energie.

De tinproductie is de oudste industrie in Maleisië. Chinese migranten startten de productie al in 1820 en rond 1870 waren er 40.000 mijnwerkers actief in deze bedrijfstak. De mijnen lagen aan de voet van de heuvels in de rivierafzettingen op het westelijke schiereiland van Maleisië. Aan het einde van de negentiende eeuw was Maleisië verreweg de belangrijkste tinproducent in de wereld: meer dan 55% van de tinproductie kwam hier vandaan. In de twintigste eeuw investeerden de Engelse kolonisten in deze mijntak en kregen daarmee een steeds groter aandeel van de mijnen in handen. Rond 1980 daalde de productie fors (figuur 1.26). Tegenwoordig produceert men alleen nog voor de binnenlandse markt.

Land	Ranglijst wereldproductie	1999	2001	2003	2004	2008 (schatting)
China	1	80.000	95.000	99.000	110.000	110.000
Indonesië	2	47.700	62.000	70.000	66.000	96.000
Peru	3	59.000	69.700	39.000	42.000	39.000
Vietnam	7	4.000		4.600	4.000	3.500
Maleisië	8	7.340	5.000	3.360	3.000	2.200
Thailand	11	2.712	2.000	817	600	120
Myanmar	14	149	212	200	?	741

Figuur 1.24 Tinproductie in metrische tonnen in een aantal landen tussen 1999 en 2008.

Land	1980	1985	1990
Maleisië	61.000	40.000	27.000
Indonesië	22.000	20.000	27.000
Bolivia	27.300	19.000	?
China	32.500	35.000	27.000

Figuur 1.26 Tinproductie in een aantal landen in metrische tonnen van 1980 tot 1990.

Brunei

▶ Het kleine land Brunei, met zo'n 395.000 inwoners, kende tot het begin van de twintigste eeuw geen economische groei van betekenis. Er werden tot die tijd geen delfstoffen of energiebronnen gewonnen. Dit werd anders toen men in 1920 olie vond in de bodem en op het continentale plat onder de territoriale wateren. Nu heeft Brunei een van de hoogste inkomsten van de regio Zuidoost-Azië (figuur 1.23). Vanaf 1960 nam de welvaart snel toe en kon iedereen profiteren van de winsten uit de olie- en gaswinning. Gezondheidszorg en onderwijs werden gratis en de belastingen die werden geheven, waren laag. In de afgelopen vier decennia is een vrij grote, goed opgeleide middenklasse ontstaan.

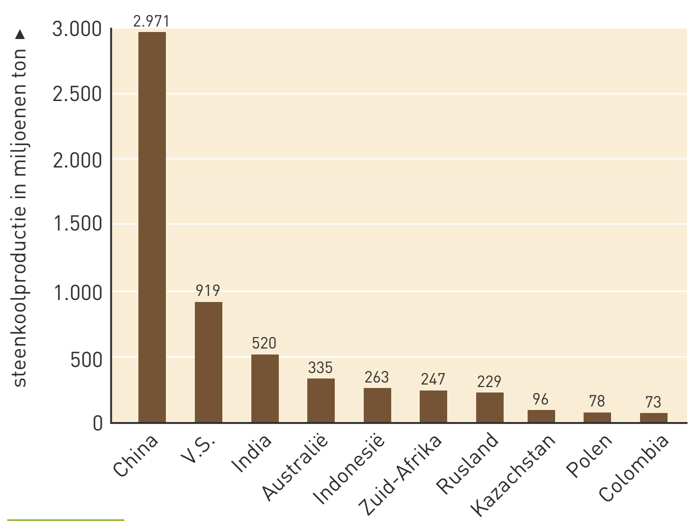
Indonesië

▶ In Indonesië worden de delfstoffen bauxiet, zilver, tin, koper, nikkel en goud gewonnen. Het land beschikt ook over de belangrijke energiebronnen steenkool, olie en gas.

● In de afgelopen twintig jaar is de wereldsteenkoolproductie met 38% gestegen. De top tien van producenten zie je in figuur 1.27. Indonesië is het enige land van de regio Zuidoost-Azië dat in deze top tien staat. Tussen 2005 en 2009 klom Indonesië van de zevende plaats met een productie van 140 miljoen ton naar de vijfde plaats met 263 miljoen ton.

● Indonesië staat op de 22e plaats in de wereldranglijst van olieproducenten. De olie wordt door moderne bedrijven geëxploiteerd, maar ook op traditionele wijze gewonnen, zoals je in de inleiding van deze paragraaf hebt kunnen lezen. De olieproductie is het laatste decennium vrij constant gebleven. Het grootste gedeelte is bestemd voor de binnenlandse markt. Aardgas wordt in gasvorm en vloeibare vorm geëxporteerd. Hoewel Indonesië lang niet de grootste producent van vloeibaar aardgas is, was dit land wel lange tijd de grootste vloeibare-gasexporteur van de wereld. Katar heeft deze positie sinds een paar jaar overgenomen en Maleisië zit Indonesië op de hielen.

● Indonesië heeft dus de beschikking over veel delfstoffen en energiebronnen. Dat zou genoeg ontwikkelingskansen moeten opleveren voor dit gebied. Dat het BNP per capita veel minder hoog is dan in Singapore, heeft met het verleden – de koloniale periode – en het regeringsbeleid in de latere perioden te maken. Hierover lees je in hoofdstuk 2.

Figuur 1.27 Steenkoolproductie in 2009 in de tien belangrijkste productielanden.

Opdrachten 1.3

Deelvragen

5 Wat is het verband tussen de platentektoniek en het ontstaan van de ertsen in Zuidoost-Azië?
6 Welke relatie bestaat er tussen de aanwezigheid van natuurlijke hulpbronnen en het ontwikkelingspeil?
7 Is er een relatie tussen het ontwikkelingsniveau van een gebied en de afhankelijkheid van het milieu?

Opdracht 24 Hypothesen opstellen I

a Lees de drie deelvragen bij deze paragraaf. Stel, voordat je de paragraaf gaat doorlezen, een hypothese (een voorlopig antwoord) op bij elke deelvraag. Aan het einde van deze paragraaf ga je de drie hypothesen toetsen.

Lees de inleiding van het hoofdstuk en de tekst van paragraaf 2.3 en bestudeer de figuren.

b Wat is het verschil tussen fossiele energiebronnen en ertsen?

Opdracht 25 Natuurlijke hulpbronnen K

a Waarom vallen akkerbouwgewassen niet onder de natuurlijke hulpbronnen?
b Waarom worden hout en rubber wel tot de natuurlijke hulpbronnen gerekend?
c Over welke specifieke natuurlijke hulpbron beschikt Singapore? Onder welk type valt deze hulpbron?
d Licht met twee argumenten toe waarom het gunstig is voor de economische ontwikkeling van een land om te beschikken over natuurlijke hulpbronnen.

Opdracht 26 Tin in Maleisië I

Gebruik figuur 1.24 tot en met 1.26 en W20.

a Waar wordt tin voor gebruikt?
b Welk land in Zuidoost-Azië heeft in de negentiende en twintigste eeuw economisch gezien sterk geprofiteerd van de tinwinning?
c In W20 staan in de linkerkolom vijf oorzaken voor de scherpe daling in de tinproductie van Maleisië, zoals die af te lezen is uit figuur 1.24.
Neem de cijfers 1 t/m 5 uit W20 over en noteer de gevolgen van deze daling van de tinproductie voor de prijsvorming en geef er een voorbeeld bij.

Opdracht 27 Aardolie en aardgas K/I

Gebruik W21, W22 en figuur 1.23.

a Welke landen in de regio Zuidoost-Azië produceren olie?
b In W22 staat dat Indonesië een netto-importeur van aardolie is. Wat is hiervan de achterliggende oorzaak?
c Beredeneer dat de genoemde oorzaak te maken heeft met het ontwikkelingspeil van het land.
d Als Indonesië in staat zou zijn om meer raffinaderijen te bouwen, betekent dit kansen voor meer economische groei. Geef hiervoor twee argumenten.
e Gebruik de GB. Naar welk land in Azië, buiten de ASEAN, exporteert Indonesië veel olie? Vermeld het nummer en de titel van de kaart waarop je het antwoord hebt gevonden.

W20 Oorzaken van de daling van de tinproductie in Maleisië. **Overnemen in je schrift!**

Daling van de tinproductie in Maleisië door:	Gevolgen voor de prijsvorming met voorbeeld
1 substitutie in de verpakkingsindustrie	...
2 de duurder wordende productie	...
3 stijgende olie- en gasprijzen	...
4 meer milieubewustzijn bij de consument	...
5 landspeculatie (levert voor andere doeleinden meer op)	...

W21 Aandeel van de olieproductie van een aantal landen in 2002 en 2009.

Rangorde wereld Productie 2009	Land	2002	2009
1	Saudi-Arabië	11,75%	13,3%
2	Rusland	10,67%	12,0%
3	V.S.	9,9%	8,7%
4	Iran	4,7%	5,3%
5	Mexico	5,2%	4,8%
6	China	4,8%	4,6%
7	Venezuela	4,3%	4,0%
8	Noorwegen	4,3%	3,9%
9	Canada	3,8%	3,9%
19	Indonesië	1,75%	1,4%
22	Maleisië	1,0%	0,9%
	Vietnam	0,5%	0,5%
	Thailand	0,2%	0,3%

W22 De handelsbalans van olie en gas in Indonesië.

In 2005 werd met de olie- en gasproductie en met raffinage 22,5% van de totale export verdiend. Maar omdat de raffinagecapaciteit niet voldoende is en de vraag in het land zelf naar oliebrandstoffen groot is, is Indonesië sinds 2004 een netto olie-importeur geworden. Ondanks dat blijft de handelsbalans van olie en gas positief (US$ 1,8 miljard in 2005 en naar verwachting US$ 2,3 miljard in 2006).

Opdracht 28 Energieoverschot K/I

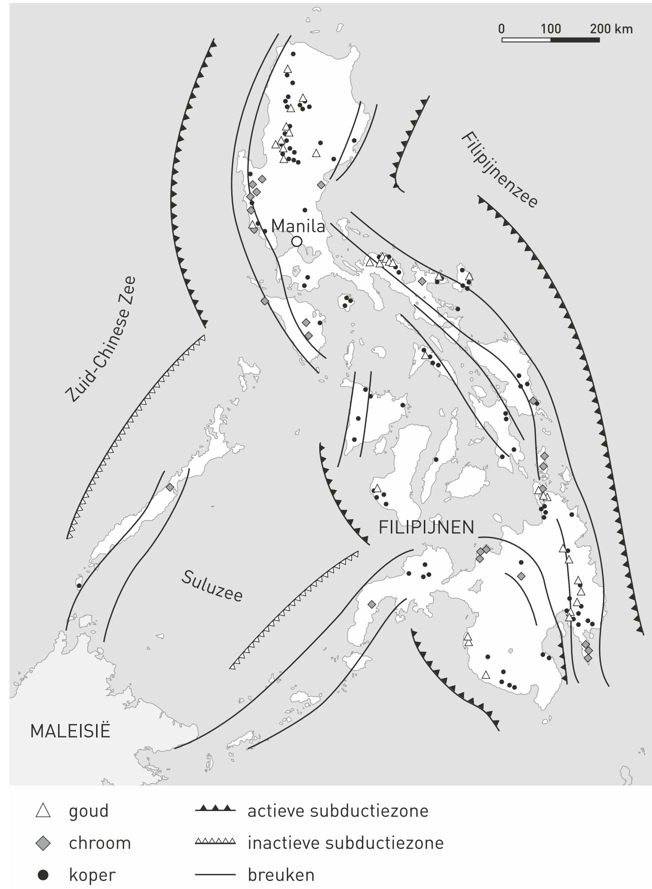
Bekijk GB 201D.

a Welke landen van Zuidoost-Azië hebben een energie-overschot?

b Betekent een energieoverschot in een land in Zuidoost-Azië dat dat land ook een hoge welvaart heeft? Licht je antwoord toe met cijfers en geef aan welke bron in het theoriegedeelte je daarbij hebt gebruikt.

c Betekent een hoog energieverbruik in een land (GB 201) dat een land ook een hoge welvaart heeft? Licht je antwoord toe aan de hand van de cijfers van de kaart en de figuur in het theoriegedeelte, die je gebruikt hebt bij vraag b.

W23 Afzettingen van goud, chroom en koper op de Filipijnen.

Opdracht 29 Ertsen op de Filipijnen I

Bestudeer W23.

a Waar liggen de vindplaatsen van ertsen op de Filipijnen?

b Gebruik figuur 1.21 en 1.22. Op welke twee manieren kunnen deze ertsen gevormd zijn?

c Verklaar nu de ligging van de ertsen op de Filipijnen.
Maak in je antwoord gebruik van een oorzaak-gevolgrelatie.

Opdracht 30 Olie in Bojonegoro K/V VERDIEPING

Gebruik W24 en de tekst en de foto van de inleiding van deze paragraaf in het theoriegedeelte.

a Welk aandeel van de huidige oliewinning hebben de lokale mensen nog in handen?

b Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4C.
Welke voordelen hebben de bewoners bij een samenwerking met een oliemaatschappij? Deel ze in onder de verschillende dimensies.

W24 Oliewinning in Bojonegoro.

De regio Bojonegoro, met ruim 1 miljoen mensen, ligt in de binnenlanden in het noorden van Java. Op de vruchtbare afzettingen van de rivier de Solo die door de regio stroomt, verbouwde men met name rijst, tabak en maïs. In de bossen kapten de dorpsbewoners legaal dan wel illegaal teakhout. Er waren al uit de koloniale tijd oliebronnen in productie. Maar sinds er in 2005 in de ondergrond grote olie- en gasvelden zijn gevonden, is een deel van de streek economisch gezien in een stroomversnelling geraakt. De olie- en gasvelden worden door Exxon Mobil (45%), Pertima (45%) en lokale maatschappijtjes in samenwerking met grote maatschappijen (10%) geëxploiteerd. Ook China gaat in dit gebied investeren.
De oliemaatschappijen investeren ook in onderwijs, gezondheidszorg en opleiding. Niet alle bewoners vinden de samenwerking goed. Er was bij de totstandkoming van de samenwerkingsverbanden veel corruptie en nepotisme. Er worden nog te weinig lokale bewoners aangenomen voor de oliewinning. Door de winning van de olie is de grondwaterspiegel op de nabijgelegen rijstvelden verlaagd en kampt men met verdroging en lagere oogstopbrengsten. De oliemaatschappijen maken te weinig gebruik van de dorpseconomie. De milieuschade wordt ook steeds groter door ongelukken en lekkages. De dorpsbewoners zijn ook bang dat de toenemende inkomensongelijkheid tot onrust zal leiden.

c Noteer bij elke dimensie ten minste één nadeel dat de bewoners hebben bij een samenwerking met een oliemaatschappij.

Opdracht 31 Terugblik op paragraaf 1.3 I/K/V

Lees de drie hypothesen die je in opdracht 24 hebt opgesteld, nog eens door.

a Noteer twee landen die een zeer duidelijke bevestiging vormen van de hypothese, die je hebt opgesteld bij deelvraag 6. Licht dit voor elk genoemd land toe.

b Noteer een land dat vrij duidelijk de hypothese bij deelvraag 6 ondermijnt. Licht dit weer toe.

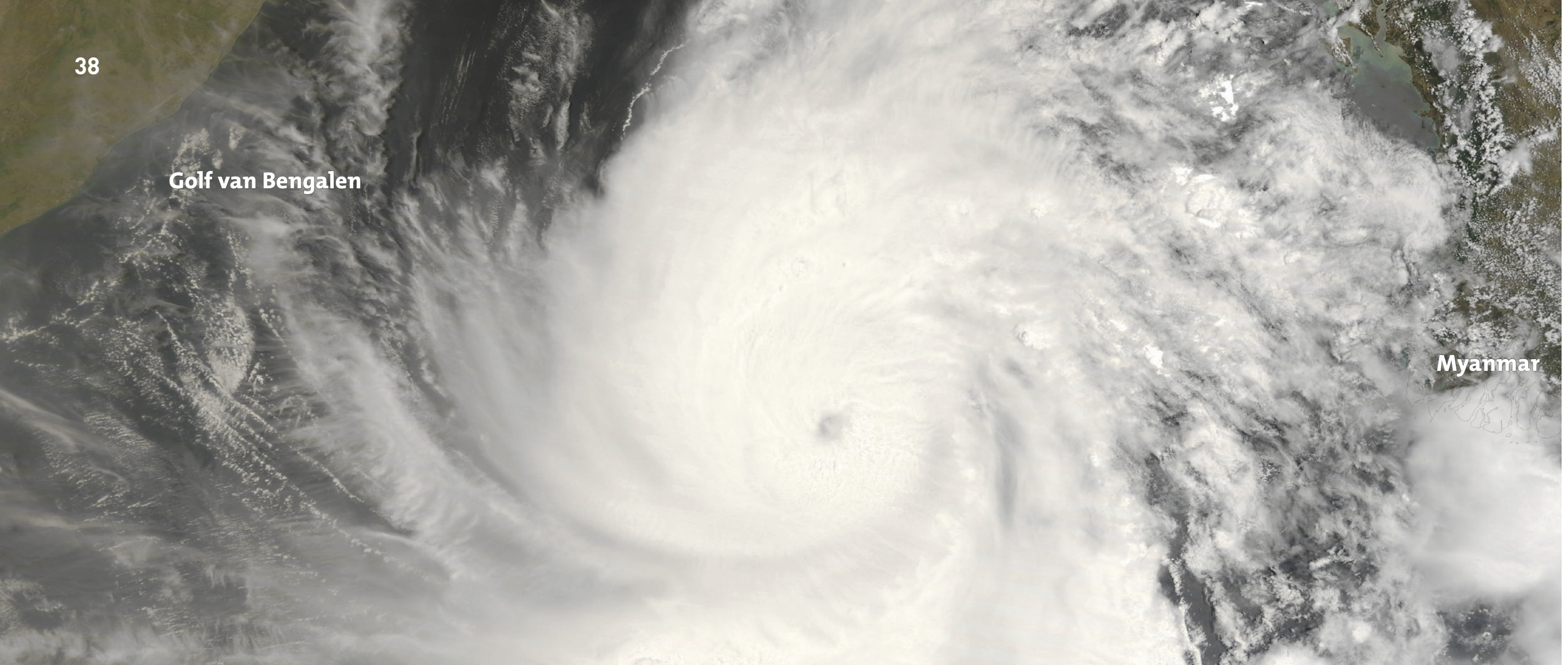
c Noteer twee landen die een duidelijke bevestiging vormen van de hypothese, die je hebt opgesteld bij deelvraag 7.

d Kun je ook een voorbeeld noemen van een land dat deze hypothese ondermijnt?

e Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4C.
Welke dimensies zou je, behalve het fysische milieu, ook zonder meer bij de ontwikkelingskansen van een gebied moeten betrekken?

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

1.4 Klimaat en landbouw

Tyfoon Nargis

In mei 2008 raasde de tropische orkaan Nargis vanaf de Indische oceaan over de Irrawaddydelta in Myanmar. In de hele delta vonden zware overstromingen plaats. De bevolking was niet gewaarschuwd. Bovendien werd buitenlandse hulp na de ramp maar mondjesmaat toegelaten omdat de politieke leiding bang was dat de hulpverleners de bevolking zouden opruien tot het omverwerpen van de regering. Hoeveel doden er precies zijn gevallen, zal wel nooit bekend worden, maar het zijn er in ieder geval meer dan 120.000!

Klimaat en moessons

▶ Vrijwel heel Zuidoost-Azië heeft een tropisch regen-klimaat. De gemiddelde maandtemperatuur van de koudste maand is hoger dan 18 °C en er valt veel neerslag. In de zomer zijn temperaturen van 30 °C en hoger geen uitzondering. De temperatuur komt alleen in de hoger gelegen gebieden in de buurt van de ondergrens van 18 °C.

● De Filipijnen, Maleisië, Brunei, de westkusten van Thailand en Myanmar en het grootste deel van Indonesië hebben een Af-klimaat: het hele jaar valt er neerslag met een totaal van meer dan 2.000 mm.

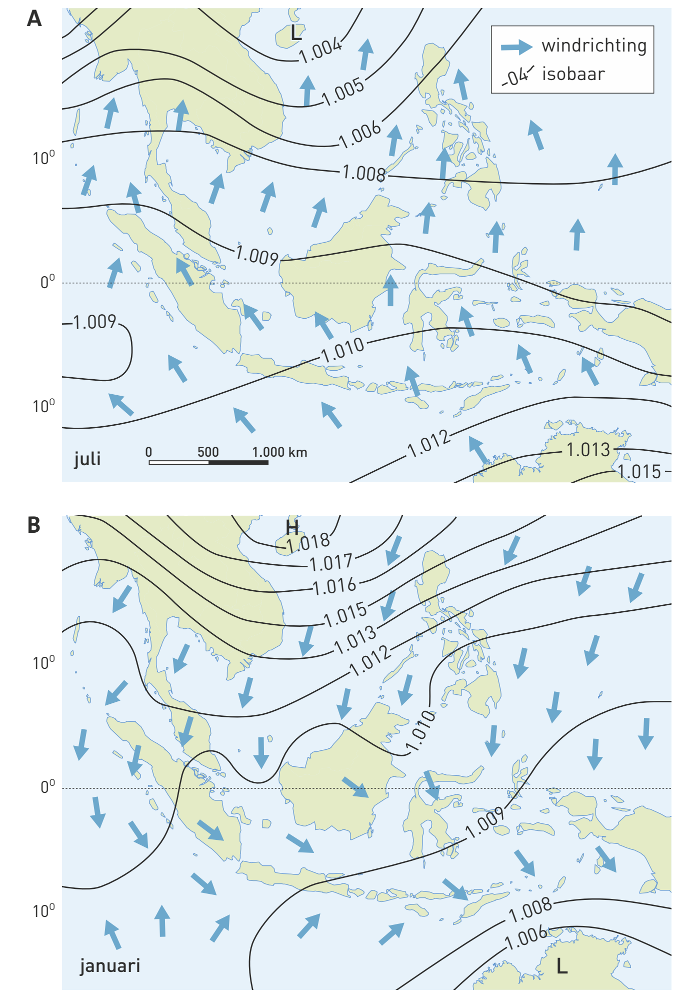
● Een deel van Indonesië, Vietnam, Laos, Cambodja en Thailand kent wel een droge periode en heeft een savanneklimaat. Het droge seizoen wordt veroorzaakt door de moesson. Een moesson is een wind rond de evenaar die een halfjaar uit één bepaalde richting waait en het andere halfjaar uit de tegengestelde richting. Omdat er sprake is van een droge en een natte moesson, is er een droog en een nat jaargetijde.

● In juli bevindt zich boven Azië een lagedrukgebied, dat ontstaat door de sterke opwarming van het aardoppervlak (figuur 1.28A). In Australië is het op dat moment winter, waardoor daar een hogedrukgebied is ontstaan. Door het drukverschil komt een luchtstroming op gang. Vanuit het Australische hogedrukgebied stroomt lucht in de richting van Indonesië. Door de draaiing van de aarde heeft deze wind op het zuidelijk halfrond een afwijking naar links (de Wet van Buys Ballot) en vanaf de evenaar op het noordelijk halfrond een afwijking naar rechts (figuur 1.28A).
Omdat Australië relatief dicht bij Indonesië ligt, kan de lucht op deze korte afstand over de oceaan niet veel vocht opnemen. De lucht blijft dus vrij droog, waardoor er in Indonesië een droge tijd volgt. Regio's in Indonesië die verder weg liggen, en de Zuidoost-Aziatische landen, krijgen wel regen door deze aanlandige moesson. Die lucht moet een veel langere weg over de warme zee afleggen, waardoor er meer neerslag wordt gevormd.

● In januari waaien winden die precies uit de tegenovergestelde richting komen. In Azië is het dan winter. De koude lucht daalt en daardoor ontstaat daar een hogedrukgebied (figuur 1.28B). In Australië is het zomer. De warme lucht stijgt, waardoor er daar een lagedrukgebied ligt. Er ontstaan bij Thailand en Vietnam aflandige, droge winden. Vanaf het vasteland van Azië is de weg over zee vrij lang. De warme lucht kan veel waterdamp opnemen. Zo bereiken vochtige, aanlandige winden Indonesië (figuur 1.28B). Eenmaal boven het land van Indonesië of Australië stijgt de lucht, waardoor er hier neerslag ontstaat.

> tropisch regenklimaat

> moesson

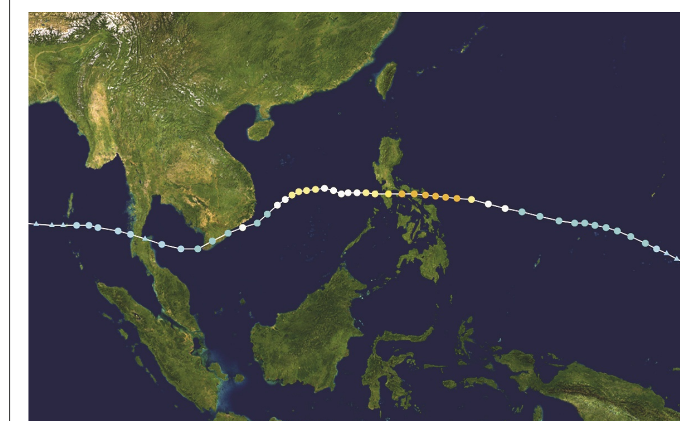

Figuur 1.28 De moessonwinden.

Tyfoons

▶ Zoals je in de inleiding van deze paragraaf hebt kunnen lezen, komen er in deze regio tropische orkanen voor. Van alle landen in Zuidoost-Azië worden de Filipijnen het vaakst getroffen door tropische cyclonen. Sommige provincies van dit land worden gemiddeld twintig keer per jaar getroffen door een grote of kleine wervelstorm. Op de Filipijnen wordt een tropische cycloon ook wel taifoen (tyfoon) of baguio genoemd. Ook Vietnam, Thailand en Myanmar hebben overlast van deze tropische stormen.

● Tyfoons ontstaan in tropische gebieden boven oceanen met een zeewatertemperatuur van ten minste 27 °C. Het zijn lage-luchtdrukgebieden, die uitgroeien tot tropische stormen. De taifoens in de Filipijnen, Japan en China ontstaan in de Stille Oceaan, aan de westkant van Noord-Amerika, en koersen veelal in noordelijke richting naar deze landen (figuur 1.29). Het warme zeewater (vocht en hoge temperatuur) vormt de motor, waardoor de storm tijdens zijn reis over de oceaan kan uit-groeien tot een tropische orkaan. Het seizoen voor tropische wervelstormen duurt in de Filipijnen van begin augustus tot begin november.

▲ tropische depressie
● tropische storm
○ of ● tyfoon
● supertyfoon

Tyfoon Durian laat een spoor van vernieling na

De tyfoon Durian raasde in november 2006 met een snelheid van bijna 200 km/uur over de Filipijnen. De tyfoon verdween via de Zuid-Chinese Zee waar hij tijdelijk verzwakte. Toen hij in Vietnam aankwam, nam de kracht opnieuw toe. Boven land degradeerde Durian tot tropische storm en vervolgens tot tropische depressie. De tyfoon veroorzaakte een geweldige modderstroom. Hierdoor kwamen in het noorden en het midden van de Filipijnen vermoedelijk meer dan duizend mensen om het leven. Twee dorpen, 350 km ten zuiden van de hoofdstad Manila, werden volledig weg-gespoeld door een muur van modder, afkomstig van de vulkaan de Mayon. Vijf andere dorpen leden ook schade. De modderstroom was zo hoog, dat alleen de daken van de huizen nog zichtbaar waren. Durian was de vierde cycloon die het land in drie maanden tijd teisterde.

Figuur 1.29 Het verloop van tyfoon Durian in november 2006.

Figuur 1.30 Rijst planten in de vruchtbare Mekongdelta.

Bodems en landbouw

▶ In regio's met tropische klimaten vind je tropische bodems. Dat geldt ook voor Zuidoost-Azië. Als je in de GB de wereldkaart met de bodems bekijkt, zie je dat in Zuidoost-Azië overwegend latosols te vinden zijn. Door de hoge temperatuur en de vochtige omstandigheden zullen er veel bacteriën in de grond zitten. Deze bacteriën zetten al het dode plantenmateriaal snel om in mineralen, die weer direct door de plantenwortels worden opgenomen. Er blijft zo weinig humus over in de A1-horizont. Door de grote hoeveelheid neerslag vindt er uitspoeling plaats van zouten in de A2-horizont. IJzer en aluminium worden niet uitgespoeld en stapelen zich opeen in de bodem als rode kleilagen (lateriet). In de inspoelingslaag, de B-laag, hopen de uitgespoelde mineralen zich op. De bodemvruchtbaarheid van latosols is niet hoog.

● De wereldkaart doet echter geen recht aan de geografische verschillen tussen en binnen de landen.
Naast de latosols heb je bij de grote rivieren – zoals de Mekong en de Rode Rivier in Vietnam en Cambodja, de Irrawady in Myanmar en in het laagland van Thailand – ook bodems die gevormd zijn door rivierafzettingen. Deze zijn zeer geschikt voor intensieve bewerking van het land. Daarnaast komen er in de vulkanische gebieden van de Filipijnen en Indonesië ook veel vulkanische bodems voor. Ook deze bodems hebben een relatief hoge vruchtbaarheid.

● Veel mensen vinden dan ook hun bestaan in de landbouw. Op Java, in het zuidelijke deel van Vietnam en op de laagvlaktes van Thailand wordt de grond zeer intensief gebruikt. Door deze intensieve landbouw haalt men met twee tot drie oogsten per jaar hoge opbrengsten in de rijstproductie (figuur 1.30). Een land als Laos gebruikt maar een gering percentage van de grond voor de landbouw (5-7%). De rest van het land is bebost. Door het gebrek aan technologische ontwikkeling, het politieke beleid en het gebrek aan infrastructuur komt de economische groei in de landbouwsector dan ook maar moeizaam op gang. Myanmar had op zich een goede uitgangspositie: een vruchtbare riviervlakte langs de Irrawaddy. Vanwege het koloniale verleden heeft dit land echter slechts een geringe welvaart. Ook speelt mee dat Myanmar door de huidige militaire dictatuur geringe contacten heeft met andere landen. In Cambodja zijn de agrarische productie en de opbrengsten ook nog relatief laag, doordat weinig kapitaal per hectare wordt ingezet. Dit zijn vormen van extensieve landbouw.

● Door de toenemende bevolkingsdichtheden hebben vele kleine boeren hun toevlucht gezocht tot minder geschikte gebieden voor hun akkers. Berghellingen met minder vruchtbare bodems als de latosols worden van bossen ontdaan en omgezet in akkertjes. De kans op erosie is daar groot (figuur 1.31).

> bodemvruchtbaarheid

> intensieve landbouw

Figuur 1.31 Erosie van een rode latosolbodem op de helling bij een rivieroever.

Figuur 1.32 Rubberwinning in Thailand.

Rubber in Thailand

▶ Naast de landbouwgebieden waar relatief veel mensen werken op kleine stukken grond, vind je in Zuidoost-Azië ook grootschalige, gemechaniseerde plantages. Voorbeelden zijn de oliepalmplantages en fruitplantages. In onderstaand voorbeeld bekijken we de rubberplantages. In hoofdstuk 2 lees je meer over de landbouwontwikkelingen.

● In Thailand wordt onder andere veel rubber geproduceerd. Rubber of latex wordt gewonnen uit het sap van de rubberbomen. Door een inkeping in de boomschors te maken, kan men het sap via een gootje in een bakje opvangen, waarna het door de tappers in emmers wordt verzameld. Vroeger werd de rubber verzameld uit bomen die in de vrije natuur stonden, nu gebeurt dit in Zuidoost-Azië voor 90% in plantagebouw (figuur 1.32). De cijfers in figuur 1.33 laten zien dat Thailand de grootste producent is van rubber. Aangezien de olieprijzen stijgen en daarmee ook de prijzen van synthetische rubber, zijn de vooruitzichten voor de productie van natuurlijke rubber gunstig. De vraag blijft toenemen en de prijzen stijgen licht.

Land	Productie in 2001 (x 1.000 ton)	Consumptie in 2001 (x 1.000 ton)	Export in 2001 (x 1.000 ton)	Productie in 2005 (x 1.000 ton)	Productie in 2009 (x 1.000 ton)
Thailand	2.025	185	1.837	3.000	2.900
Indonesië	1.505	141	1.404	1.600	2.594
Maleisië	971	327	1.018	1.130	951
Vietnam	201	43	81	575	650
Filipijnen	65	32	-	88	-
Azië	-	-	-	**8.320**	-
totaal wereld	**6.700**	-	-	**8.813**	**9.702**

-: geen gegevens

Figuur 1.33 Natuurlijke rubberproductie/-consumptie en exportgegevens van enkele landen in Zuidoost-Azië.

> extensieve landbouw

Opdrachten 1.4

Deelvragen

8 Wat zijn de klimatologische kenmerken van Zuidoost-Azië?

9 Welke relatie bestaat er tussen klimaat, bodem en landbouw?

Opdracht 32 Moessons in Thailand I

Download en print W25 en gebruik figuur 1.28.

a Teken met blauwe pijlen de winden in op W25 voor de maanden juni-juli. Maak een legenda.

b Waarom heb je de winden zo ingetekend?
Maak in je antwoord gebruik van een algemeen principe en een situatiebeschrijving.

c Valt er in deze tijd veel neerslag in Thailand? Licht je antwoord toe.

d Teken met rode pijlen de winden in op W25 voor de maanden december-januari. Maak een legenda.

e Valt er in de wintermaanden veel neerslag in het noorden van Thailand? Licht je antwoord toe.

f Waarom worden de ingetekende winden moessons genoemd?

Opdracht 33 Regen in Thailand I

Gebruik W25 en W26 en GB 146.

Het zuiden van Thailand heeft het hele jaar door meer neerslag dan het noorden.

a Leg uit welke rol de ITC daarbij speelt.

b Verklaar met behulp van GB 146 waarom een smalle strook in het westen van Thailand (W26) veel meer neerslag krijgt dan het gebied vlak ten oosten daarvan.

Opdracht 34 Rubberproductie K/I

Gebruik figuur 1.33.

a Welk land heeft voor zijn economische ontwikkeling veel gehad aan de natuurlijke hulpbron rubber?

b Wat is de groei in productie geweest in dat land tussen 2001 en 2005?

c Leg uit waarom door de stijging van de olieprijzen de synthetische rubberproductie minder goed kan concurreren met de productie van natuurlijke rubber.

W25 Windsystemen in Thailand. **Downloaden en printen!**

d Waarom verdient Thailand op dit moment meer met de export van bijvoorbeeld machines dan met de rubberexport?

Opdracht 35 Bodem en klimaat K

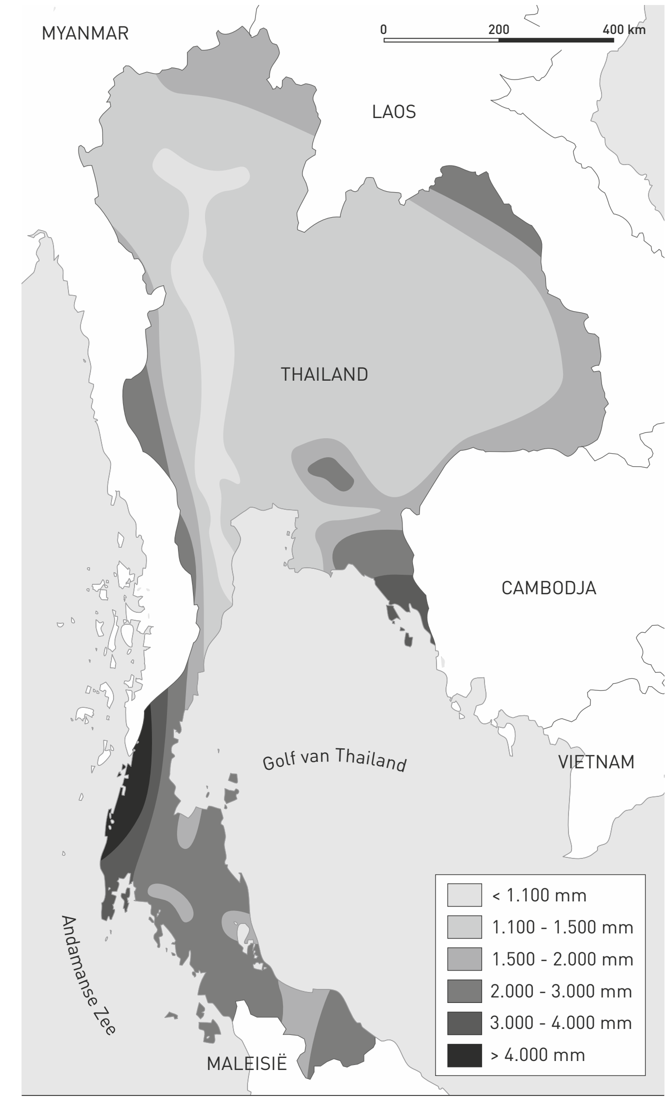
a Welk type bodem komt in Zuidoost-Azië veel voor?

b Download en print W27. In W27 zie je een bodemprofiel van de bodem, genoemd bij a, staan. Schrijf bij elke horizont een kenmerk van die horizont.

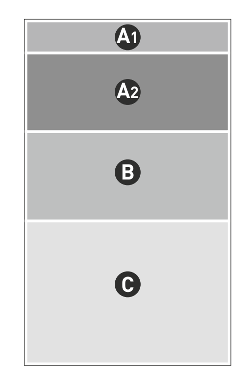
c Waarom is deze bodem niet vruchtbaar?

d Welke rol speelt het klimaat hierbij?

W26 De jaarlijkse neerslag in Thailand.

W27 Bodem in Zuidoost-Azië. **Downloaden en printen!**

Opdracht 36 Intensieve landbouw K

a Welke twee sociaalgeografische factoren verklaren de intensieve landbouw op Java?

b Welke twee fysisch-geografische factoren verklaren de intensieve landbouw op Java?

Gebruik de atlas.

c Wat valt je op aan de ligging van de landen die behoren tot de top tien van landen in de wereld met de hoogste rijstproductie?

Opdracht 37 Tropische orkaan Nargis I

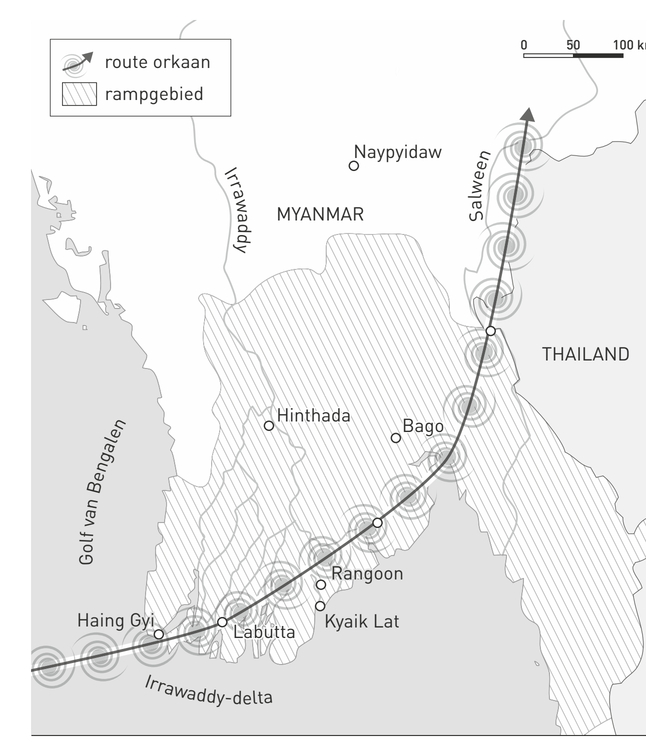
Lees de tekst bij de inleiding van deze paragraaf en gebruik W28 en W29.

De orkaan Nargis trok over de Golf van Bengalen naar de delta van de Irrawaddy (W28).

a Verklaar deze route met behulp van de druk- en windsystemen (figuur 1.28).

b Geef twee redenen waarom zo'n orkaan zich in januari niet in Myanmar zal voordoen.

W28 Route van de tropische orkaan Nargis in mei 2008 en het rampgebied.

W29 Tropische orkaan Nargis.

Verschillende weerdiensten voorspelden het verloop van Nargis goed. Nargis trok in westoostelijke richting over de laaggelegen delta van de rivier de Irrawaddy. Door deze baan werd het gebied langdurig aan de verwoestende kracht van de tropische cycloon blootgesteld. Verder is de zee voor de kust vrij ondiep waardoor de, door Nargis veroorzaakte, stormvloed hoog opgestuwd werd. De huidige schatting is dat die stormvloed 4 meter of hoger is geweest. Deze stormvloed is waarschijnlijk mede verantwoordelijk voor het hoge aantal slachtoffers dat Nargis heeft geëist.

Dat er zoveel slachtoffers zijn gevallen, heeft niet alleen te maken met de kracht van de orkaan.

c Geef hiervoor een fysisch-geografische en een sociaal-geografische oorzaak en licht ze kort toe.

Op W28 is te zien dat de orkaan vervolgens over het westen van Thailand en het noorden van Myanmar trok.

d Waarom was de situatie hier niet zo rampzalig (niet als rampgebied ingetekend) als in het zuiden?

Opdracht 38 Terugblik op paragraaf 1.4 K/I

a Met welke figuur uit het theoriegedeelte kun je deelvraag 8 het beste beantwoorden?

b Lees deelvraag 9. Beantwoord deze deelvraag voor het gebied van figuur 1.30. Gebruik in je antwoord ten minste drie begrippen uit deze paragraaf.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 1 over het vormen van een geografisch beeld.

a Neem W30 over en noteer de vier hoofdkenmerken en de subkenmerken die in het overzicht worden genoemd.

b Bekijk de lijst met begrippen in het leeroverzicht. Noteer elk begrip bij het meest passende kenmerk van het geografische beeld.

c Noteer de figuurnummers van alle figuren uit de theoriegedeelten van dit hoofdstuk bij het meest passende kenmerk van het geografische beeld.

d Welk kenmerk is met name aan bod gekomen? Welke kenmerken zijn niet aan bod gekomen?

e Welk onderdeel van het economische kenmerk is ook nog nauwelijks aan bod gekomen?

W30 Een geografisch beeld. **Overnemen in je schrift!**

Hoofdkenmerk	Subkenmerk	Begrippen	Figuurnummers
1 ...	a ...	...	...
	b ...	...	...
2 ...	a ...	...	...
	b ...	...	...
3 ...	a ...	...	...
	b ...	...	...
	c ...	...	...
	d ...	...	...
4 ...	a ...	...	...
	b ...	...	...

Leeroverzicht

Na bestudering van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je de deelvragen beantwoorden en de begrippen toepassen;
- ❍ kun je de regio in een mondiale context plaatsen;
- ❍ kun je de begrenzing van de regio Zuidoost-Azië beschrijven en verklaren;
- ❍ ben je in staat Zuidoost-Azië in deelgebieden te onderscheiden;
- ❍ kun je in de regio verschillende dimensies onderscheiden;
- ❍ kun je de platentektoniek en gerelateerde verschijnselen als vulkanisme in dit gebied verklaren;
- ❍ kun je het voorkomen van ertsen en fossiele brandstoffen verklaren;
- ❍ kun je de verschillende klimaten in dit gebied verklaren;
- ❍ kun je een relatie leggen tussen klimaat en bodem en landbouw;
- ❍ kun je een sociaalgeografische en een fysisch-geografische beschrijving geven van Zuidoost-Azië;
- ❍ kun je relaties leggen tussen natuurlijke gebiedskenmerken en de mogelijkheden voor bewoning;
- ❍ kun je relaties leggen tussen natuurlijke gebiedskenmerken en aspecten als economie en cultuur;
- ❍ kun je onderscheid maken tussen natuurlijke en landschappelijke kenmerken op verschillende ruimtelijke schalen.

Begrippen

aardbeving, boeddhisme, bodemvruchtbaarheid, continentaal plat, cultuur, cultuurgebied, ertsen, extensieve landbouw, formele regio, fossiele energiebronnen, gebergtevorming, hindoeïsme, intensieve landbouw, islam, moesson, relatieve ligging, religie, tektonische plaat, tropisch regenklimaat, vulkanisme

Extra Casus
Draaien om de hete brij van Sidoarjo

Inleiding I/V
In mei 2006 vond op Oost-Java een ramp plaats. In deze opdracht ga je aan de hand van tekstbronnen zeer nauwkeurig reconstrueren wat daar toen is gebeurd, hoe het is gebeurd en welke oplossingen men heeft aangedragen.

Werkwijze
Je werkt in groepjes van twee tot drie personen. Je hebt een kopie van de tekstbronnen nodig, een groot vel papier, een schaar en lijm. Na het reconstrueren van de toedracht ga je de oplossing becommentariëren vanuit verschillende dimensies en vanuit verschillende schaalniveaus.
Tijdsduur: 1 uur.

Opdracht 1
Jullie gaan uitzoeken welke ramp zich in mei 2006 heeft voorgedaan op Oost-Java. Kopieer de 24 bronnen en knip ze uit. Maak een chronologische volgorde van de gebeurtenissen door de kaartjes in de goede volgorde te rangschikken. Er is uitgegaan van de situatie van een inwoner in dat gebied: Bambang Suradi. Hij is erg boos en maakt zich grote zorgen. Jullie gaan uitzoeken waarom hij zo boos is en zich zoveel zorgen maakt. Groepeer de tekstbronnen eerst in vier categorieën: de uitgangssituatie, de oorzaken, de gevolgen en de oplossingen. W47 behoort bijvoorbeeld bij de situatie. Plaats ze vervolgens per categorie in een logische volgorde en plak het geheel op het grote vel papier.

Opdracht 2
Vind je de voorgestelde oplossing een goede oplossing? Beargumenteer je antwoord door een afweging van de voor- en nadelen te maken. Betrek hierin verschillende dimensies en analyseer de oplossing op verschillende schaalniveaus. Bekijk daartoe achterin dit boek in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen de tekst onder 4C en 4E.

W31 Oost-Java.

W32

Professor Pudjiastuti is van mening dat je de modder niet zomaar kunt dumpen.

W33

Een rookpluim in de modderzee markeert de plek. Af en toe spuit het een meter of tien omhoog, dan borrelt het weer gelijkmatig. Soldaten dragen monddoeken tegen de stank van de ammoniak.

W34

Oost-Java is een bekken dat bestaat uit een aantal oost-west lopende slenken. Gedurende de recente geologische geschiedenis is het bekken opgevuld met mariene sedimenten.

W35

Natuurrampen kent de Indonesische archipel in alle soorten en maten. Tsunami's, aardbevingen, vulkaanuitbarstingen: elke week is er wel iets anders.

W36

De directie van Lapindo ziet geen probleem. 'Dat van die zware metalen valt wel mee. Het komt uit de grond en gaat gewoon de grond weer in. We verhuizen alle mensen en sluiten de dorpen.'

W37

Pogingen om het gat te dichten met cement, zijn op niets uitgelopen. Lapindo wil de modder nu het liefst afvoeren via de rivier de Porong. Een pijplijn van 16 kilometer lang naar zee is een andere optie.

W38

'De modderstroom is een straf van God,' aldus provinciaal bestuurder Syaiful Illah. 'De mensen in de dorpen moeten dus rustig afwachten tot het probleem zich vanzelf oplost en de regering vertrouwen en doen wat die voorschrijft.'

W39

Samen met honderden andere mensen is Bambang opgetrokken naar het hoofdkantoor van Lapindo om te demonstreren. Het kantoor werd bekogeld met stenen en de demonstratie liep uit de hand. Bij de onlusten zijn tientallen mensen gearresteerd.

W40

De centrale regering van Indonesië heeft inmiddels al een paar keer besloten dat het toch moet gebeuren. Rechters, regionale autoriteiten: iedereen bemoeit zich ermee. Iedereen is als de dood voor een uitbarsting van volkswoede.

W41

De mensen van Lapindo zaten met een boor op 3.000 m diepte vast. Vaststaat dat ze de boorwand niet goed hadden versterkt. Vanwege scheuren in de aarde hebben de arbeiders de boor omhoog gehaald. Vanaf dat moment is de modder omhooggekomen.

W42

De dorpsbewoners bouwden nooddijken. Vanwege een gebrek aan stenen en ander materiaal vonden er gevechten plaats tussen de bewoners van naburige dorpen.

W43

Stroomafwaarts liggen de uitgestrekte garnalenbassins. Ze vormen de belangrijkste garnalenkwekerijen van Indonesië, inclusief een verwerkende industrie voor de export.

W44

Op 29 mei 2006 vond in Oost-Java (provincie Sidoarjo) een uitbarsting plaats van stoom, water en modder. Iets dergelijks had zich op deze plaats nog nooit voorgedaan. In februari 2007 was een gebied van 3,6 km^2 bedekt met een 10 m dikke modderlaag.

W45

De resultaten van de genomen grondmonsters van de modder zijn verwarrend. De ene keer is de modder schoon, de andere keer overschrijden de zware metalen (cadmium, kwik, chroom en lood) de normen ruim.

W46

Iedereen komt bij burgemeester Hatim (van Busiki in Sidoarjo) klagen. De één wil een schadevergoeding, de ander een betonnen dijk en de derde een nieuw huis.

W47

Bambang Suradi woont met zijn vrouw en vier kinderen in een vissersdorpje aan de Straat van Madura, vlak bij de monding van de rivier de Porong.

W48

Moddervulkanen zijn het resultaat van een cyclus waarbij sedimenten naar dieptes van meer dan 5 km worden afgevoerd en vervolgens weer naar het aardoppervlak worden getransporteerd. Een dergelijk proces kan miljoenen jaren duren. Voorwaarde voor een uitbarsting is een situatie van overdruk.

W49

De provincie Sidoarjo is rijk aan delfstoffen. De firma PT Lapindo Brantas boort al jaren naar gas in de reservoir-gesteenten. Daarboven ligt een slappe, waterhoudende sedimentlaag.

W50

Volgens een Indonesische milieuorganisatie zijn er fouten gemaakt in de procedures die standaard moeten worden toegepast als er een blow-out optreedt, een ongecontroleerde uitstroom van gas.

W51

Er moet snel een oplossing komen voor de geweldige hoeveelheid modder. In november begint het regenseizoen en het is de vraag of de haastig opgeworpen dijken het houden.

W52

Het voorstel van de firma Lapindo en ook de regering is om de modder de rivier de Porong te laten instromen. Deze mondt bij Surabaya uit in de Straat van Madura en vervolgens in de Javazee.

W53

Meer dan tienduizend mensen in dit dichtbevolkte gebied op Oost-Java hebben hun huisjes verlaten. Vier dorpen, twintig fabrieken en rijst- en suikerrietvelden zijn inmiddels in de modder verdwenen: een oppervlakte van meer dan 250 ha.

W54

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl

Begrippen hoofdstuk 1

Aardbeving 23
Trilling van de aarde als gevolg van het plotseling verschuiven van stukken van de aardkorst of van de eronder liggende mantel.

Boeddhisme 16
Een levensbeschouwelijke en religieuze stroming.

Bodemvruchtbaarheid 40
De chemische en fysische gesteldheid van de bodem, van belang voor het agrarische grondgebruik.

Continentaal plat 32
Het gedeelte van het continent dat onder water staat.

Cultuur 15
Aangeleerd waarden- en normen-patroon en wijze waarop een samenleving politiek, sociaal en economisch is georganiseerd.

Cultuurgebied 15
Gebied waarover een cultuur zich uitstrekt.

Ertsen 31
Grondstoffen die bestaan uit mineralen en die metalen bevatten.

Extensieve landbouw 41
Landbouw waar weinig arbeid en/of kapitaal wordt ingezet.

Formele regio 12
Een gebied met een bepaald kenmerk dat in principe geldt voor het gehele gebied.

Fossiele energiebronnen 31
Niet-duurzame energiebronnen van organische oorsprong (zoals olie, gas en steenkool).

Gebergtevorming 26
Het ontstaan van gebergten. Op grond van hun vormingswijze kunnen drie typen worden onderscheiden: vulkanisch gebergte, breukgebergte en plooiingsgebergte.

Hindoeïsme 16
Een levensbeschouwelijke en religieuze stroming.

Intensieve landbouw 40
Landbouw waarbij veel arbeid en/of kapitaal wordt ingezet.

Islam 16
Een levensbeschouwelijke en religieuze stroming.

Moesson 38
Land- of zeewind die ieder halfjaar (ongeveer 180°) van richting verandert in (sub)tropische gebieden.

Relatieve ligging 13
De ligging ten opzichte van andere locaties uit het oogpunt van bereikbaarheid en toegankelijkheid.

Religie 16
Een van de vele vormen van zin-geving, of het zoeken naar betekenis-volle verbindingen.

Tektonische plaat 23
Gedeelte van de lithosfeer dat drijft op de asthenosfeer.

Tropisch regenklimaat 38
Klimaat waarbij de gemiddelde temperatuur van de koudste maand niet beneden de 18 °C komt en waarin meer dan 2.000 mm neerslag per jaar valt.

Vulkanisme 23
Verschijnsel waarbij gloeiend heet magma uit de diepe ondergrond naar boven wordt gebracht.

2 Zuidoost-Azië: een regio in beweging CE

Vietnam Leven in een snel groeiende stad

Ho Chi Minh, beter bekend onder de naam Saigon, is een bruisende, zeer drukke stad in het zuiden van Vietnam. Overal wordt gebouwd. Naast de monumentale huizen uit de Franse koloniale tijd wordt in een razend snel tempo hoogbouw uit de grond gestampt. Steeds meer merknamen van buitenlandse bedrijven verschijnen in het straatbeeld. Deze stad trekt de meeste buitenlandse investeerders van heel Vietnam. Vele industrieparken aan de rand van de stad leveren werk in de elektronica-industrie en in industrieën die gericht zijn op de verwerking van agrarische producten. Er wordt ook geïnvesteerd in de dienstensector. Al deze activiteiten leveren steeds meer welvaart. Tijdens spitsuur rijden er duizenden brommers, het populairste vervoermiddel, door de straten in deze snel groeiende stad. Voor talloze migranten van het platteland is er echter geen werk. Langs de oevers van de kanalen die de stad doorsnijden, vind je de krottenwijken. In deze overbevolkte gebieden zijn onvoldoende voorzieningen en de bewoners moeten zien te overleven in de informele sector. Op iedere hoek zie je een levendige handel in voedsel of kleine consumptiegoederen. Van de economische groei na de kolonisatie kan dus nog niet iedereen profiteren.

Oriëntatie

Inleiding
Dit hoofdstuk gaat over de ontwikkelingsprocessen in Zuidoost-Azië. Tot de Tweede Wereldoorlog waren de meeste landen kolonie van een West-Europese mogendheid. De ontwikkelingen tijdens de koloniale periode hebben een behoorlijk stempel op de regio gedrukt (paragraaf 2.1). Vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw ontwikkelt Zuidoost-Azië zich economisch snel. In paragraaf 2.2 wordt aandacht besteed aan de industriële ontwikkeling in de verschillende landen. De economische ontwikkeling heeft geleid tot veel veranderingen. In paragraaf 2.3 komen de huidige processen op het gebied van de primaire sector, de demografie en de urbanisatie aan bod.

Hoofdvraag
Hoe kun je de ontwikkelingsprocessen in de verschillende landen van Zuidoost-Azië vanaf de koloniale tijd tot het heden vanuit verschillende invalshoeken verklaren?

Deelvragen
1. In hoeverre heeft de koloniale overheersing de economische ontwikkeling in Zuidoost-Azië belemmerd?
2. In welke mate bepaalden de koloniën de aard en de intensiteit van handelsrelaties?
3. Welke economische ontwikkelingsprocessen hebben zich sinds 1975 in de landen van Zuidoost-Azië voorgedaan?
4. Hoe kun je deze processen vanuit verschillende invalshoeken verklaren?
5. Welke regionale verschillen bestaan er in de primaire en de tertiaire sector in Zuidoost-Azië?
6. Welke verschillen op demografisch gebied bestaan er tussen de landen van Zuidoost-Azië?
7. Wat zijn de gevolgen van de ruraal-urbane migratie voor de steden in Zuidoost-Azië?

Opdracht 1 Inleiding
Om een eerste indruk te krijgen van dit hoofdstuk, bekijk je in het theoriegedeelte:
– de indeling aan de hand van de paragraaftitels en de tussenkopjes;
– de inleiding van het hoofdstuk;
– de figuren met de bijschriften.

Opdracht 2 Koloniën K
Bekijk GB 137A.
a Welke koloniën in Zuidoost-Azië waren Brits?
b Welke koloniën waren Frans of Nederlands?
c De handelsbanden van het land genoemd bij b met Nederland, waren erg sterk. Geef hiervan twee voorbeelden.
d Welk land was in die tijd geen kolonie? Hoe werd dat land toen genoemd?

Opdracht 3 Export en welvaart K/I
Bekijk GB 213C.
a Wat wordt bedoeld met een eenzijdige exportstructuur?
b Welk twee landen in Zuidoost-Azië hebben een zeer eenzijdige uitvoer naar product?
c Om wat voor type product gaat het bij elk van die twee landen?
d Waarom kan een eenzijdige exportstructuur een nadeel zijn voor die twee landen? Geef twee redenen en licht deze kort toe.
e Plaats de volgende landen in volgorde van welvaart. Zet het land met op dit moment de hoogste economische welvaart op de eerste plaats.
Myanmar, Thailand, Singapore
f Ben je het met de volgende stelling eens of oneens? Beargumenteer je keuze.
'Een internationaal bedrijf zal een voorkeur hebben voor een vestiging in Myanmar, omdat daar de lonen het laagst zijn.'

Online opdracht

Opdracht 4 Ho Chi Minhstad K
Gebruik bij deze opdracht de computer en de atlas. Zoek in Wikipedia de sites op over Vietnam en Ho Chi Minhstad (of de Engelse versie: Ho Chi Minh City).
a In welke periode was Vietnam een Franse kolonie?
b Hoeveel inwoners heeft Ho Chi Minhstad?
c Hoewel Ho Chi Minhstad de belangrijkste stad qua inwoneraantal en economie is, is het niet de hoofdstad van Vietnam. Welke stad is de hoofdstad?
d Waarom is niet de hoofdstad, maar Ho Chi Minhstad de belangrijkste stad in dit land?

2.1 De koloniale invloed in Zuidoost-Azië

Nederlands-Indië

Deze foto is genomen rond 1939, toen Indonesië een Nederlandse kolonie was. De Javaanse bevolking sorteert de tabaksbladeren in een schuur, onder toeziend oog van lokale leiders. De oogst was bestemd voor de export naar Nederland. Vanaf 1870 konden Nederlandse particuliere bedrijven in de kolonie een plantage beginnen. Nieuwe producten als tabak en rubber werden sindsdien op grote schaal geteeld en uitgevoerd, en vervolgens bewerkt in Nederland. De winsten kwamen zo ten goede aan het moederland. De boeren op Java profiteerden er nauwelijks van.

Het verleden

▶ Tot de zestiende eeuw hadden het boeddhisme en het hindoeïsme grote invloed in Zuidoost-Azië. Het prachtige hindoeïstische tempelcomplex van Angkor Wat in Cambodja dateert uit de negende eeuw (figuur 2.1). De grootte en bouwstijl verraden een hoge beschaving. De islam kreeg vanaf de zestiende eeuw vooral in Maleisië voet aan de grond.
De Europese invloed breidde zich over dit gebied uit vanaf de zestiende en zeventiende eeuw door het kolonialisme. Een aantal westerse mogendheden – te weten Nederland, Frankrijk, Groot-Brittannië, Portugal, Spanje en de V.S. – bezetten vanaf die tijd gebieden in Zuidoost-Azië. De Nederlanders hadden de Indonesische archipel onder controle. Frankrijk beschikte over Indochina: Laos, Vietnam en Cambodja. De Engelsen beheersten het gebied van Maleisië, Brunei, het vroegere Birma (Myanmar) en Singapore. Spanje en de V.S. hadden de zeggenschap over de Filipijnen. Oost-Timor is lange tijd in handen van de Portugezen geweest voordat Indonesië daar in 1975 de macht overnam. Alleen Thailand is nooit een kolonie geweest (figuur 2.2).
● Tijdens de Tweede Wereldoorlog bezetten de Japanners bijna het hele gebied van Zuidoost-Azië. In het decennium na de oorlog begon het dekolonisatieproces en werden de landen onafhankelijk. Ook al zijn de meeste landen in Zuidoost-Azië al zo'n veertig tot vijftig jaar onafhankelijk, toch hebben ze te maken met het stempel dat het koloniale verleden op hen heeft gedrukt. Dit is zichtbaar in het onderwijssysteem, de cultuur, de opbouw van de steden en de productiesystemen.

> kolonialisme

Indochina onder invloed van de Fransen

▶ De Fransen bezetten tussen 1860 en 1954 het huidige grondgebied van Vietnam, Laos en Cambodja, ofwel Indochina (figuur 2.3). Van deze drie landen had Vietnam vanaf het begin het grootste potentieel op economisch gebied. De Fransen brachten moderne hulpgoederen in het land, zoals zaaimachines voor de rijstbouw. Wegen werden verhard, elektriciteit aangelegd en spoorwegen gebouwd tussen de steden Hanoi in het noorden en Saigon in het zuiden. Ook werd het Franse onderwijssysteem in de steden geïntroduceerd. De rijstproductie en de uitvoer van rubber en mijnproducten namen toe. Om het nationalisme uit te bannen, deelden de Fransen het land op in twee regio's met elk een eigen aanpak. Het midden en het zuidelijke gebied met Saigon namen het Franse administratieve systeem over. In de noordelijke delen bleven de inheemse wetten, ook uit kostenoverwegingen, bestaan. Zo ontstond er een tweedeling in Vietnam. Het overbevolkte, arme, noordelijke gebied kende onrendabele landbouwsystemen. In het midden en in het zuidelijke deel werden met behulp van irrigatie hoge rijstopbrengsten gerealiseerd. De afhankelijkheidsrelaties ten aanzien van het Franse moederland waren groot. Er was sprake van koloniale uitbuiting. De boeren profiteerden niet veel van de economische groei. Zij moesten de grond pachten en hoge belastingen aan de Fransen betalen. Er werden geen industrieën in Vietnam gevestigd. De Fransen vonden dit geen taak voor de koloniën, maar voor het moederland. De export was daarom zeer eenzijdig: 70% van de export bestond uit rijst.
● Tijdens de bezetting in de Tweede Wereldoorlog door de Japanners werd in Vietnam in 1941 een onafhankelijkheidsbeweging opgericht. De groep was nationalistisch, communistisch gezind en antikoloniaal en streed tegen de

> afhankelijkheidsrelaties

Figuur 2.1 De oude tempel Angkor Wat uit de negende eeuw in Cambodja.

Figuur 2.2 Zuidoost-Azië rond 1850.

Figuur 2.3 Affiche van Indochina tijdens de Franse kolonisatie.

Fransen én de Japanners. Deze strijd werd na 1945 voortgezet, waarbij Vietnam werd opgedeeld in twee staten: Noord-Vietnam en Zuid-Vietnam. Het noorden, met Hanoi als hoofdstad, kwam in handen van de communisten en kreeg in de daarop volgende jaren steun van China en Rusland. Het zuiden, met Saigon als belangrijkste stad, werd geregeerd door meer westers gezinde partijen. Zo werd Vietnam een politiek conflictgebied waar de strijd om de wereldheerschappij tussen de supermachten Rusland en de V.S. werd uitgevochten. In 1956 werd de geplande hereniging van Vietnam, mede onder invloed van de Amerikanen, niet uitgevoerd. De V.S., bang om hun invloed in deze regio te verliezen, begonnen vanaf 1965 doelen in Zuid- en met name Noord-Vietnam te bombarderen. Vele duizenden Amerikanen voerden een jarenlange oorlog in dit land. Dit ging ten koste van de economie in Vietnam. Er werd veel geld in het leger gepompt in plaats van in de ontwikkeling van de economie. Ondanks de heftige oorlogshandelingen konden de V.S. het communistische regime in het noorden niet verslaan. Uiteindelijk werden de Amerikaanse soldaten uit het land verdreven en werd Vietnam in 1976 onafhankelijk.

> politiek conflictgebied

Laos en Cambodja

▶ De rivier de Mekong kon een belangrijke handelsroute worden voor de Fransen. Ze dachten via deze route contact met China te kunnen leggen, en veroverden om deze reden Laos en Cambodja. Deze koloniën hadden zelf weinig natuurlijke hulpbronnen. In Laos en Cambodja werd niet veel geld in het onderwijs geïnvesteerd. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werkte 90% van de bevolking in deze twee landen nog in de zelfvoorzienende landbouw. Alleen in de paar steden van de twee landen stond de gezondheidszorg op een redelijk niveau. De Fransen waren in die tijd van mening dat de bevolking in Laos en Cambodja lui was en geloofde in het noodlot (figuur 2.4), maar de lokale bevolking kreeg gewoonweg geen kans in het ontwikkelingsproces. Net als in Vietnam werd ook hier geen industrie gevestigd. In de steden kregen de Fransen en Chinezen voorrang bij de handel op de lokale bevolking. Bovendien waren de belastingen erg hoog.

● Na de onafhankelijkheid in 1953 heeft Cambodja met name tussen 1975 en 1979 te lijden gehad van het verschrikkelijke regime van de Rode Khmer (figuur 2.5). Laos kreeg in 1954 onafhankelijkheid. Beide landen werden ook betrokken bij de oorlog van de V.S. met Vietnam in de zestiger en zeventiger jaren van de vorige eeuw. Ze hebben veel te lijden gehad van zware bombardementen door de V.S. In 1975 kreeg Laos een deels socialistisch regime.

Engelse koloniën

▶ De Engelsen kregen in 1824 de heerschappij over verscheidene sultanaten in het huidige Myanmar, Maleisië, Singapore en Brunei. Maleisië, Brunei en Myanmar werden exploitatiekoloniën. De tinindustrie op het Maleisische grondgebied, die in die tijd in handen was van Chinese migranten, ging over in Engelse handen. Met kapitaalintensieve mechanisatie groeide deze industrie snel uit tot een winstgevende productietak. Bovendien was de rubberproductie in opkomst. In deze industrie werkten met name de migranten uit India. De koffie-, suiker- en peperproductie moest plaatsmaken voor dit aantrekkelijke handelsproduct voor de Engelsen.

> exploitatiekoloniën

Lui

'De Vietnamezen gelden (net als de Thai) als harde werkers, die dag en nacht bezig zijn hun bestaan te verbeteren. Ze werken als mieren, onophoudelijk. Ze zijn bovendien arrogant, weten (en kunnen) alles beter en zijn dominant. De Khmer (Cambodjanen) daarentegen gelden als lui, al staan ze in de luiheidshiërarchie nog wel boven de Laotianen. Iemand drukte het verschil zo uit: "In Vietnam wordt rijst geplant, in Cambodja hebben ze dat gezien, en in Laos hebben ze erover gehoord."'

Figuur 2.4 Uit: Herbert Paulzen, 'De Mekong'.

Rode Khmer

In de jaren zestig en begin jaren zeventig van de vorige eeuw had Cambodja een pro-Amerikaanse regering. De Rode Khmer, een revolutionaire en communistische beweging onder leiding van Pol Pot, voerde tegen dit bewind een guerrillastrijd. In 1975 werd Pol Pot premier van het land. Hij trachtte op bloedige wijze van Cambodja een zelfvoorzienende, communistische landbouwstaat te maken. Steden verdwenen en iedereen moest boer worden. Geld, onderwijs, rechtbanken, godsdienst en privébezit werden afgeschaft. Huwelijken werden voortaan gearrangeerd, en kinderen werden gescheiden van hun ouders. Mensen die niet meewerkten, intellectuelen en academici werden omgebracht. Pol Pot geloofde namelijk niet in hun ideeën. De Rode Khmer wilden nog radicaler te werk gaan dan bij de revoluties in Rusland en China. Mensen die al voor 1975 bij de Rode Khmer aangesloten waren, waren de 'basisburgers'. Zij dienden als voorbeeld voor de nieuwe mensen, de kandidaten, die zich moesten bewijzen. Deze kandidaten werden systematisch als mindere beschouwd en werden bestraft voor de kleinste fouten. Aan dit gewelddadige regime werd in 1979 door Vietnam een einde gemaakt. Naar schatting zijn er in deze vijf jaar ongeveer 1,7 miljoen mensen, zo'n 20% van de toenmalige bevolking, omgekomen.

Figuur 2.5 De Rode Khmer tijdens de regering van Pol Pot.

Tweederde van het gecultiveerde land was in 1930 in gebruik voor de rubberproductie. Vanwege de oorspronkelijk sterke economische posities werden de Chinezen en de Indiërs die in Maleisië leefden, bevoordeeld ten opzichte van de Maleisiërs zelf. Zo werd de culturele scheiding tussen Chinezen, Indiërs en Maleisiërs door de Britse politiek verscherpt. De handel in de steden was in handen van de Chinezen. Het platteland deelde niet in de toegenomen welvaart (figuur 2.6).
Tijdens de Japanse bezetting werden juist de Chinezen als de grote vijand behandeld en werden de Maleisische moslims weer bevoordeeld.
Na 1945 was Maleisië een federatie van verschillende etnische groepen en gebieden, tot het in 1963 onafhankelijk werd.

● Brunei was in de zeventiende eeuw een belangrijke haven voor de moslims die door de Portugezen uit het gebied rondom de Straat Malakka waren verdreven. Toen Europese havens in de koloniale gebieden minder belasting gingen heffen, kon Brunei niet meer concurreren en werd het als havengebied minder belangrijk. De Engelsen, die van het gebied in 1888 een protectoraat (gebied onder zeggenschap van een sterkere staat) maakten, kregen pas echt interesse toen er in 1920 olie werd gevonden. Brunei wilde zich in 1963 niet aansluiten bij Maleisië, omdat beide landen het niet eens konden worden over de verdeling van de winsten uit de gas- en olievoorraden. Uiteindelijk werd Brunei in 1984 onafhankelijk.

● Singapore, dat begin negentiende eeuw onder invloed van de Engelsen kwam, werd een kroonkolonie in 1867. Het lag gunstig en strategisch aan de Straat Malakka, de belangrijke handelsroute naar China. In de negentiende eeuw was het al een belangrijk financieel centrum en een handelscentrum van waaruit talloze producten vervoerd werden naar alle landen in deze archipel. De meeste handelsbedrijven waren Brits, maar er vestigden zich ook steeds meer Chinese bedrijven. Vóór 1960 werd er ook geen industrie van betekenis in de kolonie gevestigd. Bijna 75% van de beroepsbevolking werkte in die tijd in de dienstensector. Singapore was een Europese stad. Hoewel er Britse onderwijssystemen en bestuursvormen werden geïntroduceerd, kende het eiland een dominante Chinese cultuur. Tijdens de bezetting door de Japanners hadden de Chinezen ook hier het meest te lijden. Na de onafhankelijkheid van Maleisië heeft Singapore twee jaar tot dit nieuwe land behoord. In 1965 koos de stad voor een afscheiding en werd het een zelfstandige stadstaat.

▶ Myanmar, tot ver in de twintigste eeuw beter bekend als Birma, had voor de Engelsen een strategisch en commercieel

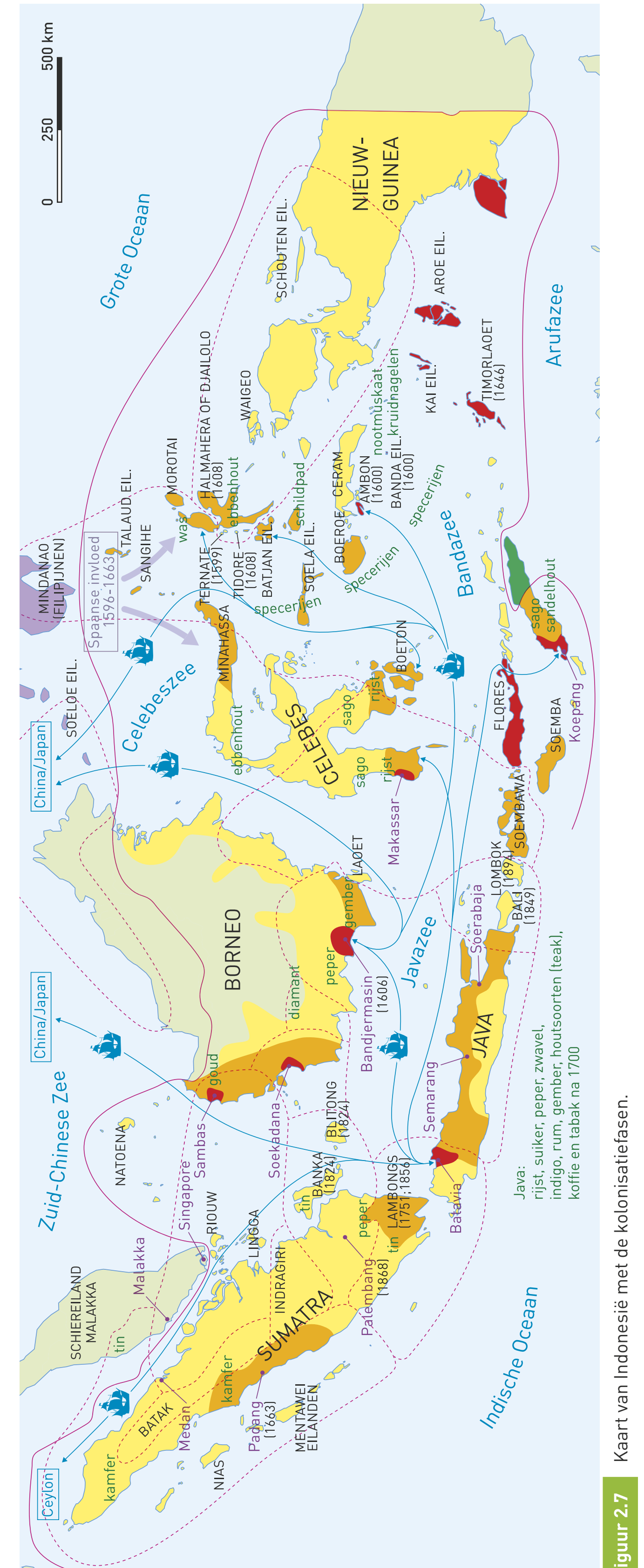

Figuur 2.6 Achtergebleven platteland in Sarabak in Maleisië in het begin van de jaren zestig van de vorige eeuw.

belang. Het gebied grensde aan de Franse invloedsfeer. De landbouw werd sterk uitgebreid in de laagvlakten rondom de rivier de Irrawaddy. Rijst, mineralen en teakhout werden naar Groot-Brittannië geëxporteerd. De Engelsen bouwden wegen en bruggen in de delta, dempten moerassen en introduceerden westerse onderwijssystemen. Tussen 1855 en 1905 groeide de rijstexport van 162.000 ton tot 2 miljoen ton. Toen vanaf 1920 uitbreiding van agrarische gronden niet meer mogelijk was, nam de bevolkingsdruk snel toe. In 1948 werd dit land onafhankelijk. Corruptie, economische instabiliteit en inflatie leidden in 1962 tot een militaire coup. De democratische regering werd afgezet en het land wordt sindsdien geregeerd door één socialistische partij, opgericht door de militairen. Mensenrechten, met name de vrijheid van meningsuiting, worden regelmatig geschonden en de contacten met het buitenland zijn minimaal.

De Indonesische archipel als kolonie van Nederland

▶ Rond 1600 streed de Nederlandse Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) met de Engelse Handels Compagnie om de belangrijke handelsposten en specerijeilanden in Zuidoost-Azië. In 1619 veroverde de VOC Jayakarta. Dit was een belangrijke havenstad op Java, dat tot het koninkrijk van Bantan behoorde. De stad kreeg na de verovering van Jan Pietersz. Coen een andere naam: Batavia. Het duurde tot 1756 voordat heel Java, Ambon, enkele enclaves in Sumatra en de eilanden Sumbawa en Sumba onder controle waren gebracht (figuur 2.7). Na het failliet van de VOC in 1796 nam de Nederlandse regering het gezag over. Pas gedurende de negentiende eeuw werd de macht uitgebreid over Sumatra en de oostelijke eilanden. Met de verovering van het koninkrijk Bali en Aceh (figuur 2.8), waarbij tienduizenden

Figuur 2.7 Kaart van Indonesië met de kolonisatiefasen.

Figuur 2.8 Nederlandse bestuursambtenaren met de Acehse pretendent-sultan te Koetaradja, tegenwoordig Banda Aceh, 1903.

slachtoffers onder de bevolking vielen, was de kolonie aan het begin van de twintigste eeuw compleet.

- De kolonie werd zeer efficiënt geregeerd: alles werd centraal geleid vanuit Batavia. De kolonisatie had een grote invloed op de economie. Het grootste deel van de bevolking werkte voor de komst van de Nederlanders in de zelfvoorzienende landbouw, ook wel de voedsellandbouw of bevolkingslandbouw genoemd. Ze teelden vooral rijst op geïrrigeerde terrassen. Om de winsten en de concurrentie met de Engelsen te vergroten, werd dit traditionele agrarische systeem dat honderden jaren had gewerkt, in 1830 omgevormd tot het cultuurstelsel (figuur 2.9). Daarbij hadden de Nederlanders de controle over de hoeveelheden en de prijzen van producten zoals koffie, thee, indigo en specerijen. De Nederlandse staat werd zo rijker en rijker. Tijdens het hoogtepunt van het cultuurstelsel verdiende Nederland eenderde van de staatsinkomsten met dit beleid! Het geld werd onder andere gebruikt voor de aanleg van infrastructuur, zoals

> bevolkingslandbouw

Cultuurstelsel

De Nederlanders ondervonden in de handel met Zuidoost-Azië sterke concurrentie van de Engelsen. Daarom voerden zij in 1830 het 'cultuurstelsel' op Java in. Dit systeem hield in dat boeren 22 tot 33% van hun grond moesten afstaan voor het telen van handelsgewassen. De boeren kregen in ruil voor hun opbrengst plantloon. Dorpshoofden, regenten en bestuursambtenaren kregen ook een deel van de opbrengst (cultuurprocenten). Alle producten werden door de Nederlandse Handels Maatschappij vervoerd en in Nederland verkocht. De Javaanse boeren moesten ook verplicht herendiensten verrichten. Individueel grondbezit maakte plaats voor pachters en landarbeiders. Door het invoeren van plantloon werd de ruilhandel vervangen door de geldeconomie. Dit had een positief effect. Bij hoge opbrengsten steeg de welvaart. De negatieve effecten voor de Javanen waren echter groter. De werkdruk van de Javaanse bevolking nam toe en er ontstonden grote rijst-tekorten. Ook maakten de regenten misbruik van de cultuurprocenten. De grond kwam in handen van de regenten, die delen van het plantloon, dat door hen uit-betaald moest worden, zelf hielden. Met het boek 'Max Havelaar' van Multatuli (schrijversnaam van Eduard Douwes Dekker, een van Nederlands grootste schrijvers) werden deze misstanden ook in Nederland bekend; in 1870 werd het cultuurstelsel afgeschaft.

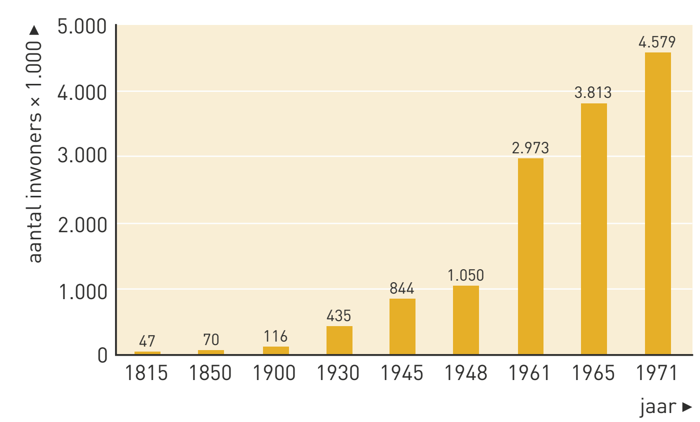
Figuur 2.9 Het cultuurstelsel.

kanalen en spoorwegen, in Nederland, maar er werd ook in de transportsector in Indonesië geïnvesteerd en er werden havens gegraven en suikerfabrieken gebouwd. Door deze veranderingen werd een deel van de zelfvoorzienende land-bouw omgezet in een meer gedifferentieerd economisch systeem. Dit ging ten koste van de voedsellandbouw, met grote gevolgen voor de bevolking. Onder de Javaanse bevolking stierven duizenden mensen de hongerdood. Toen in 1870 het cultuurstelsel werd afgeschaft, werd het land opengesteld voor buitenlandse bedrijven (foto inleiding paragraaf). Er ontstonden moderne agrarische bedrijven die gericht waren op de export – de zogenoemde ondernemingslandbouw – naast de kleine, traditioneel bewerkte velden. De modernisering vond dus slechts in delen van de landbouwsector plaats. Dit wordt

> ondernemingslandbouw

fragmentarische modernisering genoemd. Omdat dit proces met name in de landbouw plaatsvond, ontstonden grote verschillen in ontwikkeling tussen verschillende plattelands-gebieden: rurale differentiatie. Eind negentiende eeuw werd vrijwel alle grond, met name op Java, gebruikt voor het verbouwen van exportgewassen en voor de uitbreiding van de steden. Op Sumatra verdwenen grote hoeveelheden oerwoud om plaats te maken voor tabaks- en rubberplantages. Bovendien werden tin, steenkool en andere mineralen gedolven en werd er in 1920 olie ontdekt. De Indonesische archipel was zeer rijk aan natuurlijke hulpbronnen, maar was zeer afhankelijk geworden van Nederland door de eenzijdige exportstructuur.

- De Nederlanders introduceerden hun eigen onderwijs-systeem met de Nederlandse taal. De toelatingseisen voor het hoger onderwijs waren echter te hoog voor het grootste deel van de inheemse bevolking. Alleen de kinderen van de elite en de regeringsambtenaren konden hiervan profiteren. Op de gewone scholen was de inheemse taal de voertaal. Het analfabetisme was aan het einde van het koloniale tijdperk vrij hoog in vergelijking met andere koloniën in Azië.
- De urbanisatie op Java was groot. Vele mensen die door de hoge bevolkingsdruk, mede veroorzaakt door de ondernemings-landbouw, niet meer op het platteland konden worden opgevangen, trokken naar de steden. Tussen 1930 en 1960 nam de bevolking van Jakarta met ten minste 6% per jaar toe (figuur 2.10). De woningnood was daardoor tussen 1920 en 1970 erg hoog. Java is ook nu nog een van de dichtstbevolkte gebieden op aarde.

Figuur 2.10 Groei van de bevolking in Jakarta tussen 1815 en 1971.

> fragmentarische modernisering
> rurale differentiatie

- Tijdens de bezetting van de Japanners gedurende de Tweede Wereldoorlog werd het streven naar onafhankelijkheid aangewakkerd. De Japanners gaven de banen van Nederlandse administratieve functionarissen aan de Indonesiërs. Ook werd de Indonesische taal weer gebruikt als voertaal.
- Na de oorlog werd er een bloedige guerrillastrijd gevoerd en duurde het nog tot 1949 voor Indonesië onafhankelijk werd. De nieuwe republiek stond onder leiding van president Soekarno. Ongeveer 55.000 Nederlanders keerden terug naar hun moeder-land. Na zeven jaar oorlog met Japan en Nederland was de economie en de weinige industrie die er was, verwoest. De belangstelling van de Indonesische overheid om in de westerse ondernemingslandbouw te investeren nam af. De rijstproductie daalde tussen 1950 en 1960, ondanks de toepassing van irrigatie. De aandacht werd verlegd naar bosbouw en mijnbouw. Tot 1965 had Indonesië een geleide democratie. De president benoemde zichzelf voor het leven en stelde een Nationale Raad in. De politieke partijen werden buitenspel gezet en de pers-vrijheid werd aan banden gelegd. Op de achtergrond hield het leger nog een flinke vinger in de pap.

Onafhankelijk Thailand

▶ Thailand is nooit gekoloniseerd geweest en heeft ook tijdens de Tweede Wereldoorlog weinig oorlogsactiviteiten meegemaakt. Het communisme heeft na de oorlog in dit land geen voet aan de grond gekregen, net zomin als een opgelegd militair socialistisch regime, zoals in Myanmar.
In het verleden had Thailand echter wel te kampen met serieuze problemen. Eind achttiende eeuw werd het vier eeuwen oude koninkrijk Siam door de Birmese legers verwoest. In de decennia daarna werd Bangkok het centrum van het rijk. De stad is sindsdien uitgegroeid tot de primate city van het land. Het rijk bleef tot halverwege de negentiende eeuw zeer traditioneel: gestoeld op de leer van het boeddhisme. Vanaf 1850 vonden er meer moderniseringen plaats op het gebied van vervoer (spoorlijnen), onderwijssystemen en een georganiseerd militair apparaat. Begin twintigste eeuw bestond meer dan 70% van de export uit rijst. Overige producten waren tin, teak en rubber. Pas begin jaren zestig van de vorige eeuw kwam er enige industrie van betekenis.

- Tot 1938 was Thailand een absolute monarchie waarin de militairen veel invloed hadden. De rol van de militairen bleef ook daarna nog van grote betekenis. In 1946 kwam koning Bhumibol (en koningin Sirikit) aan de macht, die sinds 2000 de langst regerende vorst is op aarde.

Opdrachten 2.1

Deelvragen
1 In hoeverre heeft de koloniale overheersing de economische ontwikkeling in Zuidoost-Azië belemmerd?
2 In welke mate bepaalden de koloniën de aard en de intensiteit van handelsrelaties?

Opdracht 5 Cambodja K
Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 2.1 en bekijk de bijbehorende figuren.
a Lees de tekst over Cambodja en lees figuur 2.5. Welke economische en politieke ontwikkeling maakte Cambodja mee in de jaren 1975 tot 1979?
b Verklaar waarom westerse landen aanvankelijk niet in de gaten hadden wat zich hier afspeelde.

Opdracht 6 Indochina K
Bekijk figuur 2.3 en 2.4.
a Welk beeld van Indochina wilden de Fransen met de affiche over dit gebied overbrengen?
Licht je antwoord toe met voorbeelden die je uit de tekening kunt halen.
b Welke stereotyperingen lees je in figuur 2.4?
c Komen de stereotyperingen overeen met de economische mogelijkheden van de verschillende Franse koloniën? Licht je antwoord toe.
d Welk argument wordt in de tekst van figuur 2.4 genoemd als verklaring voor de geringe initiatieven die de Cambodjanen en de bevolking uit Laos in de koloniale tijd konden ontplooien?
e Met welk begrip geef je aan dat iemand andere volken vanuit de waarden en de normen van zijn eigen cultuur bekijkt?
f Geef met een argument aan of je het eens of oneens bent met de volgende stelling.
Wanneer je op deze manier (uit deelvraag e) naar andere volken kijkt, belemmert dit de economische ontwikkeling in die regio's.

W1 De Filipijnen in de koloniale tijd en de periode tot 1960.

Rond 1565 bezetten de Spanjaarden de Filipijnen. Zij hadden twee motieven: de verspreiding van het geloof en het uitbreiden van de handel in Azië. Manila werd spoedig het belangrijkste centrum van een driehoekshandel. In Mexico werden schepen met zilver geladen en in Manila werd het zilver geruild tegen de zijde die geïmporteerd was uit de Portugese kolonie Macau, waarna de zijde naar Europa werd vervoerd. Manila werd, samen met Batavia, in de negentiende eeuw voorbijgestreefd door Singapore. Grote landbouwbedrijven kwamen in handen van Spaanse kolonisten. Belangrijke exportproducten waren tabak en koffie. De economische invloed op de inheemse bevolking was tijdens de Spaanse overheersing gering.

De politieke en religieuze invloed was des te groter. Omdat er vóór de koloniale periode geen sterke bestaande staat of religie was, kon het katholieke geloof makkelijk verspreid worden. Staat en kerk waren in de Spaanse tijd sterk met elkaar verbonden.

Vanaf 1898 tot na de Tweede Wereldoorlog namen de V.S. de macht over na een bloedige oorlog. De V.S. legden vast dat er na een lange overgangsperiode onafhankelijkheid mogelijk was. Ze introduceerden een democratisch systeem van nationaal tot lokaal niveau en investeerden veel op het gebied van onderwijs, administratie en zorg voor iedereen. De alfabetisering was in 1941 vijf keer zo hoog als in Indonesië.

Na de onafhankelijkheid in 1946 voerde de Filipijnen een succesvolle industrialisatiepolitiek. De regering promootte importsubstitutie van industrieproducten, bijvoorbeeld bij het inblikken van fruit. Op het platteland bleven de grote contrasten tussen de rijke landeigenaren en de arme landlozen en kleine pachters bestaan. Toch was dit land in 1960 het succesvolste land op het gebied van de industrialisatie in Zuidoost-Azië.

Opdracht 7 Kolonialisme in de Filipijnen I
Lees W1.
a Waarin onderscheidden de Spaanse kolonisten zich van de Nederlandse, Franse en Engelse kolonisten in Zuidoost-Azië?
b Waarin onderscheidden de Amerikaanse kolonisten zich van de Nederlandse, Franse en Engelse kolonisten?

In de tekst speelt het handelskapitalisme bij de Amerikanen op de Filipijnen geen rol. Toch zal het beleid van de Amerikanen niet geheel belangeloos zijn geweest.
c In hoeverre zou je hier toch kunnen spreken van een vorm van imperialisme? Betrek de ligging van dit land bij je antwoord.

d Welk proces heeft ervoor gezorgd dat de Filipijnen na de Tweede Wereldoorlog het meest succesvolle land in Zuidoost-Azië was op economisch gebied?
e Vergelijk de ontwikkeling van de Filipijnen in de twintigste eeuw tot 1960 met die van Singapore. Welke verschillen zijn er tussen de landen in deze tijd in de verdeling van de beroepsbevolking over de drie sectoren en de inkomensongelijkheid?

Opdracht 8 Centrum-periferie? K/I
Je gaat bekijken in hoeverre je kunt spreken van een centrum-periferieverhouding tussen Engeland en zijn koloniën. Gebruik daarbij de tekst in het theoriegedeelte over de kolonisatie door de Engelsen.
a Met welke producten uit welke koloniën hebben de Engelsen in de negentiende eeuw veel verdiend?
b Op welke wijze hebben de genoemde koloniën bij a zelf geprofiteerd van de productie van die grondstoffen?
c Op welke wijze zijn de koloniën cultureel beïnvloed door de Britse kolonisatie?
d Welk type kolonialisme geeft in deze tijd de doorslag: handelskolonialisme of industrieel kolonialisme? Licht je antwoord toe.
e Leg uit of deze koloniën voorbeelden zijn van vestigingskoloniën of van exploitatiekoloniën.
f Vind je dat er tussen beide gebieden een centrum-periferierelatie bestaat? Licht je antwoord toe.

Opdracht 9 Nederlands-Indië K
a Vergelijk figuur 2.7 met GB 146-147. Hoe werden de eilanden Kalimantan en Sulawesi vroeger genoemd?
b Vergelijk figuur 2.2 met figuur 2.7. Welke Europese landen hadden koloniën die grensden aan de invloedsfeer van de Nederlanders?
c Wat valt je in figuur 2.7 op aan de ligging van de vestigingen tot 1800?
d Kun je in de situatie van de koloniale tijd van Indonesië spreken over handelsimperialisme? Licht je antwoord toe door gebruik te maken van figuur 2.7.

Opdracht 10 Fragmentarische ontwikkeling I
a Wat wordt verstaan onder fragmentarische modernisering?
b Pas dit begrip toe met een concreet voorbeeld op:
– Indonesië tijdens de koloniale periode,
– Vietnam tijdens de koloniale periode,
– Maleisië tijdens de koloniale periode.

Opdracht 11 Dominerende landen I
a Welke drie landen waren in de negentiende eeuw hegemoniale staten (staten die met behulp van politieke, economische, financiële en militaire middelen een dominante rol spelen in het wereldsysteem) met veel invloed in Zuidoost-Azië? Licht je keuze toe.
b Leg met het begrip 'politiek conflictgebied' uit dat de V.S. na de Tweede Wereldoorlog hun invloed juist in Vietnam wilden uitbreiden.

Opdracht 12 Cultuurstelsel K/I VERDIEPING
Lees figuur 2.9 en bekijk W2 en W3.
a Wat is indigo?
b Leg uit hoe de hoeveelheid van de uitgevoerde indigo en koffie tussen 1831 en 1845 in deze korte tijd zo kon toenemen.
c Wat was het voordeel voor Nederland van de introductie van het cultuurstelsel?
d Leg uit waarom er door de introductie van dit systeem hongersnoden ontstonden bij de bevolking op Java.
e Waarom zou Nederland de cultuurpercentages hebben ingevoerd? Gebruik een politiek argument.
f Leg uit waarom de liberalen in Nederland dit systeem niet in hun visie op politiek en economie vonden passen.

W2 Uitvoer en prijzen van koffie en indigo van Nederlands-Indië naar Nederland.

Uitgevoerd van Java en Madura naar Nederland in	Hoeveelheid indigo	Prijs indigo (in guldens)*	Hoeveelheid koffie (in picols)**	Prijs koffie (in guldens)
1831	50.370 pond	75.475	274.413 picol	4.425.346
1845	1.554.037 pond	4.662.112	923.745 picol	1.847.906

* 1 gulden = 0,45 euro
** 1 picol = circa 61 kilo

W3 Periodieke winsten van het cultuurstelsel voor Nederland tussen 1831 en 1870.

Periode	Winst in guldens
1831-1840	93 miljoen
1841-1850	141 miljoen
1851-1870	239 miljoen
totaal 1831-1870	**473 miljoen**

1 euro = 2,20 gulden

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Opdracht 13 Ontwikkeling Thailand I VERDIEPING

Thailand is geen kolonie geweest. Lees de tekst in het theoriegedeelte over dit land.
Vergelijk de ontwikkeling van Thailand met die van *de Filipijnen*, *Singapore*, *Brunei* en *Cambodja*.
Bekijk of Thailand in vergelijking met die landen rond 1960 een voorsprong had in de economische ontwikkeling of een achterstand. Leg ook uit aan welke factoren dat lag.

Opdracht 14 Terugblik op paragraaf 2.1 K/I

Lees de eerste deelvraag van deze paragraaf nog eens door.

a Welk land of welke landen uit Zuidoost-Azië heeft/hebben de meeste economische belemmering ondervonden van de koloniale overheersing? Geef twee argumenten voor je keuze.
b Welk land of welke landen uit Zuidoost-Azië heeft/hebben de minste economische belemmering ondervonden van de koloniale overheersing? Geef weer twee argumenten.
c Lees de tweede deelvraag van deze paragraaf door. Beantwoord deze vraag voor Maleisië en de Engelse kolonisten.
d Wat heeft het mogelijke antwoord van deze tweede deelvraag te maken met het begrip 'afhankelijkheidsrelaties'? Licht je antwoord toe met een ander voorbeeld dan genoemd bij c.

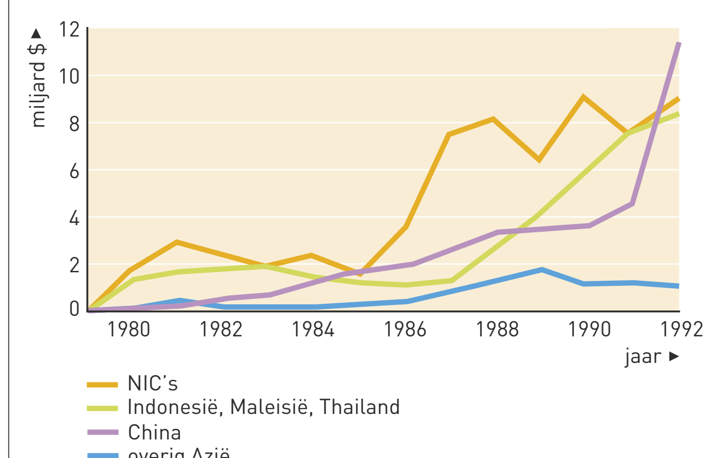
2.2 Zuidoost-Azië vanaf 1970: werkplaats van de wereld

Petronas Towers

De Petronas Towers in Kuala Lumpur (Maleisië) torenen sinds 1998 met hun 88 verdiepingen en 452 meter hoog boven het zakencentrum van de hoofdstad uit. Op de ranglijst van hoogste gebouwen ter wereld staan ze op de vierde plaats. De torens zijn aardbevingbestendig. De eigenaar en oliemaatschappij Petronas bezetten het grootste gedeelte van de torens. In de gebouwen zijn ook technologische bedrijven gehuisvest, grote winkelcentra en een theaterzaal. Ze zijn een icoon voor het moderne Maleisië geworden.

Japan en de tijgers

▶ Het viel voor de jonge, onafhankelijke staten in Zuidoost-Azië niet mee om tot economische bloei te komen. De landen hadden zich gericht op de export van grondstoffen en landbouwproducten, waarvoor op de wereldmarkt een lage prijs werd betaald. De geïmporteerde consumptie- en kapitaalgoederen daarentegen werden steeds duurder. Bovendien kampten de meeste landen met een gebrekkige infrastructuur, een te laag opleidingsniveau van een groot deel van de bevolking, het ontbreken van kapitaal en soms met interne conflicten.
● Het industrialisatieproces in Azië begon in Japan. Na de Tweede Wereldoorlog werd de wederopbouw in dit land met hulp van de V.S. voortvarend ter hand genomen. De Japanse overheid werkte nauw samen met het bedrijfsleven en probeerde via economische planning en stimulering van specifieke industriële sectoren de economie te sturen. Bovendien was het beleid van Japan zeer protectionistisch, wat zich uitte in een afkeer van buitenlandse invloeden.
● Door de stijgende welvaart in de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw werden de arbeidskrachten in Japan te duur. Dit was met name het geval in de laagwaardige arbeidsintensieve industrieën die veel arbeiders nodig hebben en waarbij technische kennis van minder belang is. Multinationals uit het westen en Japanse bedrijven verplaatsten deze bedrijfstakken naar vier landen in Azië met lagere lonen: Zuid-Korea, Taiwan, Hongkong en Singapore. Zo begon in deze vier landen de

Figuur 2.11 Buitenlandse investeringen in Azië tussen 1978 en 1992.

> multinationals

industriële ontwikkeling. De economische groei van de vier landen is vooral te verklaren vanuit de sterke rol van de staat. Die schiep een goed ondernemersklimaat, zorgde voor betere scholing en voerde maatregelen door om buitenlandse bedrijven aan te trekken. De handel breidde zich uit (figuur 2.11). Door de snelle economische opkomst worden ze de Aziatische tijgers genoemd en behoren ze tot de NIC's, de Newly Industrializing Countries.

Koploper Singapore in Zuidoost-Azië

▶ Singapore, een van de vier Aziatische tijgers en NIC's, is het welvarendste land in deze regio. De toch al sterke handelspositie van deze stadstaat werd versterkt door de komst van de multinationals uit het westen en uit Japan. Ruwe olie werd naar Singapore vervoerd, in grote raffinaderijen geraffineerd en vervolgens weer naar de Aziatische landen gebracht. Rubber uit Indonesië, rijst, specerijen, hout en ander voedsel werden allemaal via Singapore getransporteerd. Ook veel van de geïmporteerde consumptie- en kapitaalgoederen uit de westerse landen die bestemd waren voor deze regio, werden via Singapore gedistribueerd. Toen rond 1980 in Singapore de lonen, net als in de andere NIC's, te hoog werden, verplaatsten de arbeidsintensieve industrietakken zich naar Thailand, Indonesië en Maleisië. Daar waren de arbeidskrachten nog goedkoop. Singapore ging zich toeleggen op de ontwikkeling van meer kennisintensieve industrieën, zoals de farmaceutische industrie (figuur 2.12). Door de toegenomen welvaart had Singapore de beschikking over goed opgeleide mensen. Er werden zogenoemde science parks opgericht waar industrieën zich richtten op hoog-

Figuur 2.12 Kapitaalintensieve industrie.

> Aziatische tijgers
> NIC's

Figuur 2.13 Singapore: een hypermoderne stad.

waardige technologie en waar werd geïnvesteerd in research & development. De kapitaalintensiteit in dit soort bedrijven is hoog. Vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw wil Singapore als Total Business Centre een belangrijke rol spelen in de regionale en mondiale economie. Het zou het managementcentrum moeten worden van het internationale bedrijfsleven voor heel Zuidoost-Azië (figuur 2.13). Daarbij waren de bedrijven die Hongkong verlieten toen deze stad in 1997 onder Chinees bewind kwam, zeer welkom.

De tweede generatie tijgers

▶ Door verplaatsing van de industrie in de jaren tachtig en negentig van de twintigste eeuw groeiden de economieën van Thailand, Indonesië en Maleisië. Het werden de zogenaamde tweede generatie NIC's. Thailand kon profiteren van de lage lonen die in dit land werden betaald aan de arbeiders. Buitenlandse investeerders in de textielindustrie en in de laagwaardige elektronica-industrie werden door deze lage lonen aangetrokken. In Thailand waren dat in eerste instantie Amerikaanse bedrijven, maar de economische groei werd met name in gang gezet door de komst van Japanse investeerders. De groei in deze sectoren leidde ook tot een groei in de dienstensector. In het laatste decennium van de twintigste eeuw groeide de economie in Thailand jaren achtereen met meer dan 10%. In tegenstelling tot de eerste generatie tijgers heeft Thailand, net als Indonesië en Maleisië, veel natuurlijke

> kapitaalintensiteit

hulpbronnen ter beschikking. Naast de industrialisatie bleef de export van grondstoffen als olie, tin, rubber en steenkool van groot belang. Afgezien van olie en gas ondervonden deze exportproducten in de loop der jaren echter een ruilvoetverslechtering. Indonesië en Maleisië konden in de jaren zeventig nog wel profiteren van de hoge olieprijzen, maar na de scherpe prijsdaling begin jaren tachtig moest het roer om. Na de fase van importsubstitutie (het maken van laagwaardige producten die anders ingevoerd zouden moeten worden) legden deze landen zich steeds meer toe op exportgeoriënteerde industrieën, zoals textiel, computers, ICT en elektronica (figuur 2.14). De welvaart steeg. In Maleisië steeg het BNP per inwoner tussen 1971 en 1990 van US$ 380 naar US$ 2.200. Toen ook hier de lonen te hoog werden, vond er in een aantal bedrijfstakken in het industrialisatieproces een verschuiving plaats naar meer hoogwaardige industrieën. De bedrijfstakken met lage lonen en een hoge arbeidsintensiteit verplaatsten zich eind jaren negentig naar weer andere lagelonenlanden, zoals Vietnam en China. Het is bij deze footloose industrieën makkelijk om onderdelen te verplaatsen zonder veel verlies aan kapitaal in de vorm van gebouwen en machines. Zo richt Maleisië zich tegenwoordig steeds meer op exportproducten van een hoog-

Bedrijfstak	1968	1973	1985	1990	1995
voeding	17,5	19,6	6,2	3,8	1,8
drank en tabak	0,9	2,9	0,2	0,2	0,3
textiel en schoeisel	1,4	6,1	11,9	8,8	4,6
hout	3,4	9,7	3,2	3,4	4,4
chemische producten	3,0	5,2	3,8	2,9	4,0
rubber	0,9	1,7	1,0	3,0	2,3
andere mineralen	0,8	1,1	1,1	1,7	1,2
ijzer en staal	0,5	1,9	1,2	1,4	0,9
overige metalen	65,8	43,3	2,0	2,2	2,5
machines	2,5	3,8	5,8	8,1	7,0
elektrische machines	0,7	2,1	51,4	50,5	67,5
transportmiddelen	2,6	2,7	5,0	4,3	3,7
overige	-	-	7,2	9,7	-
totaal	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**

Figuur 2.14 Aandeel van de industriële export verdeeld over verschillende bedrijfstakken (in procenten) tussen 1968 en 1995 in Maleisië.

> ruilvoetverslechtering
> importsubstitutie
> exportgeoriënteerde industrieën
> arbeidsintensiteit
> footloose industrieën

waardige kwaliteit. Die technologiebedrijven zijn met name in Kuala Lumpur geconcentreerd (foto en tekst inleiding van deze paragraaf). Zo zie je in deze landen vaak verschillen in ontwikkeling tussen de gunstig gelegen industriegebieden en het achtergebleven platteland: regionale differentiatie.

Rol van de overheid

● De rol van de overheid in de tweede generatie NIC's was anders dan in Singapore. De industriële ontwikkeling was in deze landen vooral gebaseerd op kapitaal uit het buitenland. Er werd veel geïnvesteerd in prestigieus onroerend goed. De overheid bemoeide zich minder met de directe investeringen. De Thai hoopten daarbij veel te verdienen door geld te steken in kantoren- en woningbouwcomplexen van projectontwikkelaars. Investeringen in industriële productieprocessen bleven achter. Veel (geleend) geld werd in risicovolle projecten geïnvesteerd en politieke leiders vergaten ook hun eigen portemonnee niet. Corruptie kwam regelmatig voor. Juist dit soort investeringen in onroerendgoedprojecten waren zeer gevoelig voor een kleine stagnatie in de economie. De markt voor kantoren- en woningbouw stortte in en de Aziëcrisis in 1997 was een feit. De crisis werd in Thailand veroorzaakt en verspreidde zich over grote delen van Azië. Veel banken en investeerders gingen failliet. Tussen 2003 en 2007 heeft Thailand zich goed hersteld van deze crisis. Indonesië ondervond langer de nadelige gevolgen. Indonesiërs die vóór de crisis in het niet zo dichtbevolkte Maleisië werkten, werden werkloos. Terug in hun eigen land stegen hierdoor de werkloosheidcijfers in het toch al overbevolkte gebied van Java.

Vietnam en de Filipijnen

▶ Je zou misschien verwachten dat de Filipijnen in het rijtje van de tweede generatie tijgers zou thuishoren. Rond 1960 had dit land een redelijk sterke economie. Maar falend regeringsbeleid en politieke instabiliteit hebben de Filipijnen teruggezet in de economische ontwikkeling. Corruptie en vriendjespolitiek waren schering en inslag onder een aantal families en grootgrondbezitters. Pas sinds 1987, nadat de regering van Marcos was verdwenen, kwam onder het bewind van president Aquino verandering in het corrupte beleid. De elektronica- en textielindustrie zijn nu sterk ontwikkeld.

> regionale differentiatie

Samenwerking

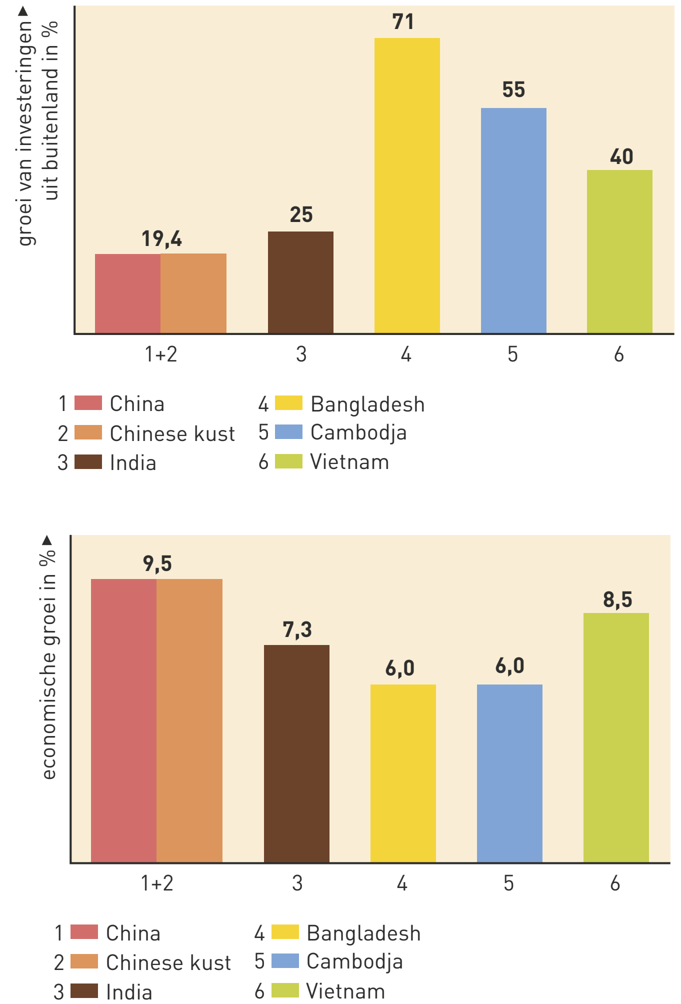
De ASEAN is het samenwerkingsverband van tien Zuidoost-Aziatische landen. De organisatie is in 1967 door Indonesië, Singapore, Maleisië, Thailand en de Filipijnen opgericht. Het doel is gemeenschappen te vormen die in vrede, stabiliteit en welvaart leven in een open, dynamische wereld. De drie pijlers zijn dus veiligheid, economische ontwikkeling en een goede sociaal-culturele gemeenschap. Door onderlinge afspraken te maken over vrijhandel en het stimuleren van investeringen, hoopt men het economische herstel van de regio te steunen. Het plan is opgevat om in 2020 tot een gezamenlijke munteenheid te komen.

Figuur 2.15 De ASEAN.

● Sinds 1995 behoort Vietnam tot de ASEAN-landen (figuur 2.15). De Aziëcrisis eind vorige eeuw heeft Vietnam minder hard getroffen dan Thailand, Maleisië en Indonesië om de simpele reden dat het land minder opgenomen was in de mondiale wereld. Er vindt een langzame verandering plaats van een agrarische maatschappij naar een industriële economie. Vietnam is een socialistische staat met één partij, maar met mogelijkheden voor vrij ondernemerschap. Gedurende het eerste decennium van de 21e eeuw vond in Vietnam, net als in China, een sterke groei van exportgeoriënteerde, laagwaardige industrieën plaats. Textiel en elektronica vormen daarbij de hoofdmoot (figuur 2.16). Daarvan profiteert de economie (figuur 2.17). De regionale differentiatie bestaat nog steeds: het noorden is, economisch gezien, minder sterk ontwikkeld dan het zuiden.

Figuur 2.16 Textielfabriek in Hanoi.

Figuur 2.17 Economische groei van een aantal landen in Azië in 2005 (in %) en groei van buitenlandse investeringen in 2005 (in %).

De groep met een economische achterstand

▶ Laos, Cambodja en Myanmar liggen, qua economische ontwikkeling, achter ten opzichte van de rest van de regio.
● Myanmar heeft te maken met een zeer gesloten economie. De politiek is zeer onderdrukkend en bruut. Om een discussie te kunnen starten, is Myanmar in 1997 toegelaten tot de ASEAN. Dit heeft tot nu toe nog niet veel opgeleverd voor de democratie in het land. Het gebrek aan politieke stabiliteit verhindert een snelle toekomstige economische groei. Daarnaast is Myanmar in mei 2008 zwaar getroffen door de tropische orkaan Nargis. De kwetsbare delta in het zuiden en oosten kwam onder water te staan. In dit agrarisch vruchtbare gebied hebben naar

> politieke stabiliteit

Figuur 2.18 Vriendschapsbrug tussen Laos en Thailand.

schatting 1,7 miljoen mensen te kampen gehad met de gevolgen van verzilting en vernietiging van landbouwgronden.
● Cambodja is nog niet hersteld van het extreme regime van de Rode Khmer. Cambodja was ooit een zelfvoorzienende staat en kon zelfs voedsel exporteren. Nu moet men het meeste voedsel importeren uit alle landen in Zuidoost-Azië. Op dit moment is het land nog zeer afhankelijk van de buitenlandse hulp van Japan, de EU, de V.S. en Australië. In de toekomst hoopt Cambodja door de groei van de toeristensector minder afhankelijk te worden van deze buitenlandse hulp. Het land was tot voor kort niet aantrekkelijk voor buitenlandse investeerders door de gebrekkige wetgeving, de bureaucratie en een besluiteloze regering. Vanaf 2006 is deze situatie verbeterd. De textielindustrie groeit, en daarmee de export. Bovendien is er olie gevonden voor de kust.
● Laos is een dunbevolkt land en kent een slecht ontwikkelde infrastructuur. Het land heeft ook geen vrije toegang tot de zee (landlocked positie). Het is één van de armste landen in Zuidoost-Azië, ondanks de relatief liberale politiek ten aanzien van buitenlandse investeerders. De duale economie is hier zeer

> duale economie

goed zichtbaar. Enerzijds het onderontwikkelde platteland met grote achterstand in welvaart en een grote informele sector, en anderzijds de meer ontwikkelde hoofdstad Vientiane. In 2001 leefde de helft van de mensen op het platteland beneden de armoedegrens. In 2009 was dat voor het hele land nog 26%. De armoede en de uitzichtloze situatie op het platteland leidt tot een ruraal-urbane migratie. Maar Laos heeft wel de potentie voor economische groei. Met steun van Australië wordt de infrastructuur verbeterd en is er in 2001 een brug over de Mekong gebouwd, zodat Thailand nu verbonden is met Laos (figuur 2.18). In 1997 trad het land toe tot de ASEAN.

De financiële crisis vanaf 2008

De jongste financiële crisis van 2008 – die werd veroorzaakt door onverantwoordelijk beleid bij de banken in de V.S. en in Europa en een gebrek aan toezicht door de overheid – heeft ook in de landen in Zuidoost-Azië zijn sporen achtergelaten. Dat dit niet voor elk land dezelfde uitwerking had, blijkt uit de

> informele sector

Land	2006	2007	2008	2009	2010 (schatting)
Brunei	0,4	0,4	0,6	–1,8	1
Cambodja	7,2	10,1	5,0	–1,5	4,1
Filipijnen	5,4	7,3	3,8	1,1	7,0
Indonesië	5,5	6,3	6,1	4,5	6,0
Laos	7,4	7,5	7,5	6,5	7,0
Maleisië	5,9	6,3	4,6	–1,7	7,0
Myanmar	-	3,4	1,1	1,8	3,1
Oost-Timor	-	8,4	12,8	7,5	8,0
Singapore	7,9	7,7	1,1	–1,3	10,0
Thailand	4,8	4,8	2,6	–2,2	7,6
Vietnam	8,2	8,5	6,2	5,3	6,8

Figuur 2.19 Economische groei in % in de landen van Zuidoost-Azië van 2006 tot 2010.

economische groeicijfers tussen 2006 en 2009 (figuur 2.19). De verschillen tussen de landen hebben te maken met de verwevenheid, de globalisering, van de economie van een land in het wereldsysteem. Opvallend is dat na de terugval in 2009 het herstel in 2010 voor veel landen zeer voorspoedig is verlopen. En de vooruitzichten voor 2011 zijn zeer positief.

Relatieve voordelen

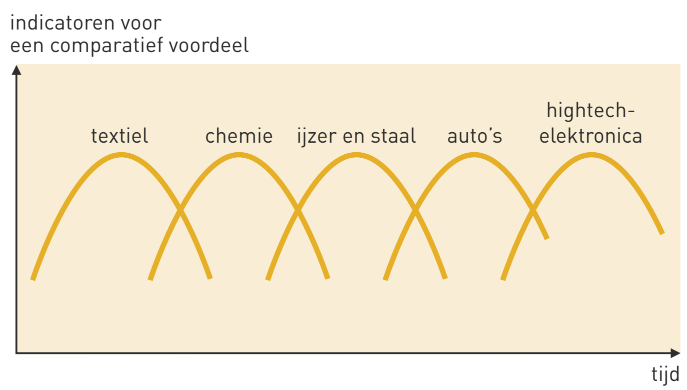
▶ De beschreven verschillen in de industriële vooruitgang tussen de landen van Zuidoost-Azië kun je op de volgende manier verklaren. Industrietakken verplaatsen zich van het ene naar het andere land, afhankelijk van de beste productievoorwaarden. Daarbij kunnen gebieden hun comparatieve voordeel uitbuiten. Het gaat daarbij om de beschikbaarheid van relevante productiefactoren. Regio's komen steeds meer in een concurrentiepositie ten opzichte van elkaar te staan. Zij zullen hun sterke kanten over het voetlicht brengen: óf lage lonen gecombineerd met een hoge arbeidsproductiviteit, óf goede opleidingen en hoge technologische kennis, óf een goede bereikbaarheid door veel kustlocaties, de relatieve ligging. Daarbij is politieke stabiliteit, gecombineerd met competent bestuur, een vereiste voor buitenlandse investeerders om in een bepaald land bedrijven te vestigen.

> globalisering
> comparatieve voordeel
> beschikbaarheid van relevante productiefactoren

Vliegende ganzen of een technologische ladder?

▶ De industriële ontwikkeling in Azië wordt ook wel vergeleken met het model van een vlucht vliegende ganzen (figuur 2.20). Japan is daarbij de onbetwiste koploper, met daarna Singapore, Taiwan, Hongkong en Zuid-Korea, vervolgens de tweede generatie tijgers, enzovoort. De ontwikkeling verloopt trapsgewijs: van een land met laagontwikkelde, arbeidsintensieve industrieën die gericht zijn op de export, tot een land met hoogontwikkelde, kapitaalintensieve industrieën.

● Dit is echter een te simpel model. Dan doet het model van de 'Technologische Ladder Hypothese' meer recht aan de werkelijkheid. Ook deze hypothese gaat uit van een ontwikkeling die gebaseerd is op comparatief voordeel. Maar bij dit model gaat men er niet van uit dat een volledige productiekolom verplaatst wordt van het ene land naar het andere land, maar dat er onderdelen van de productietakken worden verplaatst. Zo is niet de gehele textielindustrie uit een land als Singapore verdwenen, maar zijn alleen de laagwaardige, arbeidsintensieve bedrijfsonderdelen verplaatst. Dit proces wordt ook wel outsourcing genoemd. Binnen de betreffende bedrijfstak blijft nog plaats voor bepaalde onderdelen door herstructurering en technologische ontwikkeling. In Singapore heeft de textielindustrie zich nu toegelegd op óf sterk geautomatiseerde textielonderdelen, óf op design óf op onderzoek. De onderzoeksafdelingen (research & development) blijven dus in Singapore.

Figuur 2.20 Het vliegendeganzenmodel voor een bepaald land.

Opdrachten 2.2

Deelvragen

3 Welke economische ontwikkelingsprocessen hebben zich sinds 1975 in de landen van Zuidoost-Azië voorgedaan?

4 Hoe kun je deze processen vanuit verschillende invalshoeken verklaren?

Opdracht 15 Laagwaardige industrie K

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 2.2 en bekijk de bijbehorende figuren.

a Geef drie voorbeelden van laagwaardige industrieën.

b Waarom zijn deze industrieën na de jaren vijftig van de vorige eeuw uit Nederland verdwenen?

c Naar welke landen zijn die industrieën toentertijd gegaan?

d Wat wordt verstaan onder importsubstitutie?

e Waarom gaat het hierbij in deze landen vaak om producten uit de voedingsindustrie?

Opdracht 16 Hoogwaardige industrie I

Lees W4.

a Heeft Japan de beschikking over de grondstof die nodig is voor de petrochemische industrie?

b Heeft Japan zich bij de keuze van de vestiging van dit bedrijf in Singapore laten leiden door de aanwezigheid van deze grondstof in Singapore?

c Welke motieven zal Japan hebben gehad voor het plaatsen van dit centrum in Singapore?

d Is dit een voorbeeld dat past bij het 'total business concept'? Licht je antwoord toe.

Opdracht 17 Industriële ontwikkeling Maleisië I

a Tot welke specifieke groep industrielanden (qua economische ontwikkeling) behoort Maleisië?

Bekijk figuur 2.14.

b Welke verschuivingen binnen de export van industrieproducten hebben zich voorgedaan tussen 1968 en 1995?

W4 Het eerste Japanse petrochemische R&D-centrum in Singapore.

Op 14 augustus 2006 heeft het Japanse chemische concern Mitsui Chemicals, een van 's werelds grootste chemische bedrijven, besloten om een belangrijk R&D (research and development)-centrum te vestigen in Singapore. Het wordt gehuisvest bij het belangrijke onderzoeksinstituut ICES (een wetenschapsinstituut voor chemie en engineering) op het eiland Jurong.

Het is voor het eerst dat Mitsui, met vestigingen in vele landen, een onderzoeksinstituut buiten Japan plaatst. De keuze voor Singapore vormt een bevestiging voor de hoge onderzoekskwaliteiten en capaciteiten in dit land. De locatie bij de universiteit en het ICES is strategisch in verband met het aantrekken van goed getrainde ingenieurs en onderzoekers. Singapore behoort nu tot de top tien van petrochemische hubs in de wereld.

W5 Ontwikkeling in het aantal mensen dat werkzaam is in de researchsector in Maleisië tussen 1992 en 1998.

	1992	1998
aantal mensen werkzaam in R&D-bedrijfstakken	4.563	12.127
aantal onderzoekers op de 10.000 arbeidskrachten	5,9	7,0

Opdracht 18 R&D in Maleisië en de Filipijnen I

Bekijk de figuren 2.14 en 2.20. Gebruik W5 en W6.

a Verklaar met behulp van het theoriegedeelte de toename van het aantal mensen dat werkzaam is in R&D in Maleisië. *Je antwoord moet een oorzaak-gevolgrelatie bevatten.*

b Welke industrietak zal door de ontwikkeling, beschreven bij a, in belang zijn afgenomen?

c Is deze ontwikkeling overeenkomstig het vliegendeganzenmodel? Licht je antwoord toe.

W6 Uitgaven naar onderzoeks- en ontwikkelgebieden in 1992 in Maleisië en de Filipijnen (in %).

Onderzoeksgebied	**Maleisië**	**Filipijnen**
natuurwetenschappen	14,6	20,0
computer en communicatie	6,5	(onbekend)
mijnen en toegepaste natuurwetenschap	49,6	19,4
agrarische wetenschappen	25,9	31,8
medische en gezondheids-wetenschappen	1,7	8,1
Subtotaal: natuur-, gezondheids- en mijn-wetenschappen	*98,3*	*79,3*
sociale wetenschappen	1,7	16,7
overige	-	4

d Welke industrietakken uit figuur 2.15 (en dus de export van de producten daarvan) hebben kunnen profiteren van de ontwikkeling zoals beschreven in W5? Licht je antwoord toe.

e Waarom ligt het aantal onderzoekers op de Filipijnen in de jaren negentig van de twintigste eeuw een stuk lager dan in Maleisië?

f Het onderzoek en de uitgaven voor onderzoek zullen zich richten op de mogelijkheden van productie in dat land. Illustreer dit met behulp van W6 door de verschillen in aandachtsvelden tussen Maleisië en de Filipijnen in 1992 te verklaren. Blader eventueel ook terug naar het theoriegedeelte van paragraaf 2.1.

Opdracht 19 Rijstproductie in Myanmar I/V

a Wat wordt verstaan onder het begrip 'beschikbaarheid van relevante productiefactoren'? En wat onder het begrip 'comparatief voordeel'?

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4C over het bekijken van verschijnselen of gebieden vanuit verschillende dimensies.

b Neem W7 over en vul voor Myanmar bij de verschillende dimensies in welke productiefactoren een comparatief voordeel of nadeel zijn voor de productie van rijst en de export daarvan. Gebruik eventueel de atlas.

c Welke dimensie speelt de grootste rol in de ontwikkelingsmogelijkheden van de landbouw en de export in Myanmar? Licht je antwoord toe.

Bekijk voor het maken van de opdrachten 20 en 21 W8 en lees W9.

Opdracht 20 Oorzaken van de Aziëcrisis in Thailand K

a Wat was de oorzaak van de hoge werkloosheid en de verandering in inkomens in de periode 1997 tot 1998 in Thailand?

W7 Voor- en nadelen van de productiefactoren in Myanmar. **Overnemen in je schrift!**

Dimensie	**Voor- of nadeel voor de productie en de export van rijst**
fysische	...
economische	...
sociaal-culturele	...
politieke	...

W8 Verandering in inkomens tussen 1997 en 1999 in Thailand.

	Verdiend in de diensten-/zakensector	**Verdiend in de primaire sector**	**Totaal primaire, secundaire en tertiaire sector**
% verandering tussen 1997 en 1998	–15,5	–3,6	–6,6
% verandering tussen 1998 en 1999	–6,4	–15,2	–8,2

W9 De crisis in Thailand.

Vele Thai werden in 1997 werkloos. Men schat het aantal in Bangkok wel op 2 miljoen. De Thai die in de hoofdstad werkloos werden, probeerden dat op verschillende manieren op te lossen. In eerste instantie probeerden ze werk te krijgen, desnoods onder hun opleidingsniveau, of van hun spaargeld te leven. Velen begonnen zelf een handeltje op straat en belandden in de informele sector. Eind 1998 kwam hier een einde aan. De gemeente hield grote 'schoonmaakacties', omdat de Aziatische Spelen in december 1998 in Bangkok veel mensen uit het buitenland zouden trekken. Veel mensen die tot dan toe geweigerd hadden uit de stad weg te gaan, keerden noodgedwongen terug naar de dorpen waar hun families woonden. De werkloosheid verplaatste zich zo naar het noordoosten van het land.

b Deze oorzaak heeft onder andere te maken met de manier van investeren in de jaren negentig. Beschrijf voor Thailand en Singapore apart drie verschillen in manier van investeren in hun groeiperioden.

c Leg uit hoe dit verschil heeft geleid tot de crisis in 1997.

d Hoe komt het dat in 1997-1998 de daling in inkomsten juist het grootst was in de zakensector?

Opdracht 21 Gevolgen van de Aziëcrisis in Thailand I/V

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 2B.

a Verklaar met behulp van W8 en W9 waarom in Thailand in het jaar na de crisis de daling van de inkomens in de landbouw zo groot was.
Geef een situatieschets, een oorzaak, een gevolg en het verklarend principe.

b Leg met behulp van de begrippen formele en informele sector en de tekst uit het theoriegedeelte uit dat het percentage van –15,5 in het jaar 1997-1998 (W8) niet de werkelijke situatie zal weergeven.

c Betekent het getal –6,4 dat de situatie in de steden zich in dat jaar al behoorlijk had hersteld?

d Leg uit dat de werkloosheid in het noordoosten in 1999 groter zal zijn geweest dan de officiële cijfers aangeven. Gebruik in je antwoord het begrip 'bevolkingslandbouw'.

Opdracht 22 Modellen industriële ontwikkeling I

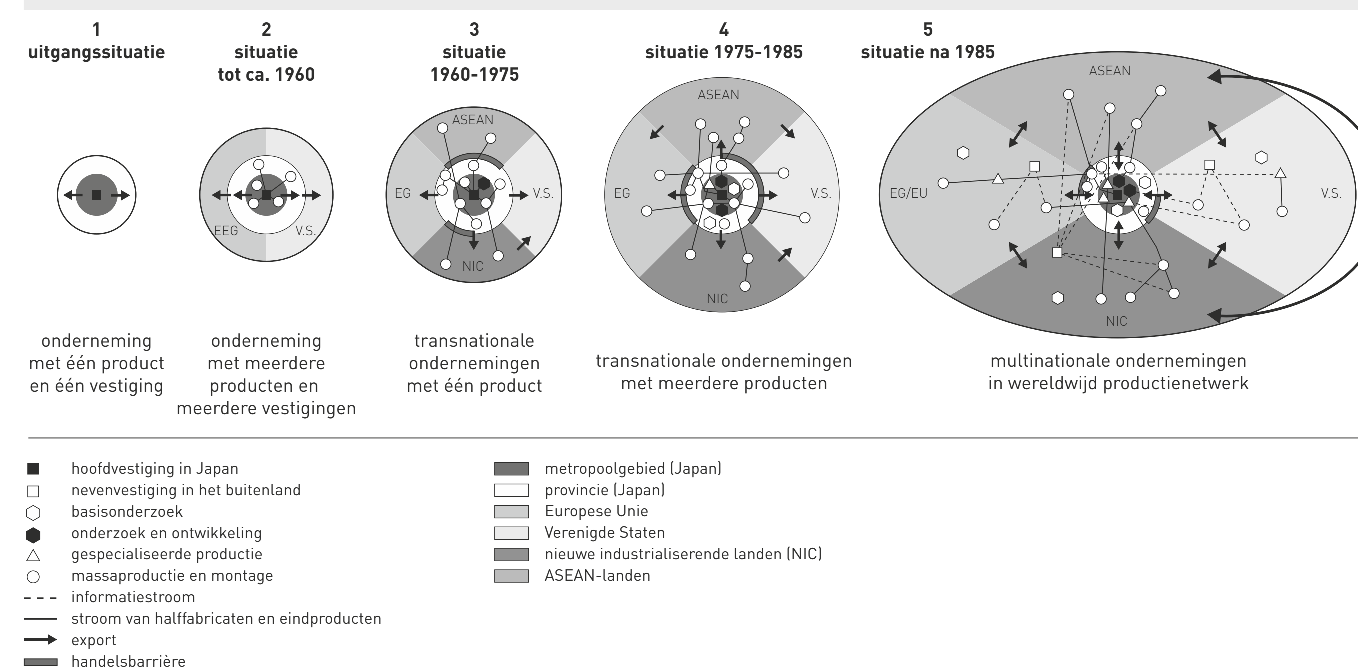
Gebruik W10, W11 en figuur 2.20.

a Welk land van Zuidoost-Azië behoort tot de NIC's?

b Welke landen van Zuidoost-Azië behoren tot de ASEAN?

c Neem W11 over en vul dit schema met behulp van de gegevens uit W10 in. Antwoord met ja of nee.

W10 Ontwikkeling van de ruimtelijke structuur van de Japanse elektronica-industrie in vijf fasen.

W11 Ontwikkeling van de elektronica-industrie vanuit Japan. **Overnemen in je schrift!**

	Periode 1960-1975			Periode na 1985		
Gebied	**NIC**	**ASEAN**	**EG/EU**	**NIC**	**ASEAN**	**EG/EU**
export?	...	...	...	...	...	...
hoofdvestiging in buitenland?	...	...	...	...	...	...
nevenvestiging In buitenland?	...	...	...	...	...	...
basisonderzoek?	...	...	...	...	...	...
R&D?	...	...	...	...	...	...
gespecialiseerde productie?	...	...	...	...	...	...
massaproductie?	...	...	...	...	...	...
handelsbarrières?	...	...	...	...	...	...

d Trek op grond van W11 conclusies over de status in economische ontwikkeling van de NIC's in de periode 1965-1975 in vergelijking met de EU. Bekijk daartoe de typen vestigingen. Doe dit ook voor de ASEAN-landen.

e Trek conclusies over de status van de NIC's ten opzichte van die van de EU over de periode na 1985. Bekijk daartoe de typen vestigingen. Doe dit ook weer voor de ASEAN.

f Leg aan de hand van W10 uit waarom de figuren 1 tot en met 5 een betere illustratie geven van de theorie van ontwikkeling volgens het model van de Technologische Ladder Hypothese dan die van de vliegende ganzen.

Opdracht 23 Verschillen binnen Zuidoost-Azië I VERDIEPING

Deze opdracht is een uitbreiding van opdracht 22.
In W10 worden de ASEAN-landen als één groep beschouwd. Je hebt echter in het theoriegedeelte gelezen dat er tussen de landen in Zuidoost-Azië behoorlijke verschillen bestaan in economische ontwikkeling. Je gaat nu zelf een figuur tekenen voor de ontwikkelingen in de elektronica-industrie voor de ASEAN-landen rond 2006.

a Teken een diagram (W12) voor de periode rond 2006, waarbij je de ontwikkelingen vanuit de Japanse elektronica-industrie weergeeft voor de verschillende ASEAN-landen uit Zuidoost-Azië.
Je figuur moet aan de volgende eisen voldoen:
- De vorm wordt een ellips, zoals fase 5 in W10.
- Voeg de EU en de V.S. samen tot één segment.
- Het grootste gedeelte van de ellips stelt de ASEAN-landen voor. Deel dit vak ASEAN-landen op in verschillende vakken qua ontwikkeling, nummer ze en zet in een legenda bij de nummers de betreffende landen van Zuidoost-Azië.
- Geef voor elk vak met de symbolen, zoals bij W10, aan hoe de situatie in dit vak (in die groep landen) zal zijn voor de elektronica-industrie.

b Zet bij elk vak het belangrijkste comparatieve voordeel van die groep landen.

c Verklaar de verschillen in comparatief voordeel tussen de landen. Gebruik behalve de economisch-geografische verklaringen ook andere dimensies.

W12 Ontwikkeling van de elektronica-industrie in de ASEAN-landen rond 2006.

Maak in je schrift een diagram.

Opdracht 24 Terugblik op paragraaf 2.2 K

a Bekijk figuur 2.19.
Hierna staan vijf beschrijvingen van de situatie in landen uit Zuidoost-Azië tijdens de crisis 2008-2009.
Neem de cijfers 1 t/m 5 over en zet erachter bij welk land de beschrijving hoort.

1. Dit land had zich van de eerste Aziëcrisis in 2000 als een van de eerste hersteld. Behalve door de financiële crisis werd dit land getroffen door sterke protesten tegen de regering. De hoofdstad en het vliegveld werden wekenlang bezet, waardoor buitenlandse investeerders en consumenten het vertrouwen verloren en de economische groei achteruitging.

2. Dit land is nog maar recent opgenomen in het globaliseringsproces. De export en de bouwsector die in zo'n beginfase van belang zijn, werden door de crisis getroffen.
3. In dit land heeft de regering redelijk veel invloed op het beleid. De groei van de economie voltrekt zich al zo'n tien jaar. De terugval in de export werd met succes beteugeld door een actief regeringsbeleid en een devaluatie van de munt. Daardoor bleef het land aantrekkelijk voor investeerders en bleven de prijzen aantrekkelijk voor buitenlandse bedrijven.
4. Dit land heeft een grote binnenlandse afzetmarkt vanwege het hoge bevolkingsaantal. Daardoor kon de klap van de terugval bij de export deels opgevangen worden en liep de economie niet te sterk achteruit.
5. Dit land verdient zijn BNP voor een belangrijk aandeel in de financiële sector. Het land is sterk verweven met de wereldeconomie. De teruggang in groei was dan ook groot.

b Plaats de volgende begrippen/kenmerken bij de betreffende landen die je genoemd hebt bij vraag a. Sommige begrippen worden meer dan één keer gebruikt.
NIC, *regionale differentiatie*, *importsubstitutie*, *veel footloose industrieën*, *tweede generatie NIC*, *veroorzaker Aziëcrisis*, *hoge kapitaalsintensiteit* en *laagwaardige industrie*.

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

2.3 Verder inzoomen op Zuidoost-Azië

Pakbeng

Het dorp Pakbeng ligt in het afgelegen berggebied in het noorden van Laos. Het overgrote deel van de bevolking leeft van de zelfvoorzienende landbouw. Er werken rijst en groenten op de berghellingen geteeld. Op de dorpsmarkt worden de kleine overschotten verkocht. Toch vind je ook in deze geïsoleerde streek de eerste tekenen van de markteconomie. In de omgeving van het dorp richt men zich nu op de productie van suikerriet, tabak, uien en watermeloenen voor de export naar China.

Primaire en tertiaire sector

▶ Vanwege de industriële ontwikkelingen is de aandacht in veel landen van Zuidoost-Azië verschoven van de primaire sector naar de secundaire sector. Afhankelijk van het land is overal, in meerdere of mindere mate, sprake van de-agrarisatie of van agrarische transitie. Zo daalde de werkgelegenheid in de landbouw in Thailand van bijna 78% in 1971 tot 40% in 2007 (figuur 2.21). De toename in de industriële werkgelegenheid leidt tot meer banen in de tertiaire sector, zoals het transport en de financiële diensten.

> primaire sector
> secundaire sector
> de-agrarisatie
> agrarische transitie
> tertiaire sector

Er bestaan echter grote verschillen tussen de landen. In figuur 2.22 zie je dat bijvoorbeeld in Laos de beroepsbevolking in de primaire sector wordt geschat op 80%, terwijl in Maleisië nog maar één op de acht mensen in landbouw, visserij of mijnbouw werkt.

● Binnen de landbouwsector vind je grote verschillen in type werk. Tegenover de sterk gemechaniseerde bosbouw staat bijvoorbeeld de uiterst arbeidsintensieve rijstteelt op bevloeide terrasakkertjes, de sawa's. In veel landen (met name in Maleisië) worden uitgestrekte plantages met oliepalmen en andere biobrandstoffen aangelegd. Op het platteland wordt het meest verdiend in de commerciële landbouw en de exportgeoriënteerde landbouw. Door gebruik te maken van mechanisatie en nieuwe technologieën, zullen steeds minder mensen nodig zijn in die sector.

● Uit de cijfers van figuur 2.22 blijkt ook de zwakte van de agrarische sector in ontwikkelingslanden. De bijdrage van de primaire sector aan het BNP staat in geen verhouding tot het

Sector	1971	1980	1994	2000	2003	2007
landbouw	77,8	70,7	55,9	49	44,9	40
industrie	7,8	10,0	18,0	14	19,7	21
diensten	15,4	19,3	26,0	37	35,3	39

Figuur 2.21 Percentage van de beroepsbevolking in Thailand, werkzaam in de drie sectoren tussen 1971 en 2007.

> commerciële landbouw
> exportgeoriënteerde landbouw

Land	Beroepsbevolking per sector in % (2006)			Bijdrage aan BNP per economische sector in %			VN-index 2010 (IMO)
	Primair	*Secundair*	*Tertiair*	*Primair*	*Secundair*	*Tertiair*	
Brunei	4	63	33	1	74	25	0,805
Cambodja	68	13	19	29	30	41	0,494
Filipijnen	34	15	51	15	30	55	0,638
Indonesië	42	19	39	15	48	37	0,600
Laos	80	10	10	30	33	37	0,497
Maleisië	13	36	51	9	41	50	0,744
Myanmar	70	7	23	43	20	37	0,451
Oost-Timor	90	-	-	32	13	55	0,502
Singapore	0	24	76	0	28	72	0,846
Thailand	42	20	38	12	43	45	0,654
Vietnam	52	16	32	21	40	39	0,572

Figuur 2.22 Beroepsbevolking per sector, verdeling van het BNP over de beroepssectoren in % en VN-index voor Zuidoost-Azië.

aantal mensen dat erin werkzaam is. Een relatief klein aantal grote bedrijven levert verreweg het grootste gedeelte van het BNP. Veel kleine boeren produceren daarentegen uiterst inefficiënt. De mechanisatiegraad op de keuterbedrijfjes is laag en er wordt nauwelijks gebruikgemaakt van moderne landbouwmethoden. De toegang tot de stedelijke of mondiale markten is vanwege de geïsoleerde ligging gering. Het gevolg is dat het grootste deel van de plattelandsbevolking in Laos, Vietnam, Myanmar en Cambodja een zelfvoorzienende dorpseconomie kent (zie foto en tekst inleiding paragraaf).

▶ De verdeling van de beroepsbevolking hangt nauw samen met de plaats die een land inneemt in de rangorde van de VN-ontwikkelingsindex. Deze index wordt ook wel de 'human development index' of 'index menselijke ontwikkeling' (IMO) genoemd. Bij deze index meet men de levensverwachting van de bevolking, het BBP per persoon en de alfabetisering per land. Een IMO lager dan 0,5 geeft een lage ontwikkelingsgraad aan, terwijl een cijfer van 0,8 of meer staat voor hoge ontwikkeling. Je ziet in figuur 2.22 dat drie landen in Zuidoost-Azië de kwalificatie 'laag ontwikkeld' meekrijgen.

Stedelijke magneten

▶ Dankzij de economische vooruitgang is er een omvangrijke trek naar de stad ontstaan, de urbanisatie. De beslissing van miljoenen mensen om het platteland in te ruilen voor het leven in de grote stad, heeft te maken met hun toekomstverwachting.

> VN-ontwikkelingsindex

Pushfactoren, zoals gebrek aan werkgelegenheid in de landbouw of industrie in de afgelegen dorpjes, en armoede drijven mensen weg uit hun geboorteplaatsen. Pullfactoren, zoals werk, scholingsmogelijkheden en een groter aanbod van allerlei voorzieningen, vormen een aantrekkingskracht voor een enorm arbeidsreservoir van goedkope werknemers die lange dagen willen maken. Veel migranten zonder opleiding komen in de uitgestrekte krottenwijken van grote steden terecht. Een aantal daarvan heeft geluk en krijgt een baan in de laagwaardige, industriële productiecentra die in en rond de steden als paddenstoelen uit de grond schieten. Daar wordt textiel in elkaar gezet of elektronica geassembleerd. In Singapore, Maleisië en bij de grote steden in de rijkere Zuidoost-Aziatische landen vind je ook moderne industrie. In science parks wordt in samenwerking met hogescholen en universiteiten veel aandacht besteed aan research & development. Deze hightech bedrijfstak leidt tot de ontwikkeling van hoogwaardige nieuwe producten, die vervolgens in massaproductie worden genomen.

● Een goed voorbeeld van snelle urbanisatie is Bangkok. Het inwonertal in deze stad nam van 1980 tot 2000 toe van 4,7 naar 7,4 miljoen mensen. In 2010 leefden er bijna 9 miljoen mensen in deze stad. Het hoge urbanisatietempo werkt in Thailand het ontstaan van grote regionale verschillen in de hand, omdat de rest van het land economisch en demografisch gezien sterk achterblijft bij deze primate city. Zo telt Chiang Mai, de tweede stad, slechts 500.000 inwoners.

> urbanisatietempo

Land	Urbanisatiegraad	Urbanisatietempo
Brunei	75	2,6
Cambodja	22	4,6
Filipijnen	65	3,0
Indonesië	52	3,3
Laos	31	5,6
Maleisië	70	3,0
Myanmar	33	2,9
Oost-Timor	27	5,0
Singapore	100	1,2
Thailand	33	1,7
Vietnam	28	3,1

Figuur 2.23 Urbanisatiegraad (2008) en urbanisatietempo (2005-2010).

● Manila, Yangon, Jakarta en Phnom Penh zijn andere voorbeelden van primate cities die volledig uit hun krachten zijn gegroeid en moeilijk bestuurbaar zijn. Maleisië vormt in dit stedelijke systeem een uitzondering. Dit land kent niet alleen een hogere urbanisatiegraad dan Thailand (figuur 2.23), maar de verstedelijking is er ook beter verspreid over een groot aantal steden. Kuala Lumpur is natuurlijk de grootste stad, maar is slechts twee keer zo groot als een flink aantal andere steden in dit land.

● Binnen de steden ontstaat een tweedeling op economisch en sociaal gebied. De economische ontwikkeling leidt tot een toenemende welvaart van de mensen die een opleiding hebben en werk vinden in de hoogwaardige industrie of dienstensector. Zij winkelen in moderne shopping malls (figuur 2.24) en gaan

Figuur 2.24 Shopping mall in Jakarta.

> urbanisatiegraad

Figuur 2.25 Straathandel in Jakarta.

naar theater en bioscoop. Veel migranten van het platteland lukt het echter niet om een baan in de formele sector in de stad te vinden. Ze wonen in sloppenwijken en proberen te overleven door werk te zoeken in de informele sector. De levendige straathandel is daar een voorbeeld van (figuur 2.25).

● Hoewel het urbanisatietempo als gevolg van de Aziëcrisis tijdelijk terugviel, zal de trek naar de stad in de hele regio onverminderd doorgaan. De VN schat dat in 2025 in Indonesië 61 van de 100 mensen in de stad zullen wonen en in Maleisië 73. Vergeleken bij Europa (83%) is dit betrekkelijk weinig, maar in vergelijking tot alle ontwikkelingslanden (57%) is dit veel.

Een jonge bevolking

▶ In veel Zuidoost-Aziatische landen is het hoge percentage jongeren een probleem voor de economische ontwikkeling. In figuur 2.26 zie je dat de natuurlijke groeicijfers voor een flink aantal landen nog groot zijn, ook al zijn de geboortecijfers de afgelopen vijftien jaar sterk gedaald. Het aandeel jongeren in die landen is zeer hoog (figuur 2.27).

● Bekijk je het aandeel jongeren ten opzichte van het aandeel ouderen (figuur 2.27), dan zie je dat de demografische druk het grootst is in Laos. Samen met Oost-Timor, de Filipijnen en Cambodja staat dit land voor de enorme opgave om de vele jongeren te voorzien van werk en scholing. In Singapore en Thailand is sprake van ontgroening, die op termijn zal omslaan in vergrijzing. Beide landen zullen hun arbeidsreservoir in de toekomst moeten aanvullen met buitenlandse werknemers om deze verschuiving in de leeftijdsopbouw op te vangen. Maleisië heeft als betrekkelijk welvarend land een relatief hoog

> formele sector

Land	Geboortecijfer		Sterftecijfer		Natuurlijke groei in %	
	1996	2010	1996	2010	1996	2010
Brunei	27	18	3	3	2,4	1,5
Cambodja	45	26	16	8	2,9	1,6
Filipijnen	30	26	9	6	2,1	2,0
Indonesië	24	18	8	6	1,6	1,2
Laos	43	27	15	8	2,9	1,9
Maleisië	28	21	5	5	2,4	1,6
Myanmar	31	19	12	8	1,9	1,1
Oost-Timor	37	26	16	6	2,1	2,0
Singapore	16	9	5	5	1,1	0,4
Thailand	20	13	6	6	1,4	0,7
Vietnam	30	17	7	6	2,3	1,1

Figuur 2.26 Enkele demografische gegevens.

geboortecijfer. Dit valt niet alleen te verklaren vanuit de staatsgodsdienst, de islam, maar ook door het beleid van de overheid. De nationale regering zegt het inwoneraantal zo snel mogelijk te willen verdubbelen. Binnen het demografisch transitiemodel nemen de landen dus uiteenlopende posities in.

Land	Aandeel 0 - 14 jaar	Aandeel 65 jaar en ouder
Brunei	26,6	3,3
Cambodja	32,6	3,6
Filipijnen	35,2	4,1
Indonesië	28,1	6
Laos	40,8	3,1
Maleisië	31,4	5,0
Myanmar	25,3	5,4
Oost-Timor	34,7	3,4
Singapore	14,4	8,9
Thailand	20,8	8,7
Vietnam	26,1	5,6

Figuur 2.27 Aandeel van de totale bevolking die jonger is dan 15 jaar en die 65 jaar en ouder is in 2010.

Gevolgen van de globalisering

▶ De globalisering heeft in een aantal landen in Zuidoost-Azië geleid tot een snelle economische groei. Economisch achtergebleven gebieden, de perifere landen, werden semiperifeer. En Singapore hoort tegenwoordig zelfs bij de centrumlanden of kernlanden. Er kleven ook nadelen aan deze snelle groei. In een land als Singapore wordt een groot deel van het sociale en economische leven door de staat gecontroleerd en gereguleerd. De jongere generatie ervaart dit als een benauwend leefklimaat. In andere landen van Zuidoost-Azië worden de arbeidsomstandigheden regelmatig uit het oog verloren in het streven naar winst en hoge groeicijfers . Dit gebeurt niet alleen bij de bedrijven van die landen zelf, maar ook bij de multinationals. Door kinderarbeid, slechte arbeidsomstandigheden en slecht georganiseerde arbeiders kunnen de lonen laag worden gehouden. Het is duidelijk dat dit ten koste gaat van de gezondheid en de opleidingsmogelijkheden van de plaatselijke bevolking. In deze landen heeft het milieubeleid vaak geen hoge prioriteit. Bepaalde industriële productieprocessen veroorzaken milieuverontreiniging. Uitputting van grondstoffen en bodem, kaalslag van oerwoud en gebruik van vergiftigde pesticiden vormen de grote milieuproblemen op het platteland. Er wordt dan ook gezegd dat veel multinationals deze landen behandelen als de vroegere koloniën. Dit verschijnsel wordt neokolonialisme genoemd.
Ten slotte heeft de economische groei in veel landen geleid tot grote regionale differentiatie en tegenstellingen in welvaart: tussen stad en platteland en tussen kustlocaties en binnenland.

> demografisch transitiemodel

> neokolonialisme

Opdrachten 2.3

Deelvragen

5 Welke regionale verschillen bestaan er in de primaire en de tertiaire sector in Zuidoost-Azië?
6 Welke verschillen op demografisch gebied bestaan er tussen de landen van Zuidoost-Azië?
7 Wat zijn de gevolgen van de ruraal-urbane migratie voor de steden in Zuidoost-Azië?

Opdracht 25 Werkgelegenheid in drie landen K/V

Bestudeer het theoriegedeelte van paragraaf 2.3 en bekijk de figuren.

a In de tabel van W13 staan de letters A , B en C. Deze letters staan voor Cambodja, Indonesië, en Maleisië. Zet in je schrift de namen van de landen achter de juiste letters.
b Motiveer je keuze bij a.
c Welk proces laten de cijfers bij de landbouwsector tussen 1976 en 2008 zien?
d Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4. Welke aardrijkskundige werkwijzen heb je bij het maken van deze opdracht toegepast?

Opdracht 26 Type werkgelegenheid en welvaart K

Gebruik nogmaals W13.

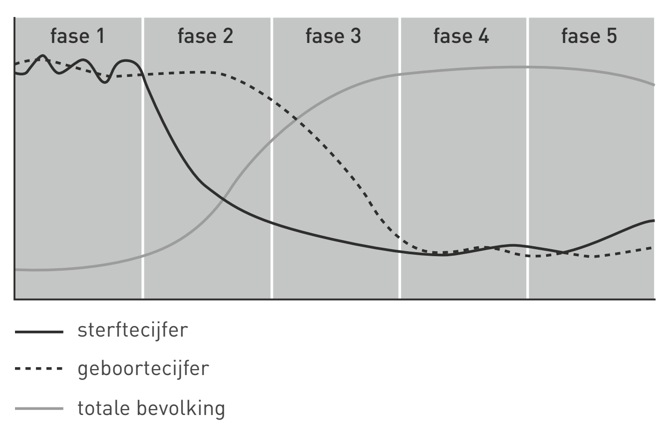
a De verschuiving van de werkgelegenheid in deze drie landen zegt ook iets over de welvaart. Welk van deze drie landen kent tegenwoordig de hoogste welvaart?
b Welk land heeft de laagste welvaart? Licht je antwoord toe.
c Verklaar voor Maleisië de mate van economische ontwikkeling. Gebruik daarbij het model van de Technologische Ladder. Ga in op industrietype en loonniveau.
d Beantwoord vraag c voor Cambodja.
e Welke dimensies heb je bij je verklaringen gebruikt?

Opdracht 27 Demografische transitie K/I

Bekijk figuur 2.26 en gebruik W14.

a Zet de vijf fasen van W14 in je schrift en zet daarachter de juiste naam.
Kies uit: *posttransitiefase, moderne fase, proletarische fase, postmoderne fase, agrarisch ambachtelijke fase.*
b Zet de volgende landen (de cijfers) in de grafiek van W14.
1: Singapore, 2: Cambodja, 3: Vietnam, 4: Filipijnen en 5: *Thailand.*

W14 Demografisch transitiemodel.

W13 Werkgelegenheid in de verschillende beroepssectoren voor drie landen tussen 1970 en 2008.

Land	A ...					B ...					C ...			
Sector	**1976**	**1980**	**1995**	**2001**	**2008**	**1970**	**1980**	**1995**	**2001**	**2008**	**1980**	**1996**	**2004**	**2008**
landbouw	61,6	55,9	52,3	44,3	41,2	53,5	39,7	18,0	17,0	14,8	› 80	73,7	72	67
mijnbouw	-	0,8	0,8	[18,8]	[18,8]	2,6	1,7	0,5	[30,1]	[28,5]	[‹ 5]	[8,0]	[-]	[14]
industrie	8,4	9,1	10,7			8,7	15,7	25,9						
diensten	30,1	34,2	36,3	36,9	40,0	35,2	42,9	55,6	55,1	56,7	-	18,3	-	19
werkloosheid (%)	2,3	1,7	2,8	6,0	8,4	7,8	5,6	2,8	3,0	3,3	-	-	2	7

- = geen gegevens beschikbaar

W15 Bevolkingsaantallen in vijf grote steden.

	1950	1970	1990	2000	2010
Bangkok	1.300.000	3.110.000	5.900.000	7.372.000	8.937.000
Manila	1.544.000	3.535.000	7.973.000	9.950.000	11.618.000
Jakarta	1.450.000	3.916.000	7.650.000	11.018.000	15.341.000
Kuala Lumpur	176.000	500.000	612.000	1.400.000	1.800.000
Singapore	940.000	2.100.000	3.000.000	3.300.000	4.700.000

Opdracht 28 Verstedelijking K/I

Gebruik W15 en W16.

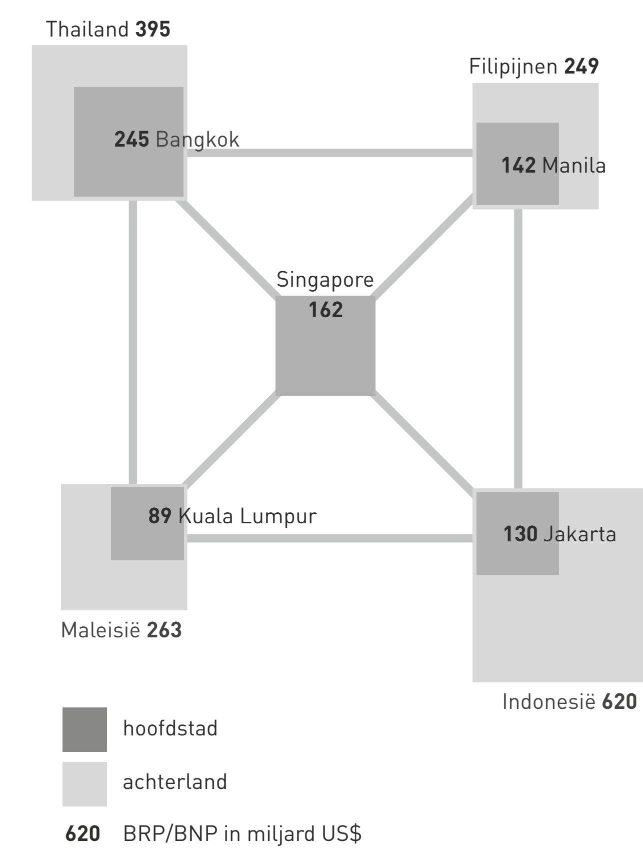
a Welke twee demografische processen zijn in W15 in beeld gebracht?
b Waarom kun je uit W15 het verschijnsel van primate city niet aflezen?
c Bij de landen Thailand, de Filipijnen en Maleisië vormt het aandeel van het verdiende BNP van de hoofdstad een deel van dat van het land. Bij Singapore valt dat in zijn geheel samen. Leg dit uit.
d Ontleen aan W16 een economisch argument waarmee je het verschijnsel primate city kunt uitleggen.
e Welke landen hebben hier in mindere mate of veel mindere mate mee te maken? Licht je antwoord toe met cijfers uit W16.

Opdracht 29 Verschillen in inkomensongelijkheid tussen landen I

Bekijk W17. De Gini-index meet de mate van ongelijkheid van onder andere de inkomens. De index is een getal tussen de 0 en 100. De waarde 0 correspondeert hierbij met 'perfecte gelijkheid' (in dit geval heeft iedereen hetzelfde inkomen) en 100 correspondeert met 'perfecte ongelijkheid' (één persoon heeft al het inkomen en de rest heeft geen inkomen).

a Wat wil het getal 54,3 bij Maleisië precies zeggen?
b Welk land in Zuidoost-Azië heeft de grootste inkomens-ongelijkheid? En welk land heeft de kleinste inkomens-ongelijkheid?
c Beargumenteer met cijfers uit W17 of de volgende stelling goed of fout is.
Naarmate een land welvarender is, is de Gini-index (de ongelijkheid) minder.
d Verklaar je bevinding bij c.

W16 BRP (bruto regionaal product) van vijf hoofdsteden in verhouding tot het BNP (bruto nationaal product) van het hele land.

W17 Inkomensongelijkheid en armoede.

Land	Gini-index (2005-2006)	Aandeel in het nationaal inkomen van de 20% armste mensen	Aandeel in het nationaal inkomen van de 20% rijkste mensen	% van de bevolking dat leeft van minder dan 2 dollar per dag (2009)
Brunei	-	-	-	-
Cambodja	40,4	6,9	47,6	68,2
Filipijnen	46,1	5,4	52,3	45,0
Indonesië	34,3	8,4	43,3	53,0
Laos	34,6	7,6	45,0	76,8
Maleisië	49,2	4,4	54,3	7,8
Myanmar	-	-	-	-
Oost-Timor	39,5	-	-	77,5
Singapore	42,5	5	49	0
Thailand	42	6,1	50	10
Vietnam	37	7,5	45,4	48,4
Nederland	30,9	-	-	0

- = geen gegevens beschikbaar

Opdracht 30 Inkomensongelijkheid binnen één land I

Gebruik W18 en W19.

In deze opdracht onderzoek je de mate van armoede in één land: Vietnam. In W18 zie je een kaart van Vietnam met het armoedeaandeel per regio.

a Verklaar waarom het westelijke gebied in het noorden van Vietnam zo'n hoog armoedeaandeel heeft. Bekijk eventueel nog eens de inleiding van deze paragraaf.

b Verklaar het relatief lage aandeel van armoede in het zuiden en in het oostelijke deel van de noordelijke provincies. Gebruik eventueel de atlas.

c Bereken met hoeveel procent de uitgaven in de steden tussen 2002 en 2006 zijn gestegen.

d Bereken met hoeveel procent de uitgaven op het platteland tussen 2002 en 2006 zijn gestegen.

e Lees de volgende stelling en geef aan of hij correct is. Licht je antwoord toe.
In Vietnam is de levensstandaard voor de hele bevolking tussen 2002 en 2006 opmerkelijk gestegen, waardoor de welvaarts-verschillen tussen platteland en steden sterk zijn verminderd.

Online opdracht

Opdracht 31 HDI-index I VERDIEPING

a Leg uit dat de verdeling van de beroepsbevolking nauw samenhangt met de plaats die een land inneemt in de rangorde van de VN-ontwikkelingsindex of HDI-index.

Gebruik figuur 2.22. Ga naar http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2010_EN_Table1_reprint.pdf.

b Zoek op hoe hoog de HDI-index is in Nederland en in de V.S.

c Onderzoek voor de drie landen in Zuidoost-Azië met de hoogste HDI welke van de drie criteria met name de hoge rangorde bepaalt. Vergelijk hiervoor de indexen van landen met ongeveer dezelfde indexwaarde.

d Onderzoek voor de drie landen in Zuidoost-Azië met de laagste HDI-index welke van de drie criteria met name de lage rangorde bepaalt.

e Welke conclusies kun je uit je antwoorden bij c en d trekken?

Opdracht 32 Terugblik op paragraaf 2.3 K

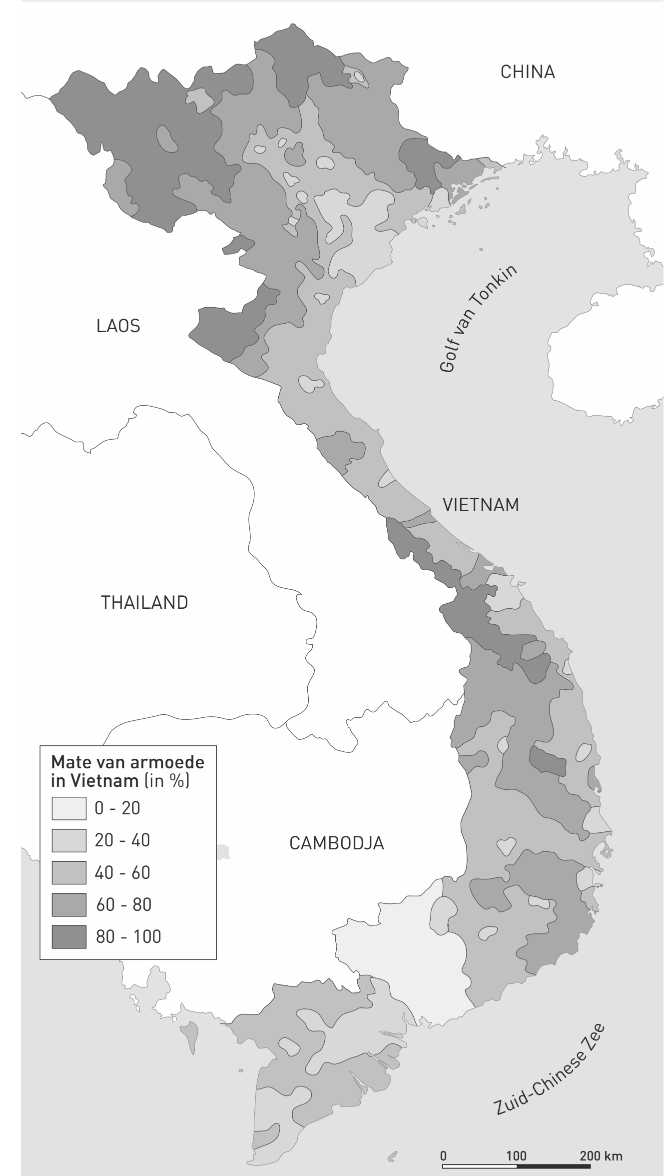
a Welk proces is in figuur 2.21 voor Thailand weergegeven?

b Vergelijk figuur 2.26 met figuur 2.27. Leg uit waarom de demografische druk in de nabije toekomst in Thailand een andere oorzaak heeft dan die in Laos.

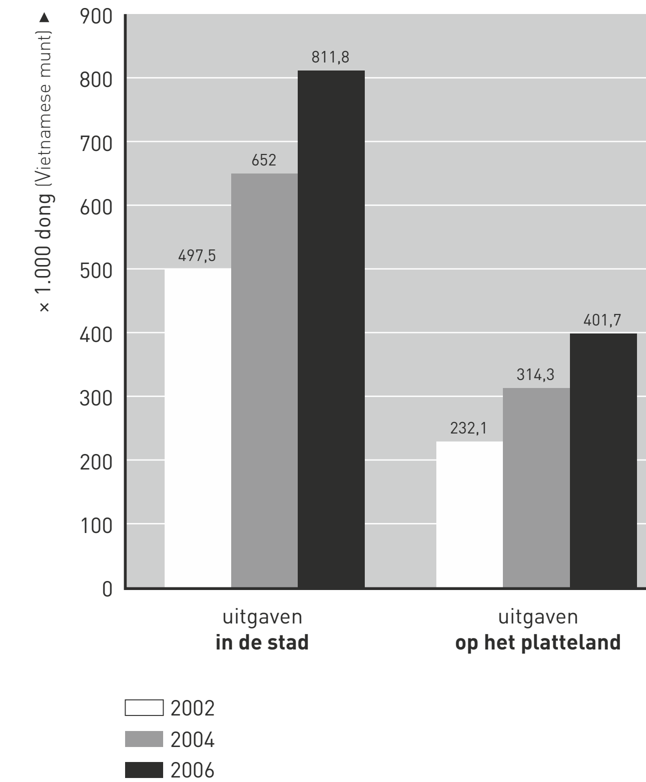
c Bekijk figuur 2.24 en 2.25. Verklaar waarom er door de toenemende urbanisatie een groei ontstaat in de formele én de informele sector in de steden.

d Verklaar waarom de komst van de multinationals in de landen in Zuidoost-Azië soms als neokolonialisme wordt ervaren.

W18 Mate van armoede in de verschillende regio's van Vietnam.

W19 Uitgaven van de bevolking in de steden en op het platteland in Vietnam in 2002 en 2006.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht

Voor het maken van deze opdracht moet je samenwerken met een medeleerling.
In W20 zie je een lijst met begrippen uit hoofdstuk 2. In W21 zijn van die begrippen combinaties gemaakt.

a Noteer allereerst de begrippen die de cijfers aanduiden. Onderstreep daarna bij elk viertal de vreemde eend in de bijt. Anders gezegd: welk begrip hoort volgens jullie niet in dit rijtje thuis? Overleg hierover en noteer ook waarom jullie dat begrip hebben uitgekozen. Het gaat om de argumentatie, want soms zijn meerdere antwoorden mogelijk.

b Voeg vervolgens aan elk overgebleven drietal een begrip uit de lijst toe dat er juist wel bij hoort. Beargumenteer weer jullie keuze.

c Ga met drie groepjes bij elkaar zitten. Vergelijk jullie antwoorden en argumentaties bij a en b. Bekijk of de argumentaties kloppen.

d Maak nu individueel (zonder te overleggen) zelf een combinatie van vier begrippen, waarbij één vreemde eend in de bijt zit. Laat je medeleerling uitzoeken welk begrip niet thuishoort in jouw rijtje.

e Ten slotte maak je van de 31 begrippen vier of vijf groepen van bij elkaar horende begrippen. Geef elke groep een naam.

W20 Begrippen hoofdstuk 2.

1. kolonialisme
2. exportgeoriënteerde industrieën
3. de-agrarisatie
4. ruilvoetverslechtering
5. informele sector
6. multinationals
7. geleide economie
8. duale economie
9. slechte arbeids-omstandigheden
10. regionale differentiatie
11. politieke stabiliteit
12. centrum-periferie
13. exportgeoriënteerde landbouw
14. neokolonialisme
15. urbanisatie
16. ondernemingslandbouw
17. footloose industrieën
18. economische groei
19. commerciële landbouw
20. rurale differentiatie
21. comparatieve voordelen
22. demografische transitie
23. bevolkingslandbouw
24. fragmentarische modernisering
25. politieke stabiliteit
26. dienstensector
27. afhankelijkheidsrelaties
28. relatieve ligging
29. kustlocatie
30. (meer) democratie
31. goedkope arbeid

W21 Combinaties van de begrippen uit hoofdstuk 2.

a 1, 28, 29, 27
b 21, 18, 23, 14
c 17, 4, 6, 2
d 12, 14, 8, 26
e 3, 22, 15, 1

Leeroverzicht

Na de bestudering van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je de begrippen in verschillende situaties toepassen;
- ❍ kun je de factoren die de beeldvorming over Zuidoost-Azië in de afgelopen eeuw bepalen, beschrijven en vergelijken;
- ❍ kun je uitleggen hoe Zuidoost-Azië in versneld tempo onderdeel is geworden van de wereldeconomie;
- ❍ kun je uitleggen waarom het voorkomen van natuurlijke hulpbronnen niet zonder meer de economische ontwikkeling in deze regio kan verklaren;
- ❍ kun je uitleggen welke rol de kolonisatie in het economische ontwikkelingsproces van de verschillende landen heeft gespeeld;
- ❍ kun je beschrijven en verklaren welke centrum-periferierelaties er nu nog bestaan;
- ❍ kun je het dualisme in de verschillende sectoren van de economie verklaren;
- ❍ kun je uitleggen welke vormen van industrialisatie de verschillende landen hebben gekozen en in hoeverre deze processen een rol hebben gespeeld in de economische ontwikkeling;
- ❍ kun je uitleggen hoe de economische processen hebben geleid tot regionale differentiatie binnen en tussen de landen;
- ❍ kun je regionale verschillen binnen Zuidoost-Azië op het gebied van de demografie en urbanisatie beschrijven en verklaren;
- ❍ kun je de deelvragen beantwoorden.

Begrippen

afhankelijkheidsrelaties, agrarische transitie, arbeidsintensiteit, Aziatische tijgers, beschikbaarheid van relevante productiefactoren, bevolkingslandbouw, commerciële landbouw, comparatief voordeel, de-agrarisatie, demografisch transitiemodel, duale economie, exploitatiekolonie, exportgeoriënteerde industrie, exportgeoriënteerde landbouw, footloose industrie, formele sector, fragmentarische modernisering, globalisering, importsubstitutie, informele sector, kapitaalintensiteit, kolonialisme, multinationals, neokolonialisme, NIC's, ondernemingslandbouw, politiek conflictgebied, politieke stabiliteit, primaire sector, regionale differentiatie, ruilvoetverslechtering, rurale differentiatie, secundaire sector, tertiaire sector, urbanisatiegraad, urbanisatietempo, VN-ontwikkelingsindex

Extra Casus
Philips in Zuidoost-Azië

Inleiding I

In deze opdracht ga je voor de multinational Philips, met thuisbasis Nederland, onderzoeken welke rol dit bedrijf in de mondialisering van Zuidoost-Azië speelt.

Hoofdvraag

Zijn de algemene economische processen van de mondialisering in Zuidoost-Azië ook te herkennen in de bedrijfsvoering van multinational Philips?

Deelvragen

1 Waaruit blijkt de globaliserende rol van Philips in Zuidoost-Azië?
2 Op welke wijze vindt er binnen Philips een uitschuiving van industriële activiteiten naar Zuidoost-Azië plaats volgens de Technologische Ladder Hypothese?

Werkwijze

Je werkt in groepjes van drie. Je hebt 1 uur de tijd.

Opdracht 1 Voorlopig standpunt

Voordat je de bronnen gaat bestuderen, stel je een voorlopig standpunt op voor deelvraag 1 en 2. Doe dit met behulp van de kennis die je hebt opgedaan na de bestudering van dit hoofdstuk.

Opdracht 2 Philips en globalisering

Voor het beantwoorden van deelvraag 1 verdeel je de bronnen W22 tot en met W30 over de groepsleden. Lees vervolgens de teksten en noteer zoveel mogelijk voorbeelden van de rol die Philips speelt in het globaliseringsproces in Zuidoost-Azië.
Beschrijf bij elk voorbeeld of dit positieve of negatieve gevolgen heeft voor Philips zelf, voor Nederland én voor het betreffende gebied waarop het voorbeeld betrekking heeft.
Verzamel de antwoorden en noteer ze op een groot vel papier.
Toets je hypothese bij deelvraag 1. Is de rol groter of minder groot dan je had gesteld?

Opdracht 3 Uitschuiving van de industrie

Beantwoord met behulp van dezelfde bronnen vraag 2. Geef de uitschuiving van de industrieën van Philips in een tekening weer en zet deze tekening op een groot vel papier.
Toets je hypothese bij deelvraag 2 kritisch. Wat komt overeen, wat was niet volledig of ontbrak aan je hypothese?

Opdracht 4 Klassikale bespreking

Elke groep hangt de twee vellen papier op in de klas.
Bespreek de resultaten klassikaal.

W22 Enkele feiten over Philips.

Philips heeft verschillende bedrijfsonderdelen.
De belangrijkste hiervan zijn:
- verlichting (lampen, verlichtingselektronica, lumileds): 48.000 medewerkers in Europa, Noord-Amerika, Latijns-Amerika en Azië;
- elektronica voor de persoonlijke verzorging (scheerapparaten, strijkijzers, koffiezetapparaten, tandenborstels, enzovoort): 10.000 werknemers over de hele wereld;
- medische systemen: 31.000 werknemers;
- consumentenelektronica (beeldschermen, cd, telefoons, enzovoort): 16.000 werknemers;
- halfgeleiders (onlangs heeft Philips een 80% belang verkocht aan een private investeringsmaatschappij);
- onderzoek: 2.100 mensen over de hele wereld.

In totaal werkten in 2005 125.500 werknemers bij Philips, verspreid over meer dan zestig landen. In 2000 waren dit er nog 170.000.
De omzet in 2005 bedroeg US$ 30 miljard.
Philips had 203 vestigingen in 2000, en 269 vestigingen in 1998.

W23 Philips in Thailand.

Thailands grootste halfgeleidersfabriek (packaging en testwerk) is in handen van Philips Semiconductors. Het is de grootste fabriek van dit type van Philips op de wereld. Hij staat in Bangkok en er werken drieduizend mensen. De capaciteit is onlangs verdubbeld. Men wil meer complexe onderdelen in deze fabriek gaan maken, waarbij gebruikgemaakt gaat worden van lokale ingenieurs.
Men heeft dus nog gekozen voor Thailand en niet voor China. In China zouden de totale productiekosten op langere termijn lager zijn dan in Thailand. Op korte termijn lopen de arbeidskosten en productiekosten nog niet erg uiteen. Bovendien zijn er meer risico's in China. China kan echter over drie jaar beter concurreren qua infrastructuur en met name qua leveranciers van de halffabricaten en materialen. In Thailand wordt dat nu gedaan door twee of drie Taiwanese bedrijven. In China zitten er in de omgeving van Shanghai alleen al vijftien. Dat maakt dat China een grotere concurrent gaat worden. Thailand zal dus erg zijn best moeten doen om aan de toelevering van dit soort materialen te kunnen voldoen om de fabriek van Philips hier te houden.

W24 Onderzoekscentra in het oosten.

Philips heeft in Singapore, Beijing, Hongkong, Shanghai en Taipei onderzoeks- en ontwikkelcentra (R&D-centra) opgezet. De Philips Innovatie Campus in Singapore is het grootste R&D-centrum buiten Europa. Hier heeft Philips verschillende baanbrekende technologieën en producten ontwikkeld die hun toepassing over de hele wereld hebben.

W25 Philips in Maleisië.

Philips zit al sinds 1930 in Maleisië. Het ging toen om fabrieken, exportactiviteiten en lokale verkoop. Tegenwoordig staan er in dit land vele verschillende industrieën voor verlichting, halfgeleiders, medische systemen, digitale netwerken, consumentenproducten en elektronica, en verder verkoop, dienstverlening en technische ondersteuning. Een van de fabrieken produceert halfgeleiders voor de hele wereld (900 arbeiders). Maar ook staat er sinds 2005 een ledfabriek (W27). Daarnaast komt er een nieuwe ledfabriek voor 1.200 werknemers.
Maleisië ondersteunt de buitenlandse investeerders. Onderwijs en scholing zorgen voor voldoende gekwalificeerd personeel. De regering wil in Maleisië een regionaal onderwijscentrum (een zogenoemde 'hub') maken voor goed geschoold personeel. Daarbij is ontwikkeling van de infrastructuur van belang, zodat iedereen online en offline verbonden kan zijn en het ICT-landschap zich kan blijven ontwikkelen. Grote bedrijven kunnen dan outsourcen, waarbij kleine bedrijven ondersteund kunnen worden.
Philips draagt flink bij aan de Maleisische economie, namelijk 3 miljard RM (ringgit). Het totale BNP in Maleisië is ruim 300 miljard RM. Philips wil, om zijn marktaandeel in Azië te kunnen laten groeien, flink uitbreiden in China, India en de ASEAN-landen. Die laatste groep wordt als één markt gezien. Maleisië speelt in die markt en belangrijke rol. Dit land staat nu tweede in bijdrage van de totale verkoop via de fabrieken van Philips in de ASEAN-landen.

W26 Azië heeft de toekomst.

'De eenentwintigste eeuw staat in het teken van Azië,' zegt Andreas Wente, president van Philips Electronics Asia Pacific, in Kuala Lumpur. Philips verwacht dat de verkopen in Pacifisch-Azië in 2008 eenderde van de totale afzet zullen bedragen, vanwege de economische groei. De verkoopwaarde bedraagt dan een kwart (US$ 8,7 miljard op een totaal van US$ 35 miljard). De regio neemt de tweede positie van Amerika over, na Europa.
De economie van deze regio groeit, afgezien van Japan, met een gemiddeld percentage van 6,4 in 2004. Philips wil in deze groeimarkt gaan uitbreiden. Maleisië zal daarbij de grootste groeimarkt worden. China heeft op dit moment de meeste fabrieken en arbeiders, maar Maleisië komt op de tweede plaats. Philips heeft een fabriek voor verlichting en halfgeleiders in Thailand, een waferfabriek in Singapore (wafers zijn plaatjes van silicium die van belang zijn voor de productie van elektronische schakelelementen, IC; het vereist een hoge technologie), een halfgeleidersfabriek in Maleisië en een fabriek voor verlichting en enkele fabrieken voor elektronische producten voor de locale markt in Indonesië.

W27 Een nieuwe ledfabriek in Singapore.

Philips Electronics gaat investeren in een fabriek voor 'high power' leds in Singapore. De productie zal naar verwachting in het eerste kwartaal van 2007 van start gaan. Het is de bedoeling dat Philips' totale productie van deze leds eind 2007 verdubbeld zal zijn.
Deze investering maakt deel uit van de strategie van Philips Lighting om zijn leidende positie op de snelgroeiende markt voor powerleds te verstevigen. De nieuwe fabriek, die bij

volledige bezetting aan 900 mensen werk biedt, is gericht op massaproductie van zogeheten LUXEON®-leds. Deze leds worden gebruikt voor decoratieve stadsverlichting, lcd-displays, cameraflitsers van mobiele telefoons, auto-toepassingen en diverse andere doeleinden.
Philips Lighting verwacht dat deze markt de komende jaren met 25% per jaar zal groeien. De helderheid van de leds komt overeen met die van conventionele lichtbronnen. Gloeilampen, halogeen- en fluorescentielampen kunnen vervangen worden door ledlampen, die langer meegaan en energiezuiniger zijn. Ledverlichting wordt wel gezien als de grootste revolutie op het gebied van lichttechniek sinds de uitvinding van de gloeilamp door Thomas Edison. Op termijn zal ledlicht waarschijnlijk de verlichting in huis, in de auto, in winkels en steden ingrijpend veranderen.

W28 Philips en de ILO.

Philips steunt de doelstelling van de International Labour Organization (ILO) om tot universeel geaccepteerde arbeidsnormen te komen. In 2002 heeft Philips intern beleid vastgesteld ten aanzien van de onderwerpen die door de zeven fundamentele ILO-Conventies worden bestreken, zoals dwangarbeid, het recht op organisatie, collectieve onderhandeling, discriminatie en kinderarbeid. Het door Philips vastgestelde beleid ten aanzien van deze fundamentele kwesties maakt deel uit van Philips' Algemene Gedragscode.

W29 Globalisering en lokaal denken.

Philips heeft overal in de wereld vestigingen. Soms is het van belang om daarbij toch lokaal te denken (act global, think local).
Philips werkt dit op twee manieren uit. Allereerst worden voor de Aziatische markt speciale producten ontwikkeld, gebaseerd op de behoeften van deze consumenten. Een voorbeeld daarvan is de Philishave, aangepast aan de ergonomie en de baard van de Aziatische man.
Een tweede aandachtspunt is het belang om lokaal talent te gebruiken bij het uitvoerende werk en het management. Van het senior management van Philips in China is 30% Chinees. De rest van de top bestaat uit ongeveer tweehonderd voornamelijk uit Nederland afkomstige expats.
Acht van de tien multinationals is serieus bezig met management development op lokaal niveau. Ruim de helft van de multinationals vindt dat er in het oosten een ander soort management nodig is dan in het westen. Toch heeft slechts 34% van de bedrijven ontwikkeltrajecten die specifiek zijn toegesneden op regionale leiderschapseisen. Tweederde van de bedrijven denkt het benodigde Aziatische talent niet in de eigen bedrijfsgelederen te hebben. Door de schaarste is de omloopsnelheid in lokaal opgeleid management hoog. In steden als Shanghai en Bangalore wisselt zelfs 40% van de lokale topmanagers jaarlijks van baan. Behalve dat de Aziatische managers waarschijnlijk beter in staat zullen zijn om leiding te geven aan bedrijven in Azië, is er ook een puur financieel argument: ze zijn een stuk goedkoper. Een Amerikaanse financieel directeur verdient € 260.000 per jaar, € 120.000 meer dan zijn Europese collega. Een Indiase topmanager komt niet verder dan € 51.000, terwijl de financieel directeur in China rond de € 85.000 verdient.

W30 Massale ontslagen bij Philips in 2001.

Philips zal in de komende tijd zes- tot zevenduizend arbeidsplaatsen schrappen, aldus de Volkskrant. Het elektronicaconcern zegt tot de maatregel te zijn gedwongen door de ongunstige marktontwikkelingen voor telecomapparatuur en personal computers. Wereldwijd heeft Philips bijna 220.000 mensen in dienst. In Nederland heeft het bedrijf enkele tienduizenden werknemers, van wie alleen al 18.000 bij vestigingen in Eindhoven. Op korte termijn ziet Philips niet direct licht in de duisternis. De elektronicareus schat het tweede kwartaal in de rode cijfers te duiken. In de loop van de komende maanden komt de directie met een uitgewerkt reorganisatieplan, dat vooral de prestaties van de divisies Componenten- en Consumentenelektronica moet opkrikken. Scheidend topman Boonstra zinspeelde eind maart al op een verplaatsing van bedrijfsonderdelen naar het buitenland. Hij noemde de V.S. en Azië als logische gebieden voor de vestiging van bedrijven.

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl.

Begrippen hoofdstuk 2

Afhankelijkheidsrelaties 53
Relaties tussen landen/gebieden waarbij er geen gelijkwaardigheid is, maar waar een 'partij' de ander domineert.

Agrarische transitie 74
Overgang van een maatschappij die gericht is op de landbouw naar een maatschappij die gericht is op de industriële sector en de dienstensector.

Arbeidsintensiteit 65
De mate van het aandeel van de hoeveelheid arbeid in het productieproces.

Aziatische tijgers 64
Bijnaam die gegeven is aan de eerste generatie NIC's (Singapore, Zuid-Korea, Hongkong, Taiwan) vanwege hun snelle economische ontwikkeling in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw.

Beschikbaarheid van relevante productiefactoren 68
Het bezitten van geschikte arbeidsomstandigheden en/of kapitaal en/of kennis en/of natuurlijke hulpbronnen en/of ligging voor een productieproces.

Bevolkingslandbouw 57
Landbouw die gericht is op het produceren van voedsel, vaak voor de lokale markt en de zelfvoorziening.

Commerciële landbouw 74
Productie van agrarische goederen, gericht op de markt, nationaal dan wel internationaal.

Comparatief voordeel 68
Relatief kostenvoordeel van een economische activiteit in een gebied vergeleken met andere gebieden.

De-agrarisatie 74
Afname van het belang van de landbouw (qua werkgelegenheid en aandeel in de totale productie van een land) in een maatschappij.

Demografisch transitiemodel 77
Model dat de overgang weergeeft van een situatie met relatief hoge naar één met relatief lage geboorte- en sterftecijfers als gevolg van sociaal-economische veranderingen in de maatschappij. Men onderscheidt wel de volgende fasen: de agrarisch ambachtelijke fase, de proletarische fase, de moderne fase, de post-transitiefase en de postmoderne fase.

Duale economie 67
Het naast elkaar bestaan van moderne en traditionele economische processen in een maatschappij.

Exploitatiekolonie 54
Overzees veroverd gebied dat werd bemand door handelaren, militairen en ambtenaren van wie het verblijf van tijdelijke aard was. Er was meestal sprake van indirect bestuur, afroming van het agrarische surplus en onderwerping van de lokale bevolking.

Exportgeoriënteerde industrie 65
Vorm van industrie die gericht is op de uitvoer en daarmee op de wereldmarkt.

Exportgeoriënteerde landbouw 74
Vorm van landbouw die produceert voor de uitvoer en daarmee gericht is op de wereldmarkt.

Footloose industrie 65
Industrie die niet of minder gebonden is aan een vestigingsgebied.

Formele sector 76
Geheel van bedrijven en activiteiten die legaal zijn en waarbij de werknemers officieel geregistreerd staan.

Fragmentarische modernisering 59
Modernisering die slechts in delen van de economie (industrie, landbouw of dienstensector) plaatsvindt.

Globalisering 68
Verschuiving van het economische zwaartepunt van de Atlantic Rim naar de Pacific Rim.

Importsubstitutie 65
Het zelf gaan produceren van goederen die voorheen werden ingevoerd.

Informele sector 67
Onderdeel van de economie waarin activiteiten plaatsvinden die niet officieel geregistreerd staan.

Kapitaalintensiteit 64
De mate van het aandeel van de hoeveelheid kapitaal in het productieproces.

Kolonialisme 52
Uitbreiding van de soevereiniteit van een land naar andere gebieden, waarbij de bevolking onder directe of indirecte regeringsvormen werd gebracht en waar de arbeidskrachten, de markt en de hulpbronnen werden gebruikt voor winstgevende handel.

Multinationals 63
Grote ondernemingen met vestigingen in vele landen.

Neokolonialisme 77
Een vorm van afhankelijkheid waarbij de vroegere koloniën wel politiek zelfstandig zijn, maar in economisch opzicht afhankelijk blijven van de bedrijven in de westerse landen.

Begrippen hoofdstuk 2

NIC's (Newly Industrializing Countries) 64
Snelgroeiende economieën in de derde wereld. Er is sprake van een exportgeleide groei met daarnaast importbeperkingen voor een aantal specifieke producten. Het buitenland investeert fors in deze landen.

Ondernemingslandbouw 58
Moderne agrarische bedrijven in koloniën die zijn gericht op de export.

Politiek conflictgebied 54
Regio met grote interne spanningen en gewapende conflicten.

Politieke stabiliteit 66
Situatie waarin een land op langere termijn is gevrijwaard van ingrijpende bestuurswisselingen, grote interne spanningen en gewapende conflicten.

Primaire sector 74
De beroepssector die zich bezighoudt met het onttrekken van producten aan de natuur, waartoe (in Nederland) worden gerekend akkerbouw, veeteelt, tuinbouw, bosbouw, jacht en visserij.

Regionale differentiatie 65
Fysische, demografische, sociale, economische, politieke en/of culturele verschillen tussen (delen van) landen.

Ruilvoetverslechtering 65
Daling van de ruilvoet (het prijspeil van de uitvoer ten opzichte van het prijspeil van de invoer).

Rurale differentiatie 59
Fysische, demografische, sociale, economische, politieke en/of culturele verschillen tussen plattelandsgebieden in een land.

Secundaire sector 74
Industrie, bouwnijverheid, elektriciteits-, gas- en waterleidingbedrijven.

Tertiaire sector 74
Ook wel dienstensector genoemd. De tertiaire sector levert producten die niet tastbaar zijn, zoals horeca, handel, transport, zorg en overheid. Er worden twee soorten diensten onderscheiden:
- commerciële diensten die berusten op het maken van winst (bijvoorbeeld hotels, banken en sportscholen);
- maatschappelijke diensten (of quartaire sector): hier hoeft geen winst gemaakt te worden (bijvoorbeeld scholen en overheid).

Urbanisatiegraad 76
Het percentage mensen van de totale bevolking van een land dat in steden woont (heet ook wel verstedelijkingsgraad).

Urbanisatietempo 75
Jaarlijkse groei van de stedelijke bevolking (heet ook wel verstedelijkingstempo).

VN-ontwikkelingsindex 75
Een samengestelde variabele (op basis van levensverwachting, inkomen en scholingsgraad) om de mate van ontwikkeling van een bevolking aan te geven.

3 Wedstrijd tussen wereldregio's CE

Singapore The sky is the limit?

Het enorme Marina Bay Sands hotel ligt aan de baai in Singapore. In de drie torens bevinden zich ruim 2.500 hotelkamers, een zeer luxueus casino, twee theaters, een museum, zeven restaurants en verschillende winkelcentra. Boven de drie torens strekt zich het 340 meter lange sky park uit waar 3.900 mensen kunnen recreëren. Het hotel ziet uit over het drukke CBD van Singapore. Singapore wil zich hiermee niet alleen richten op toeristen, maar ook op de zakenmensen die in steeds groteren getale naar Singapore komen. Het land ontvangt vele buitenlandse investeerders en de handel en de contacten met het buitenland floreren als nooit tevoren. Nieuwe kantoor- en bedrijfsgebouwen schieten als paddenstoelen uit de grond.
Dit hotelcomplex werd gebouwd door vele buitenlandse arbeiders uit onder andere Maleisië, Bangladesh, India, Sri Lanka, Thailand en Myanmar. Zolang het zwaar en ongeschoold werk betreft, vinden de Singaporezen dit geen probleem, omdat het werk niet altijd goed betaald wordt en de leefomstandigheden voor de tijdelijke arbeidsmigranten zwaar zijn. Sinds kort klagen de Singaporezen echter dat de gastarbeiders ook de betere banen krijgen; een gevolg van de toenemende globalisering. Dan vormen ze een bedreiging op de krappe arbeidsmarkt.

Oriëntatie

Inleiding
Zuidoost-Azië wordt steeds meer opgenomen in het globaliseringsproces. Dat uit zich ook in de handelscontacten met landen buiten de ASEAN (paragraaf 3.1) en in de migrantenstromen en het toerisme (paragraaf 3.2). Ten slotte maak je in paragraaf 3.3 een vergelijking met een andere macroregio in Azië, namelijk Zuid-Azië.

Hoofdvragen
1 Hoe wordt Zuidoost-Azië beïnvloed door de contacten met het buitenland?
2 Welk beeld levert een vergelijking tussen Zuidoost-Azië en Zuid-Azië op met betrekking tot de bevolkingsgeografische en economische aspecten?

Deelvragen
1 Hoe wordt Zuidoost-Azië in economische zin extern beïnvloed?
2 Wat zijn de positieve en negatieve gevolgen van deze economische beïnvloeding?
3 Welke belangrijke migratiestromen kent Zuidoost-Azië en wat zijn de gevolgen daarvan voor de betreffende landen?
4 Wat zijn de positieve en negatieve gevolgen van het toerisme?
5 Welke regionale verschillen bestaan er binnen Zuid-Azië op bevolkingsgeografisch en economisch gebied?
6 Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de twee macroregio's Zuid-Azië en Zuidoost-Azië op bevolkingsgeografisch en economisch gebied?

Opdracht 1 Oriëntatie
a Om een eerste indruk te krijgen van dit hoofdstuk, bekijk je in het theoriegedeelte:
– de indeling aan de hand van de paragraaftitels;
– de inleiding van het hoofdstuk;
– de figuren met de bijschriften.
b Gebruik figuur 1.1 en de atlas. Noteer de namen van de zes landen van de subregio Zuid-Azië met de hoofdsteden.

Opdracht 2 Toerisme K
a Naar welk land in Zuidoost-Azië zou je het liefste op vakantie gaan? Licht toe voor welk type vakantie je dan kiest.
b Naar welk land in Zuidoost-Azië zou je liever niet op vakantie gaan? Licht toe.
c Beantwoord vraag a en b voor de regio Zuid-Azië.

Opdracht 3 Handel K
Bekijk GB 214A. Op de kaart worden met de cirkels een aantal handelszones weergegeven.
a Komt de zone Zuidoost-Azië overeen met de regio zoals in het theoriegedeelte omschreven? Licht je antwoord toe aan de hand van de kaart.
b Tussen welke regio's bestaan de grootste interregionale handelscontacten?
c Om wat voor type producten zal het bij b gaan?

Bekijk GB 216.
d Welk land in Zuidoost-Azië kende tussen 1960 en 2003 de grootste groei in de wereldhandel?
e Beantwoord vraag d voor Zuid-Azië.

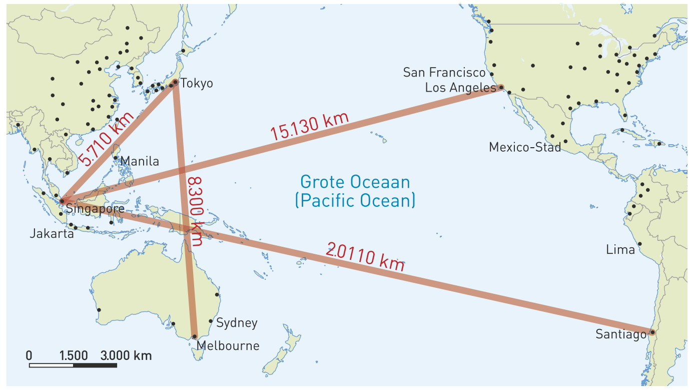
3.1 Zuidoost-Azië en de buitenlandse handel

Internationale naaiateliers in Vietnam

Vrouwelijke textielarbeiders werken in een grote fabriekshal voor een internationaal textielbedrijf in Vietnam. Dit land kent, na een kleine economische terugval in 2008, de afgelopen jaren weer een forse groei in deze bedrijfstak. De Amerikanen zijn de grootste afnemers, maar Taiwan en Zuid-Korea investeren hier ook op grote schaal. Grondstoffen en halffabricaten worden geïmporteerd en in de meer dan 2.500 textielfabrieken verwerkt tot kleding en ander textiel voor de export. Zo worden buitenlandse deviezen verdiend.

Handelsstromen breiden zich uit

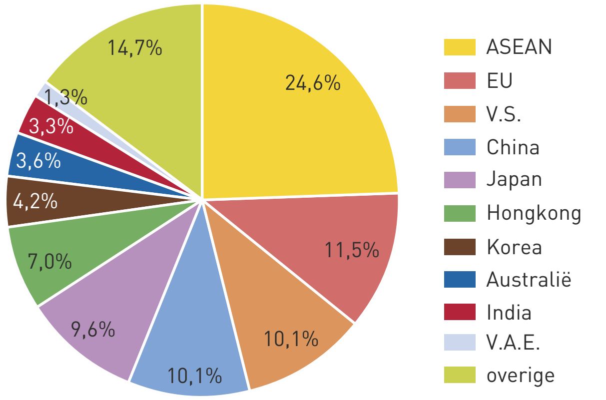
▶ In hoofdstuk 2 stonden de economische ontwikkelingen vanaf de koloniale tijd tot het heden in de verschillende landen van Zuidoost-Azië centraal. In dit hoofdstuk ga je dieper in op de contacten met de rest van de wereld en de onderlinge contacten binnen de regio. We beginnen met de handel.
● De belangrijkste handelsstromen op de wereld lopen nog steeds via de landen van de triade (Noord-Amerika, EU en Japan). De landen van Zuidoost-Azië behoren tot de ASEAN (figuur 2.15). Een van de pijlers van dit samenwerkingsverband is de economische ontwikkeling. Veel economische indicatoren zijn dan ook over dit gebied te achterhalen. In de jaren tachtig van de vorige eeuw was de positie van de ASEAN nog niet zo sterk. Tegenwoordig vormt de ASEAN echter een belangrijk handelsblok, dat in de nabije toekomst het vierde handelsblok ter wereld kan worden. De sterke groei van de welvaart in grote delen van de wereld zorgde ervoor dat er een mondiale afzetmarkt voor de groeiende stroom consumptiegoederen ontstond. Door de technologische vooruitgang, de grotere en dus goedkopere transportmiddelen en de goede communicatiemogelijkheden zoals satellietverbindingen, telefoon en internet, wordt de wereld steeds kleiner. Veel van de productie-eenheden van multinationals zijn footloose, oftewel makkelijk verplaatsbaar. Bedrijven zoeken steeds naar goedkopere arbeid, efficiëntere werkwijzen en meer afzet. Het gevolg is dat er een verschuiving heeft plaatsgevonden van de handel aan weerskanten van de Atlantische Oceaan naar het gebied rond de Stille Oceaan, de Pacific Rim (figuur 3.1).

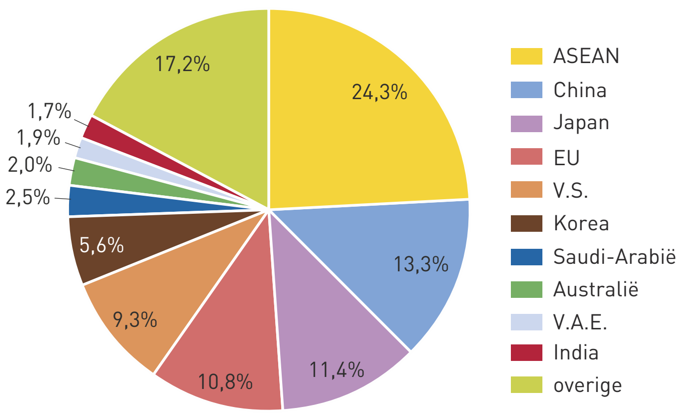
• stad met meer dan 1 miljoen inwoners
— afstand hemelsbreed

Figuur 3.1 De Pacific Rim.

> Pacific Rim

Figuur 3.2 De tien belangrijkste exportmarkten van de ASEAN in 2009.

Figuur 3.3 De tien belangrijkste invoerregio's van de ASEAN in 2009.

Deze verschuiving van het economische zwaartepunt van de Atlantic Rim naar de Pacific Rim wordt global shift genoemd.

Handelspartners

▶ De handelsbalans maakt deel uit van de betalingsbalans van een land. Aan de kant van de ontvangsten staat de geldwaarde van de export van een land over een bepaalde periode. Aan de uitgavenkant staat die van de import. Als de inkomsten uit de export groter zijn dan de hoogte van de importbedragen, spreekt men van een actieve handelsbalans. In geval van een negatief saldo heeft men het over een passieve handelsbalans.
● Slechts een kwart van de export in de ASEAN is afkomstig uit de lidstaten van deze organisatie zelf (figuur 3.2). Voor de import geldt ongeveer hetzelfde (figuur 3.3). Hieruit blijkt dat deze regio sterk verbonden is met de wereldeconomie. Japan en China zijn belangrijke afnemers van eindproducten die in Zuidoost-Azië zijn gemaakt. Hongkong verdient een extra vermelding. Het exportaandeel naar deze stad is tussen 2006 en 2009 gegroeid van 2% naar 7%. De handelsbalans met de meeste handelspartners is actief; alleen die met Japan en China is passief. Het belang van de handel met China neemt snel toe. In twaalf jaar tijd is de goederenuitwisseling tussen China en de ASEAN met een factor zeven gegroeid.
● De openheid van de Zuidoost-Aziatische economie valt ook af te lezen uit de samenstelling van het exportpakket. Kenmerkend voor ontwikkelingslanden was altijd een eenzijdige gerichtheid op de uitvoer van landbouwproducten en delfstoffen. In Zuidoost-Azië heeft dit uitvoerpakket plaatsgemaakt voor een veel breder assortiment. Met de productie van elektronica en machines worden de meeste buitenlandse deviezen binnengehaald.

Belang van invoer en uitvoer per land

▶ Om het belang van de invoer en uitvoer voor een land te meten, berekent men vaak de importwaarde en de exportwaarde als percentage van het bruto nationaal product (BNP). Figuur 3.4 laat de gegevens van de totale goederenhandel (import en export samengeteld) in 2006 en 2009 en het BNP tegen marktprijzen (2009) zien. De totale export is in de meeste landen in die drie jaar sterk toegenomen. Een aantal landen, zoals Maleisië en de Filipijnen, heeft in 2009 de gevolgen van de financiële crisis te verwerken gehad.
● Het aandeel van de waarde van de buitenlandse handel in het BNP in 2009 is weergegeven in figuur 3.5. De ASEAN als geheel scoort een percentage van 102%. Dat betekent dat de totale waarde van import en export hoger is (2%) dan de waarde van alle geproduceerde goederen in de hele ASEAN zelf. Het valt op dat de hoogte van het nationale inkomen niet altijd samengaat met een hogere mate van externe gerichtheid. Het (nog) arme Vietnam doet er alles aan om deel te nemen aan de mondiale economie, in tegenstelling tot de buurlanden Laos of Myanmar. Van Vietnam is de waarde van de totale import en export maar liefst 30% hoger dan wat het land zelf produceert aan goederen (BNP). Wat betreft de omvang van de goederenhandel en de mate van wereldoriëntatie staat Singapore aan de top, op afstand gevolgd door Maleisië en Thailand.

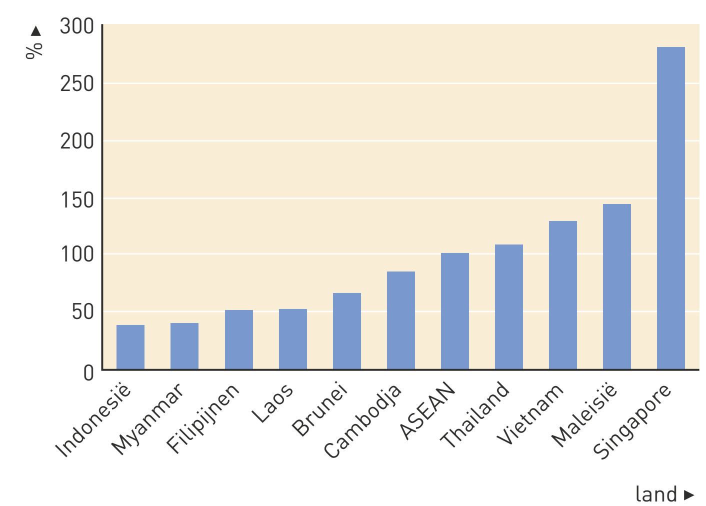
> global shift
> handelsbalans
> samenstelling van het exportpakket
> externe gerichtheid

Land	BNP in 2009 (x mln US$)	Totaal buitenlandse handel (x mln US$) 2006	Totaal buitenlandse handel (x mln US$) 2009
Brunei	14.146	6.797	9.568
Cambodja	10.368	4.749	8.886
Filipijnen	161.357	98.560	83.868
Indonesië	546.527	182.357	213.339
Laos	5.579	678	2.962
Maleisië	193.107	292.968	280.221
Myanmar	24.972	5.630	10.191
Singapore	182.701	510.104	515.617
Thailand	264.322	256.797	286.266
Vietnam	96.317	84.015	125.921
ASEAN	**1.499.400**	**1.442.656**	**1.536.843**

Figuur 3.4 Totaal van de buitenlandse goederenhandel en het BNP in de ASEAN-landen, 2006-2009.

● De keuze voor exportoriëntatie gaat vaak samen met het bevorderen van exportvalorisatie. Dat wil zeggen dat een ruwe grondstof, bijvoorbeeld boomstammen, natuurrubber of katoenpluis, industrieel wordt bewerkt om het product daarna uit te voeren. Deze aanpak biedt twee grote voordelen:

1. Een land ontvangt meer inkomsten uit het buitenland (deviezen) dankzij de hogere toegevoegde waarde van de exportproducten.
2. De bewerking van grondstoffen, of het nu delfstoffen zijn of landbouwproducten, levert werkgelegenheid op.

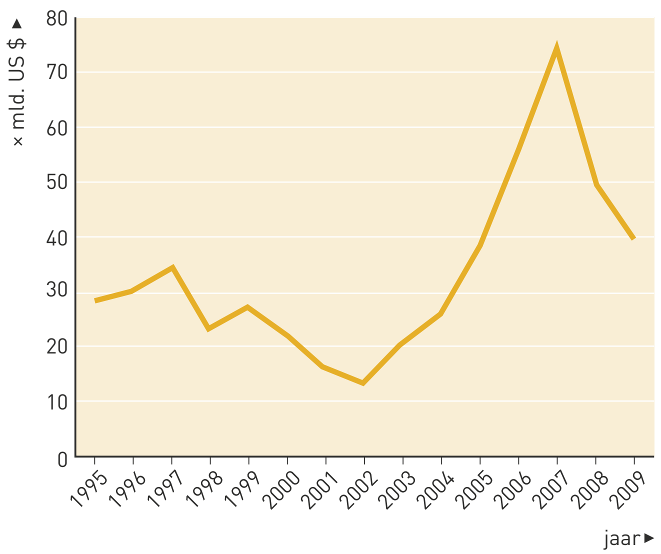

Figuur 3.5 Aandeel van de waarde van de buitenlandse handel in het BNP, ASEAN-landen, 2009.

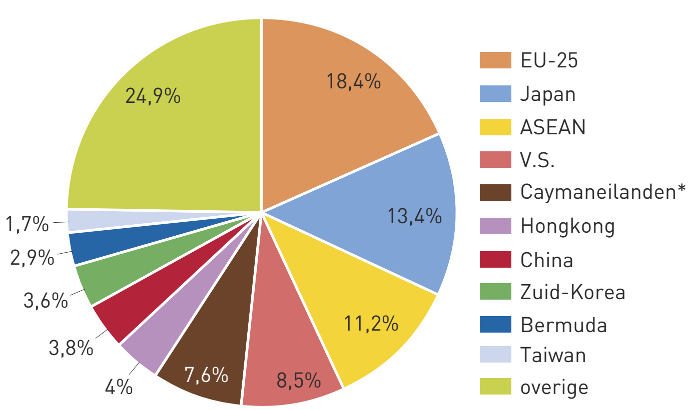
Buitenlandse investeringen

▶ Voor de opbouw van een mondiaal gerichte economie hebben de ASEAN-landen veel geld nodig. Daarbij spelen de directe buitenlandse investeringen, foreign direct investments (FDI) genoemd, een belangrijke rol. Men spreekt van directe buitenlandse investeringen (DBI) wanneer geld wordt gestoken in de productiesectoren in een ander land. Dit kan gebeuren door daar een nieuw bedrijf op te starten of door een lokaal bedrijf over te nemen. Fusies en overnames zijn overigens een belangrijke vorm van DBI. Financiële instituten die meer gericht zijn op het beleggen van kapitaal, doen daarentegen vaak indirecte investeringen, zoals het kopen van grond, aandelen of obligaties.
● De omvang van de directe buitenlandse investeringen nam gedurende de jaren negentig van de vorige eeuw in hoog tempo toe, maar stagneerde na de eeuwwisseling (figuur 3.6). Vanaf 2002 zie je een nieuwe groeispurt die eindigde in 2007. Dit grillige patroon heeft direct te maken met de ontwikkelingen in de wereldeconomie.
● Kijk je naar waar de buitenlandse investeringen vandaan komen, dan zie je in figuur 3.7 dat in 2009 de EU de belangrijkste investeerder was (met het Verenigd Koninkrijk als belangrijkste land binnen de EU en daarna Nederland). Dan volgen intra-ASEAN, Japan en de V.S. De hoogte van de investeringen kan echter elk jaar sterk veranderen.

> exportvalorisatie
> directe buitenlandse investeringen

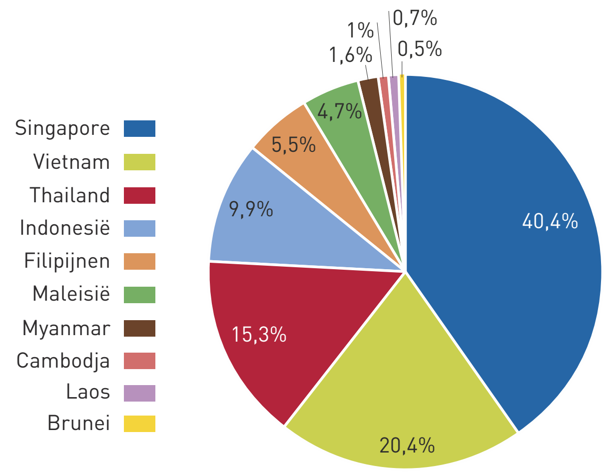
Figuur 3.6 Ontwikkeling van de directe buitenlandse investeringen (DBI) in de ASEAN van 1995 tot 2009.

* De Caymaneilanden zijn een Brits overzees territorium in de Caribische Zee. Ze zijn vooral bekend als een van de grootste belastingparadijzen ter wereld. Meer dan 70.000 ondernemingen zijn om belastingredenen gevestigd op de eilanden. Ook Bermuda is zo'n fiscaal droomeiland.

Figuur 3.7 De belangrijkste bronnen van buitenlandse investeringen in de ASEAN in 2009.

● De buitenlandse geldschieters van buiten de ASEAN zoeken naar een veilige bestemming en een zo hoog mogelijk rendement. Singapore voldoet het best aan deze wensen (figuur 3.8). Vietnam, Thailand en Indonesië volgen op forse afstand.

Figuur 3.8 Aandeel van de instroom van DBI in 2009 van buiten de ASEAN in de ASEAN-landen.

Aantrekkelijke investeringsgebieden

▶ De investeringen van het buitenland worden vaak binnengehaald door het scheppen van aantrekkelijke voorwaarden voor de multinationals. Dit gebeurt vaak in speciaal aangewezen gebieden. Er zijn twee typen van zulke gebieden.

● Een groot deel van de goederen van de laagwaardige assemblage-industrieën wordt in elkaar gezet in export processing zones, ook wel EPZ's genoemd. Het zijn betrekkelijk kleine en duidelijk omgrensde gebiedjes in een land, waarin de vestigingsvoorwaarden gunstiger zijn dan in de rest van dat land. Deze voorwaarden gelden voor exportgeoriënteerde bedrijven en hebben vooral betrekking op bijzondere douaneregelingen. Op de invoer van grondstoffen, onderdelen en halffabricaten worden geen invoerrechten geheven, terwijl ook de kant-en-klare eindproducten bij uitvoer niet belast worden. Hoewel een land hierdoor bepaalde belastinginkomsten mist, ontstaan er veel vormen van werkgelegenheid. Hiervan profiteert de overheid, dankzij belastinginkomsten over arbeid en toegevoegde waarde. EPZ's kunnen veel goedkope en hardwerkende arbeidskrachten leveren. Bovendien liggen ze vaak gunstig ten opzichte van zeehavens, waar het containervervoer een belangrijke plaats inneemt. Ook is er vaak een internationale luchthaven binnen bereik voor het snelle vervoer van personen en hoogwaardige goederen.

● Voor de landen met EPZ's zullen de voordelen – zoals werkgelegenheid, buitenlandse investeringen, toeleverende bedrijvigheid en belastingen – van gebied tot gebied verschillen. In Zuidoost-Azië bleek de stichting van export processing zones

> export processing zones

Figuur 3.9 De speciale economische zone van de Riau-eilanden.

een succesformule te zijn. Eén van de redenen hiervoor is dat ook de lokale exportgerichte industrie vanaf het begin steeds gebruik kon maken van veel van bovengenoemde faciliteiten. Samen met de buitenlandse bedrijven ontstaan clusters van gelijksoortige productieactiviteiten, die dankzij hun onderlinge verwevenheid kunnen profiteren van elkaars nabijheid.

● Soms wordt een vrij groot gebied aangewezen als speciale economische zone (SEZ). Hier wordt niet alleen geïnvesteerd in de industrie, maar is ook de dienstensector vertegenwoordigd. In dit soort zones wordt de vrijhandel gestimuleerd.

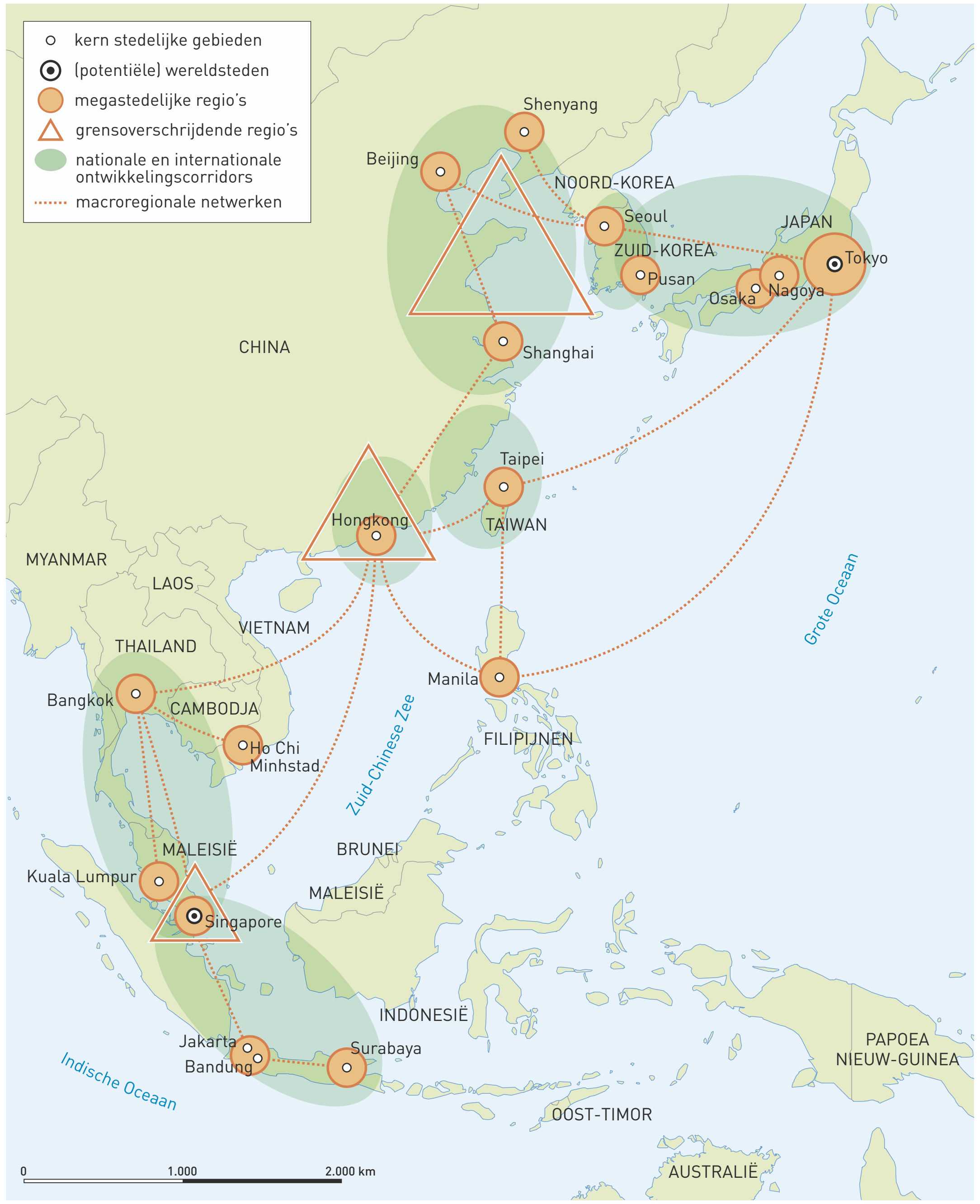
● Sommige van deze speciale economische zones zijn zelfs grensoverschrijdend. In 1990 ondertekende de regering van Indonesië een verdrag met Singapore over de economische ontwikkeling van de Riau-eilanden (figuur 3.9). Het eiland Batam, gelegen tegenover Singapore, werd tot vrijhandelszone uitgeroepen. Het is niet de bedoeling dat de ontwikkeling blijft steken op het niveau van een schroevendraaiereconomie. Assemblagewerk moet worden aangevuld met de ontwikkeling en productie van hoogwaardige producten voor de wereldmarkt en de eigen bevolking. Vijfentwintig jaar geleden was het eiland nog vrijwel onbewoond; nu leven en werken er meer dan een half miljoen mensen.

> speciale economische zone
> vrijhandel

Stedelijke netwerken

▶ Zo ontstaan steeds meer grensoverschrijdende productieregio's, waar het internationaliserende bedrijfsleven profiteert van de voordelen van verschillende nationale regelingen op het gebied van arbeidsrecht, lonen, grondprijzen, belastingen en milieuwetgeving. De samenwerking tussen Singapore en Indonesië strekt zich nu ook uit tot Maleisië: de zogenaamde Singapore-Johor-Batam groeidriehoek (figuur 3.10). Een ander voorbeeld van een groeidriehoek is de Greater South China Economic Zone. Binnen deze zones liggen twee reusachtige stedelijke netwerken (figuur 3.10). In dit type netwerk hebben de steden sterke economische en vaak ook culturele banden.

> groeidriehoek
> stedelijke netwerken

Figuur 3.10 De ontwikkeling van stedelijke netwerken in de West Pacific Rim.

● Desondanks bestaat er tussen een groot aantal landen en gebieden in de Aziatische regio nog steeds weinig contact. Redenen hiervoor zijn de slechte infrastructuur, de verschillende politieke systemen en het gebrek aan complementariteit. Doordat veel gebieden hetzelfde (vaak laagwaardige) assortiment aan goederen en arbeid aanbieden, is er nauwelijks een basis voor handel tussen die gebieden. Ze vullen elkaar niet aan. Het ligt voor de hand dat er op die manier niet gemakkelijk een hecht stedelijk netwerk van de grond komt.

De keerzijde

▶ Soms kan een land erg ver gaan om buitenlandse investeringen binnen te halen. Met de export kan namelijk goed verdiend worden en in de arbeidsintensieve industrieën kunnen veel (vaak laaggeschoolde, vrouwelijke) werknemers terecht. De multinationals eisen wel dat er geen sociale onrust is. Daarom wordt in sommige zones de nationale arbeidswetgeving versoepeld. Arbeiders mogen geen lid worden van een vakbond

Bedrijf in staking

Garmentama vormt een groep van twaalf fabrieken met 20.000 werknemers in Indonesië. Al deze fabrieken produceren voor de export en liggen in speciale exportzones waar ze minder belasting hoeven te betalen. Van de werknemers is 90% vrouw. Het werk dat ze moeten doen, is enorm zwaar en onveilig. Ze staan de hele dag in een hete loods zonder voldoende licht. Normaal werken ze zes dagen per week. Maar flexibiliteit is de regel. Regelmatig zijn er dringende bestellingen en moeten ze 24 uur doorwerken met in totaal slechts 2,5 uur pauze. Wie weigert, krijgt een waarschuwing en vliegt er de volgende keer uit. Wie een arbeidsongeval heeft, krijgt geen vergoeding en kan zelfs ontslagen worden. Er zijn te weinig dokters en die zijn ook nog ontzettend duur. Omdat de lonen te laag zijn, staakten de werknemers in een van de fabrieken in juli 1999. Een bende criminelen werd door het bedrijf ingehuurd. Op zware motoren kwamen ze aanrijden, smeten de watervoorraden stuk en intimideerden de mensen. Water is onontbeerlijk als je in de brandende zon aan de fabriekspoort wilt blijven staan om acties te voeren.

Figuur 3.11 Bedrijf in staking.

en moeten soms veel nachtwerk verrichten. De lonen zijn vaak lager dan het wettelijk minimum; als men protesteert, kan ontslag volgen. Soms zijn de werkomstandigheden ook ronduit slecht voor de gezondheid. Te weinig licht en slecht geventileerde bedrijfsruimten maken de werkomstandigheden zwaar.
● Bij de elektronicabedrijven wordt veel gesoldeerd. De giftige dampen hangen door de slechte ventilatie lang in de werkruimten. Ook springt men lang niet altijd zorgvuldig met de veiligheidseisen om. Al deze negatieve ontwikkelingen zijn een vorm van ruimtelijke afwenteling. In het westen zouden deze fabrieken moeten voldoen aan allerlei milieueisen en arbeidswetgevingen. Het is makkelijker om in landen te produceren waar nog niet zoveel eisen worden gesteld. De producten die in deze fabrieken in Azië worden gemaakt, zijn vaak wel bestemd voor de westerse markt. Wij kopen de kleding en zijn blij met de relatief goedkope broeken en T-shirts. Maar het gaat soms wel ten koste van de gezondheid van de arbeiders in het productieland (figuur 3.11). Door allerlei campagnes wordt tegenwoordig veel meer aandacht aan deze problematiek besteed. Bekende sportkleding- en sportschoenenmerken proberen nu volgens de wettelijke arbeidsvoorwaarden te werken.
● Een ander voorbeeld van ruimtelijke afwenteling is de afvalexport van de elektronica-industrie. Wereldwijd wordt elk jaar zo'n 100 miljoen ton aan giftig afval geproduceerd. Daarvan wordt 10% geëxporteerd. Een deel hiervan bestaat uit elektronica-afval. Tussen 1997 en 2007 zullen in de V.S. alleen al zo'n 500 miljoen computers bij het afval terechtgekomen zijn. Dit levert tot 600.000 ton aan giftig afval op, zoals lood, cadmium, chroom en daarnaast het moeilijk afbreekbare plastic. Men schat dat 50 tot 80% van het elektronica-afval uit de V.S. voor recycling geëxporteerd wordt naar de ontwikkelingslanden. Vaak gebeurt het transport niet legaal. Sinds 1992 is het zogenoemde Bazel-convenant van kracht. Daarin staat dat export van alle gevaarlijke afvalproducten van rijke naar ontwikkelingslanden is verboden. De V.S., Australië en Canada hebben dit convenant niet geratificeerd. Nederland en de overige vijftien EU-landen wel. Toch vinden er ook vanuit de EU-landen illegale transporten plaats. Dit levert problemen op, want de verwerking in de ontwikkelingslanden gebeurt lang niet altijd volgens de veiligheidseisen (figuur 3.12).

Figuur 3.12 Afvalberg van computers, China.

> ruimtelijke afwenteling

Opdrachten 3.1

Deelvragen
1 Hoe wordt Zuidoost-Azië in economische zin extern beïnvloed?
2 Wat zijn de positieve en negatieve gevolgen van deze economische beïnvloeding?

Opdracht 4 Handelsgebied Zuidoost-Azië K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 3.1 en bekijk de figuren.

Bekijk figuur 3.1.

a Valt het gebied van de Pacific Rim samen met Zuidoost-Azië? Licht toe.
b Is Zuidoost-Azië voor wat betreft het lidmaatschap van de ASEAN een formele regio?
c Noteer het kaartnummer en de titel van de kaart die je antwoord illustreert.
d Waarom is de export van goederen en diensten belangrijk voor een land?

Opdracht 5 Financiële crisis K

Gebruik figuur 3.4 en W1.

a Voor welke landen is uit figuur 3.4 het gevolg van de financiële crisis af te lezen? Illustreer je antwoord met cijfers uit de tabel.
b Er zijn landen in Zuidoost-Azië waarvoor de gevolgen veel minder voelbaar waren. Welke landen zijn dit? Verklaar waarom dit zo is.
c Hoe is uit W1 het gevolg van de financiële crisis af te lezen? Illustreer je antwoord met cijfers uit de tabel.

Opdracht 6 Handel en China K/I

a Welke figuur of figuren in het theoriegedeelte illustreren het belang van China in de handel met de ASEAN? Illustreer je antwoord voor elke genoemde figuur met cijfers.

Bekijk figuur 3.7.

b Waarom is China als buitenlandse investeerder in de ASEAN minder belangrijk dan Japan?
c Waarom wordt Hongkong apart vermeld in deze figuren?

Opdracht 7 Type exportpakket K/I

a Bekijk W2. Geef twee argumenten die beide zijn af te lezen uit W2 waaraan je kunt zien dat het exportpakket niet meer voldoet aan de kenmerken van dat van een ontwikkelingsland.
b Wat wordt verstaan onder exportvalorisatie?
c Geef drie voorbeelden die afleesbaar zijn uit W2 waaruit blijkt dat er exportvalorisatie is toegepast.

Opdracht 8 Buitenlandse investeerders en investeringen I

In W3 zie je de gegevens van buitenlandse investeerders uit de ASEAN in de ASEAN-landen.

a Welk land staat zowel bij de ontvangers als bij de investeerders op nummer 1? Licht je antwoord toe.

W1 Enkele gegevens over buitenlandse investeerders in 2007-2009.

Top 5 investeerders uit de rest van de wereld in de ASEAN	Bedrag in miljoen US$, 2007	Bedrag in miljoen US$, 2008	Bedrag in miljoen US$, 2009	Verschil tussen 2007 en 2008 in %	Verschil tussen 2008 en 2009 in %
V.S.	8.067	5.132	3.357	-36,4	-34,6
Japan	8.828	4.647	5.308	-47,2	+14
EU	17.765	9.520	7.297	- 46,4	-23,3
China	1.684	2.109	1.509	25	-28,4
Zuid-Korea	2.715	1.583	1.421	-41,7	-10,2
ASEAN	9.682	10.461	4.428	8,1	-57,7

W2 Top 10 van de export en import van goederen van en naar het ASEAN-gebied (als aandeel van de totale ASEAN-handel) in 2009.

Goederensoort	Aandeel in de totale ASEAN-handel: Export	Import	Totale handel (import/export)
1. elektrische machines, elektronische apparaten, geluids- en tv-apparatuur	21,7	21,2	21,5
2. fossiele brandstoffen, minerale oliën en destillaten, bitumen	13,9	17,6	15,7
3. kernreactoren, machines, machineonderdelen	13,5	14,6	14,0
4. voertuigen en onderdelen	2,5	3,0	2,7
5. plastic en plastic producten	2,7	2,7	2,7
6. sieraden, (half)edele metalen, (half)edelstenen, juwelen en parels	2,5	2,1	2,3
7. organische chemicaliën	2,4	2,1	2,2
8. meetapparatuur, optische en fotografische apparaten, medische apparatuur	1,9	2,3	2,1
9. dierlijke en plantaardige vetten en oliën en producten	3,2	0,4	1,9
10. rubber en rubber artikelen	2,6	0,9	1,8
totaal top 10	**66,8**	**66,9**	**66,8**
overige	33,2	33,2	33,2
totaal	**100**	**100**	**100**

b Neem de letters A, B en C uit W4 over. Noteer er de juiste sector achter. Kies uit: *mijnbouw*, *industrieproducten* en *financiële dienstverlening*.
c Verklaar je keuzes bij b.
d Leg met behulp van de Technologische Ladder Hypothese uit dat bij sector A in Laos en in Singapore niet dezelfde producten worden gemaakt.
e In welk type gebieden zullen de producten in sector A worden gemaakt? Licht toe.

W3 Buitenlandse investeerders en ontvangers uit de ASEAN in de ASEAN-landen in 2009.

Top 5 investeerders uit ASEAN-landen in de ASEAN	Bedrag in miljoen US$	Top 5 ontvangers in de ASEAN van andere ASEAN-landen	Bedrag in miljoen US$
1. . . .	2.528	1. . . .	2.037
2. Maleisië	1.319	2. Indonesië	1.380
3. Indonesië	920	3. Thailand	585
4. Filipijnen	96	4. Vietnam	428
5. Myanmar	66	5. Maleisië	269

W4 Aandeel van de buitenlandse investeringen in drie sectoren in drie landen, 2009 (in %).

Sector	Indonesië	Laos	Singapore
A	30,2	33	23,4
B	31	7,2	0,2
C	19,2	0	21

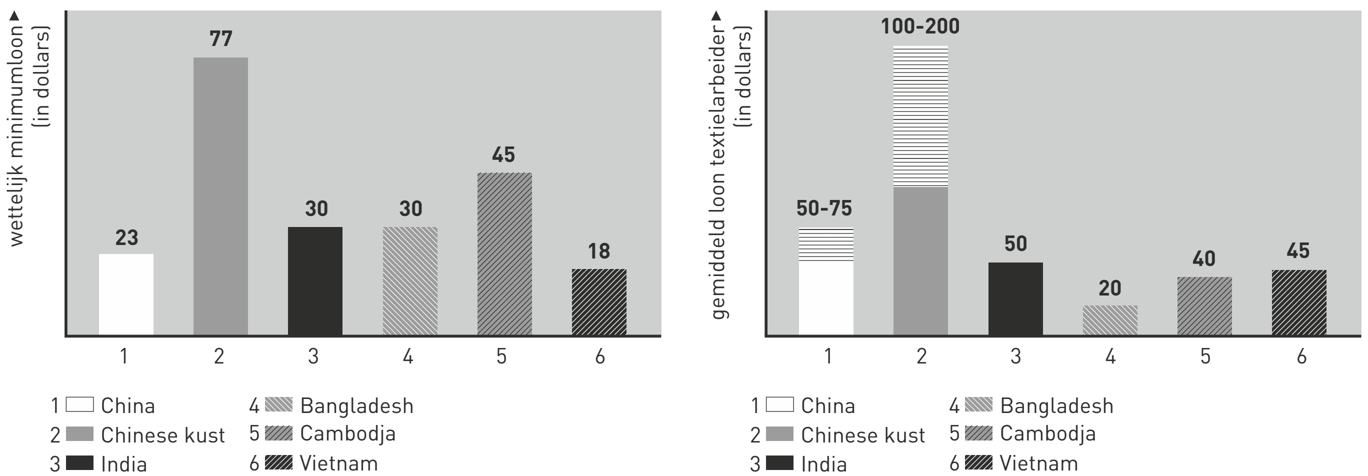
Opdracht 9 Textiel en lonen I

a Wat valt op als je het wettelijke minimumloon in W5 vergelijkt met het gemiddelde loon in de textielsector voor de landen Cambodja en Vietnam?
b Welk land buiten de regio Zuidoost-Azië vormt een grote concurrent voor de textielindustrie?

In W6 staat dat J. Somers bij zijn start in Vietnam in de jaren tachtig van de vorige eeuw eigenlijk te vroeg was.

c Leg uit dat dit te maken heeft met het politieke klimaat.
d Waaruit blijkt dat de Vietnamese regering ook nu nog veel zeggenschap heeft over het bedrijfsleven?
e Wat wordt bedoeld met de zinsnede 'De Chinezen (...) zijn vooral uit op kennis en willen de productie graag kopiëren' in W6? Waarom is dat nadelig voor de buitenlandse investeerders?
f Noteer aan de hand van W5 en W6 vijf voordelen van de textielproductie in Vietnam ten opzichte van die in China voor dit Nederlandse bedrijf.

W5 Wettelijk minimumloon en gemiddeld loon van de textielarbeiders (in dollars) in een aantal Aziatische landen in 2005.

W6 Vietnam als vestigingsgebied voor textielfabrieken.

De Vietnamees is serieus, loyaal en leergierig en heeft 'het naaien gewoon in de vingers'. Geen wonder dat steeds meer fabrikanten hun productie naar Vietnam verplaatsen. 'Eigenlijk was ik te vroeg,' zegt textielondernemer Jan Somers. 'Midden jaren tachtig was ik op zoek naar een land waar ik kon investeren.' De eerste jaren waren niet echt vruchtbaar. Begin jaren negentig werd het beter en kon hij zelf een fabriek opzetten. De Vietnamese overheid vroeg wel om dat in het noorden te doen. Inmiddels heeft hij vier textielfabrieken, waar nu tweeduizend arbeiders werken. De twintig klanten (onder andere kinderkleding voor de HEMA en bedrijfskleding) worden aangetrokken door de lage lonen. Somers betaalt 20% meer dan het minimumloon. De concurrentiepositie met China wordt ook beter door de hogere lonen aan de Chinese kust en het feit dat je daar ook de arbeiders moet huisvesten en drie keer per dag van maaltijden moet voorzien. De Chinezen willen zakendoen, maar zijn vooral uit op kennis en willen de productie graag kopiëren. Maar zelfs Chinezen wilden kleding bij hem laten maken omdat China te maken heeft met quota voor textiel voor Europa. De totale productie op het gebied van textiel en elektronica is nog kleinschalig vergeleken met China. Maar daar schuilt ook juist de kracht van de Vietnamese economie. Hier kun je ook kleinschalige orders van vijfduizend stuks plaatsen. En in het noorden is de sfeer dorps en komen de arbeiders met de fiets naar hun werk.

Opdracht 10 Inzoomen op Zuidoost-Azië I/V

a Onderzoek de volgende vraag.
Is de invloed van Japan en China op de handel in de ASEAN-landen groter of kleiner dan die van de V.S. en Europa?
Gebruik figuur 3.2 en 3.3. Trek conclusies en staaf je conclusies met cijfers uit de figuren.

b Als je inzoomt op Zuidoost-Azië, kom je misschien tot een andere conclusie. Onderzoek met behulp van W7, W8 en W9 de vraag uit deelvraag a voor de landen Indonesië, Laos en de Filipijnen.
Trek voor elk land afzonderlijk conclusies en beargumenteer je antwoorden met cijfermateriaal, berekend aan de hand van de tabellen.

c Zijn je conclusies bij a en b hetzelfde?

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4 over aardrijkskundige werkwijzen.

d Verklaar de verschillen bij b door te benoemen welke geografische werkwijze je hebt toegepast bij a en b.

Opdracht 11 EPZ en SEZ K/I

Gebruik figuur 3.9 en W10.

a Neem W10 over en vul met behulp van de tekst in het theoriegedeelte in wat de verschillen zijn tussen een EPZ en een SEZ.

b Het type industriebedrijf in deze zones is vaak een footloose bedrijf. Wat wordt hiermee bedoeld?

c Motiveer met behulp van W10 of Batam een EPZ of een SEZ is.

W7 Handel van Indonesië met de belangrijkste partners (in miljoenen US$) in 2008.

Export		Import	
Handelspartner	**Waarde**	**Handelspartner**	**Waarde**
Japan	27.774	Singapore	21.790
V.S.	13.080	China	15.249
Singapore	12.862	Japan	15.129
China	11.637	Maleisië	8.923
Zuid-Korea	9.117	V.S.	7.898
India	7.163	Zuid-Korea	6.926
Maleisië	6.433	Thailand	6.336
Australië	4.111	Saudi-Arabië	4.805
Nederland	3.926	Australië	4.005
Thailand	3.661	Duitsland	3.069

W9 Handel van de Filipijnen met de belangrijkste partners (in miljoenen US$) in 2008.

Export		Import	
Handelspartner	**Waarde**	**Handelspartner**	**Waarde**
China	16.660	Japan	10.984
V.S.	8.272	V.S.	9.145
Japan	8.057	China	8.867
Hongkong	5.644	Singapore	8.027
Singapore	4.711	Saudi-Arabië	4.634
Maleisië	2.864	Zuid-Korea	3.743
Zuid-Korea	2.036	Thailand	3.617
Thailand	2.024	Hongkong	2.980
Nederland	1.878	Maleisië	2.683
Duitsland	1.860	Indonesië	2.259

W8 Handel van Laos met de belangrijkste partners (in miljoenen US$) in 2008.

Export		Import	
Handelspartner	**Waarde**	**Handelspartner**	**Waarde**
Thailand	569	Thailand	1.933
Vietnam	216	China	318
China	140	Vietnam	131
Zuid-Korea	73	Zuid-Korea	70
Verenigd Koninkrijk	54	Japan	69
Duitsland	42	Singapore	28
V.S.	40	Duitsland	25
Maleisië	39	Hongkong	23
Frankrijk	22	V.S.	20
België	18	Frankrijk	20

d Waarom zal de Indonesische regering hebben gekozen voor de locatie, zoals aangegeven op figuur 3.9?

Opdracht 12 Ruimtelijke afwenteling I/V

Lees figuur 3.11.

a Waarom is hier sprake van ruimtelijke afwenteling?

In het theoriegedeelte wordt het elektronica-afval ook als voorbeeld genoemd van ruimtelijke afwenteling.

b Waarom verplaatsen de centrumlanden deze afvalstromen naar de (semi)periferie?

Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 4C.

c Vanuit welke dimensies kun je dit probleem van elektronica-afval bekijken? Licht je antwoord toe.

W10 Verschillen tussen speciale economische zones en export processing zones. **Overnemen in je schrift!**

	SEZ	EPZ
fysische kenmerken (grootte)	...	...
economische doelen	...	...
	...	...
type belastingvrije goederen	...	...
die zijn toegestaan	...	...
type activiteit	...	...

Online opdracht

Opdracht 13 EPZ's in Thailand I VERDIEPING

Bekijk de lijst met tien EPZ's in Thailand in W11 en download en print W12.

a Zoek met behulp van internet (naam van de plek die tussen haken staat, invoeren) de locaties op van deze tien EPZ's en teken ze in op het kaartje in W12.

b Welke conclusie kun je trekken over de ligging van de EPZ's?

c Verklaar de ligging.

d Welke EPZ vormt hierop een duidelijke uitzondering?

e Verklaar de ligging van deze EPZ. Gebruik eventueel ook de atlas.

W11 De namen en locaties (tussen haakjes) van de tien export processing zones in Thailand.

1 Lard Krabang Industrial Estate (Bangkok);
2 Bangpoo Industrial Estate (Samut Prakarn);
3 Northern Region Industrial Estate (Lamphun);
4 Leam Chabang Industrial Estate (Chonburi);
5 Bo-Win Industrial Estate (Chonburi);
6 Lard Krabang Industrial Estate (Bangkok);
7 Baan Wa High-Tech Industrial Estate (Ayudthaya);
8 Bangpa-In Industrial Estate (Ayudthaya);
9 Plang Yaow Industrial Estate (Gate Way City, Chachoengsao);
10 Southern Region Industrial Estate (Chalung, Songkla).

Opdracht 14 Terugblik op paragraaf 3.1 K/I

Gebruik GB 149A en B en figuur 3.8.

a Welk land ontvangt volgens GB 149A de meeste buitenlandse investeringen?

b Welke landen staan op de tweede en derde plaats?

c Verklaar het verschil tussen de uitkomsten bij vraag a en b en de gegevens in figuur 3.8.

In het theoriegedeelte staat dat de rol van China erg belangrijk is in de economie van Zuidoost-Azië. Dat zie je zo niet terug in GB 149A.

d Is deze kaart dan in tegenspraak met wat in het boek staat?

e Noteer het nummer en de titel van de kaart die China's rol in Zuidoost-Azië bevestigt. Licht je antwoord toe.

W12 Kaart van Thailand. **Downloaden en printen!**

f Geef een argument voor en een argument tegen de volgende stelling.
Het aantal export processing zones zegt iets over de mate van economische ontwikkeling in een land.

g Geef een argument voor en een argument tegen de volgende stelling.
Ruimtelijke afwenteling is een zaak voor de overheid in het betreffende land en de multinationals.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

3.2 Voor- en nadelen van internationale contacten

Ifugao

De Ifugao, een inheems volk op het noordelijke eiland Luzon op de Filipijnen, woonden eeuwen in alle rust bij hun prachtige rijstterrassen. Het afgelopen decennium hebben honderden toeristen uit Manila en het buitenland het delicate ecosysteem daar verstoord. Veel Ifugao hebben hun bestaan als boer opgegeven en werken nu in de toeristensector. Ze zijn gids, souvenirverkoper of masseur en dansen hun traditionele dansen voor de toeristen. De Ifugao worden opgenomen in het wereldsysteem, maar moeten hun eigen identiteit daarvoor opgeven.

Werken over de grens

▶ Behalve de industriële bedrijven die naar de landen toe komen, zijn er ook andere vormen van internationale contacten; zowel binnen als buiten de regio. Niet elk land of elke streek binnen Zuidoost-Azië ontwikkelt zich, zoals je al eerder hebt gelezen, even snel. Buiten de kerngebieden bestaan talloze perifere regio's, waar het perspectief op een betere toekomst gering is. Geen wonder dat er sprake is van een omvangrijke internationale arbeidsmigratie, die zich uitstrekt tot ver buiten het subcontinent.

> internationale arbeidsmigratie

● De regeringen van de armere landen in Zuidoost-Azië stimuleren de gastarbeid sterk. Werken in het buitenland levert een flinke deviezenstroom op en het biedt een oplossing voor de enorme werkloosheid. Bovendien ontvangen de werknemers in het buitenland een zekere mate van scholing en doen ze werkervaring op. De afspraken tussen de landen met betrekking tot werken over de grens zijn bilateraal. De ASEAN heeft zich tot nu toe niet bemoeid met een vrij verkeer van personen, zoals dat wel het geval is in de Europese Unie en de NAFTA.

● In Zuidoost-Azië, met zijn grote regionale verschillen in welvaart, is de illegale gastarbeid erg omvangrijk. Het aandeel niet-geregistreerde gastarbeiders in de hele regio bedraagt 30 tot 40% van het totale aantal buitenlandse werknemers.

Honger naar arbeidskrachten in Singapore

▶ De bevolkingsgroei in de Engelse kolonie Singapore moest het voor de Tweede Wereldoorlog vooral hebben van immigratie. Die bestond voor het grootste deel uit Chinese mannen. Vlak na de oorlog was het voor ongeschoolde arbeiders bijna onmogelijk om Singapore binnen te komen. Naarmate de onafhankelijkheid na de industrialisatie vorderde en de exportgerichtheid toenam, werden de regels verruimd. In de jaren negentig van de vorige eeuw werkten ongeveer 200.000 arbeidskrachten uit Maleisië

> exportgerichtheid

Jaar	Totale beroepsbevolking	Aantal buitenlandse werknemers	Aantal buitenlandse werknemers in procenten van de totale beroepsbevolking
1970	650.892	20.828	3,2%
1980	1.077.090	119.483	7,4%
1990	1.537.000	248.000	16,1%
2000	2.094.800	612.000	29,2%
2010	3.135.900	1.088.600	34,7%

Figuur 3.13 Gastarbeiders in Singapore.

Hoogopgeleide inwoners verlaten stadstaat

Singapore is de maakbare samenleving in het kwadraat. Het is er schoon, want wie een peuk op straat gooit, wordt beboet. Er zijn geen getto's, want de regering hanteert quota voor het percentage etnische Chinezen, Indiërs en Maleisiërs dat in een wijk mag wonen. Islamitisch radicalisme krijgt geen kans, want elke moskee moet op vrijdag dezelfde, goedgekeurde preek laten horen. Er moeten meer baby's komen, dus de regering subsidieert daten en geeft een babybonus. De samenleving moet menselijker, dus de regering start een campagne: zeg alsjeblieft 'hallo' in de ochtend. Veel wordt vastgelegd door de staat. Het zorgt ervoor dat jongeren klagen dat hun leven al uitgestippeld lijkt. Afstuderen, een stabiele baan zoeken, trouwen, een overheidsflat kopen, kinderen krijgen en voor je ouders zorgen. Succes op school en op het werk zijn extreem belangrijk. Dat is deels cultureel bepaald, maar het komt ook door de alomtegenwoordige overheid. Dat ouders zoveel nadruk leggen op onderwijs, komt wellicht doordat de staat dat ook doet. Gevolg is dat veel jongeren de stadstaat verlaten. Het percentage hoogopgeleide geëmigreerde Singaporezen is vijf keer zo hoog als gemiddeld in hoogontwikkelde landen. Ze vertrekken om dezelfde redenen als jongeren wereldwijd: omdat ze iets nieuws willen beleven, of omdat het goed staat op hun cv. Maar, zeggen wetenschappers, veel migranten uitten ook hun frustratie over de repressieve politiek en de strak gereguleerde sociale omgeving.

Figuur 3.14 Hoogopgeleide inwoners verlaten stadstaat.

in Singapore. In die tijd vertrok een groot aantal beter geschoolde Singaporezen naar onder andere Australië en Canada. Een deel van hen kwam terug naarmate de stadstaat zich ontwikkelde in de richting van een hoogtechnologische dienstensamenleving. Veel gastarbeiders uit India, Bangladesh, Sri Lanka, de Filipijnen en Thailand kregen vervolgens dankzij bilaterale migratieovereenkomsten een baantje in de industrie, de bouwnijverheid en het huishoudelijk werk.

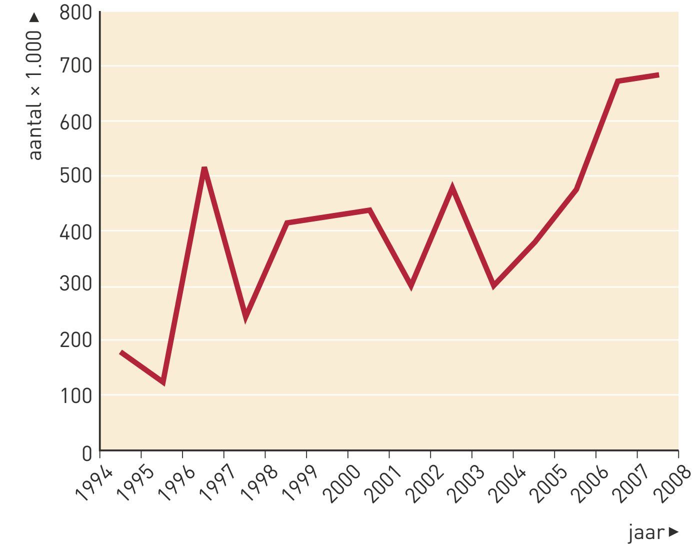
● Dankzij dit actieve migratiebeleid van de overheid om ongeschoolde arbeiders én hooggeschool personeel aan te trekken, bestaat tegenwoordig ruim 34% van de totale beroepsbevolking uit buitenlanders (figuur 3.13). Driekwart van deze groep is ongeschoold, want de goed opgeleide en welvarende stadsburgers willen geen laagbetaald werk doen. Uit vrees voor negatieve maatschappelijke gevolgen van een grote instroom van immigranten, krijgen laaggeschoolde gastarbeiders slechts een tijdelijke verblijfsvergunning. De regering doet ook zijn best om via reclamecampagnes en aantrekkelijke regelingen de snelle toestroom van hooggeschoolden op gang te houden. Onder hen bevindt zich een groeiend aantal studenten.

● Anderzijds zijn er ook studenten die Singapore juist willen verlaten. Deze jongeren zoeken een nieuwe uitdaging en willen de strenge regels in deze maatschappij ontvluchten (figuur 3.14).

Indonesiërs, ver van huis ...

▶ De gastarbeid is voor Indonesië van groot belang. Veel jongere mensen trekken voor een paar jaar vooral vanuit Java naar landen in Zuidoost-Azië waar wel werk te vinden is. Talloze kantoortjes houden zich bezig met het werven en plaatsen van arbeidskrachten, voor wie ze ook de reis naar het buitenland regelen (figuur 3.15). De meeste migranten komen in het Midden-Oosten (Saudi-Arabië) en Maleisië terecht. Driekwart van de migranten zijn vrouwen.

● De officiële gegevens van de overheid geven een incompleet beeld van de gastarbeid. Enerzijds is het werkelijke aantal legale arbeiders hoger dan de statistieken aangeven, omdat de

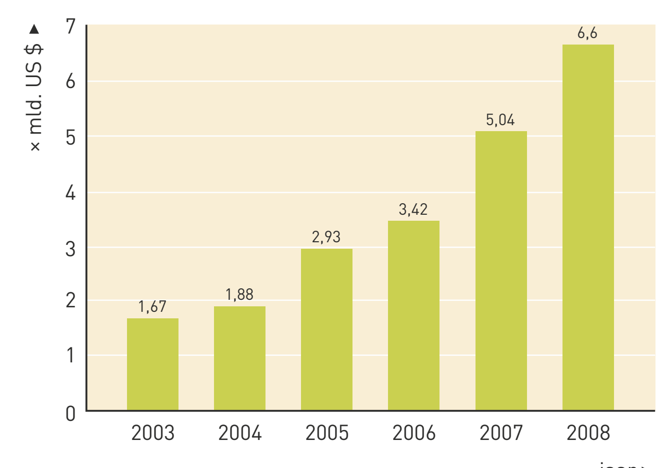
Figuur 3.15 Aantal legale gastarbeiders uit Indonesië die overzee werkzaam zijn.

Figuur 3.17 Indonesische migranten vinden werk in de bouw in Maleisië.

registratie niet centraal verloopt. Anderzijds is er een zeer grote illegale arbeidsmigratie die buiten deze statistieken blijft. Het totale aantal illegale arbeidsmigranten ligt ver boven de miljoen; alleen al naar Maleisië schat men het aantal uit Indonesië in 2009 op 700.000! Maleisië hanteert een wisselend beleid ten aanzien van deze illegalen. Soms worden de illegale migranten gedoogd, maar vaker worden ze – met name tijdens een economische crisis – weer op grote schaal het land uitgezet.

● Een groot deel van de verdiensten van de gastarbeid wordt door de arbeiders naar hun familie in Indonesië gestuurd (figuur 3.16). Met dit geld kunnen huishoudens het hoofd boven water houden en wordt de regionale economie bevorderd. Bovendien wordt de werkloosheid in het land zelf minder hoog.

Figuur 3.16 Ontvangsten uit gastarbeid in Indonesië tussen 2003 en 2008.

▶ De arbeidsmigranten zijn over het algemeen ongeschoold en doen slecht betaald werk in de bouw (figuur 3.17), op plantages, in de bosbouw en in fabrieken: bezigheden waar de autochtone bevolking op neerkijkt. Het merendeel is vrouw en doet huishoudelijk werk als dienstmeisje of schoonmaakster. Veel van deze vrouwen krijgen de zwaarste en vervelendste karweitjes opgedragen, worden gedwongen onbetaald overwerk te verrichten onder armzalige arbeidsomstandigheden en worden soms seksueel misbruikt. Vooral Saudi-Arabië is berucht als 'gast'land. Veel meisjes dienen hun contract om deze bittere redenen niet uit, plegen zelfmoord of keren terug naar hun familie in Indonesië.

● Wanneer in het vertrekgebeid de economische omstandigheden slecht zijn, zullen veel mensen uit zo'n streek of zelfs uit hetzelfde dorp migreren. Dorpsgenoten volgen eerdere migranten en zo komen ze bij elkaar in het nieuwe land te wonen en te werken. Het leger gastarbeiders is dan ook geen doorsnede van de Indonesische bevolking.

● Veel mensen kiezen ervoor om zonder de benodigde officiële papieren werk te zoeken in een ander land. Het kost namelijk nogal wat tijd en geld om aan de vereiste vergunningen te komen. Men ziet op tegen de bureaucratische rompslomp en het betalen van steekpenningen, terwijl er in hun dorp vaak goede contacten bestaan met een vertegenwoordiger van een bemiddelingsbureau. Andere mensen blijven in het buitenland achter met een toeristenpas of, in Saudi-Arabië, onder het mom van een pelgrimsreis naar Mekka.

Arbeidsmigratie in en om Thailand

▶ In Thailand, dat zich het laatste decennium economisch sterk heeft ontwikkeld, is het aantal laaggeschoolde inwoners dat als gastarbeider in het buitenland werkt, in die tijd afgenomen van ruim 200.000 personen tot 150.000. Tegelijkertijd groeit het aantal mensen dat uit minder ontwikkelde, nabijgelegen landen binnenkomt om werk te zoeken in landbouw, bouwnijverheid of industrie. In figuur 3.18 zie je de migratiestromen in deze landen in kaart gebracht. Ook in Thailand is het aantal illegale migranten naar verluidt zelfs negen maal zo hoog als het aantal gastarbeiders met een officiële status.

● Het niveau van het werk dat de meeste buitenlandse werknemers in deze regio verrichten, is laag en vereist nauwelijks scholing. De lonen zijn dan ook laag. De vrouwen werken voornamelijk in de huishouding en in de fabrieken. Onder de arbeidsmigranten zijn vrouwen en kinderen de meest kwetsbare groepen. Cambodjanen klagen dat ze weinig bewegingsvrijheid hebben en dat ze minder uitbetaald krijgen dan de autochtone Thai. De medische zorg ontbreekt en de werkomstandigheden zijn soms gevaarlijk. Daarnaast komt veel geweld, schelden en slaag, seksuele intimidatie en misbruik voor.

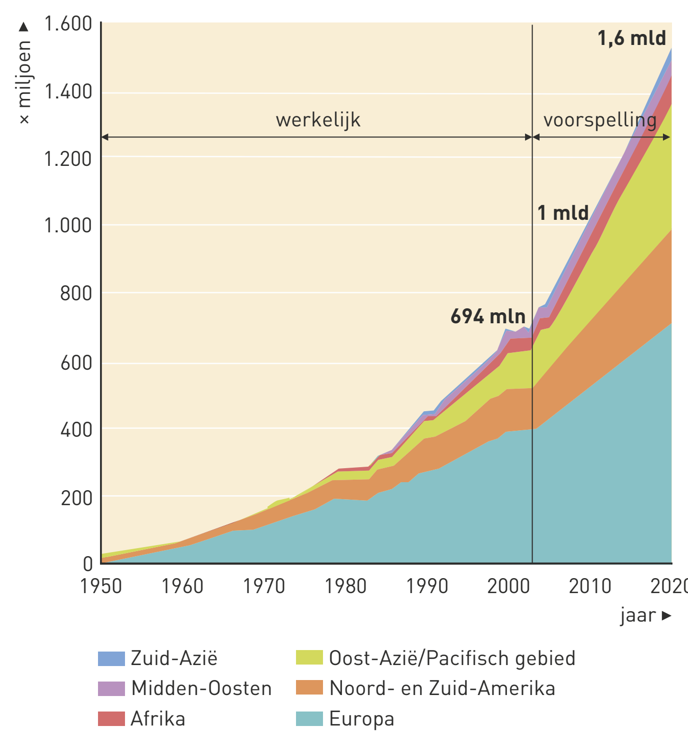

Figuur 3.18 Migratiestromen in Thailand en omringende landen.

Witte stranden en Aziatische gastvrijheid

▶ De arbeidsmigranten vinden niet alleen werk in de industrie, mijnbouw of bouw, maar ook vaak in de toeristensector. Zuidoost-Azië is bezig met een spectaculaire opmars in deze sector. Steeds meer buitenlanders kiezen de regio als vakantiegebied (figuur 3.19). De groei van het aantal toeristen viel in 2003 korte tijd even terug door een uitbraak van SARS, een acute ademhalingsziekte. De gunstige dollarkoers, de komst van low cost carriers en de vereenvoudigde grensafwikkelingen zorgden in 2004 voor groei van het inter- en intraregionale vliegverkeer. Na een korte dip in 2008 (financiële crisis) neemt het aantal toeristen snel toe (figuur 3.19).

● Wereldwijd reist eenvijfde deel van alle toeristen naar Azië. China is na Frankrijk en de V.S. de meest bezochte toeristische bestemming met 54 miljoen toeristen in 2010. Maleisië,

Figuur 3.19 De reisbestemmingen van toeristen in de periode 1950-2020.

> vakantiegebied

Land	2005	2008
Brunei	127.142	225.757
Cambodja	1.421.615	2.001.434
Filipijnen	2.623.084	2.944.135
Indonesië	5.002.101	6.234.497
Laos	1.095.315	1.736.787
Maleisië	16.431.055	22.052.488
Myanmar	660.206	731.230
Singapore	8.942.408	10.115.638
Thailand	11.516.936	14.323.221
Vietnam	3.467.757	4.235.792
totaal	**51.287.619**	**64.600.979**

Figuur 3.20 Internationale aankomsten in de ASEAN per land in 2005 en 2008.

Figuur 3.21 De drijvende markt bij Bangkok is een belangrijke toeristische trekpleister in Thailand.

Thailand en Indonesië zijn binnen Zuidoost-Azië de grote trekpleisters (figuur 3.20).

■ Voor Nederlanders is Thailand de hoofdbestemming in Azië. Het land wordt jaarlijks door ruim 180.000 landgenoten bezocht. De stranden en de exotische cultuur zijn de belangrijkste redenen voor toeristen om hun vakantie hier door te brengen. Het toerisme in Thailand is de belangrijkste bron van buitenlandse deviezen geworden. De overheid stimuleert het toerisme sinds 1998 met de campagne 'Amazing Thailand' (figuur 3.21). Mede daardoor is de toeristensector uitgegroeid tot een stabiele economische factor. Toch heeft de sector ook hier te lijden gehad van de financiële crisis in 2008 en de politieke onrust in 2009.

■ In Cambodja is het toerisme de snelst groeiende economische tak. Hoewel de 'Killing Fields' nog steeds een belangrijke trekpleister vormen, zijn ze niet meer de enige plaats waar de toeristen naartoe gaan. De grootste belemmering voor de verdere ontwikkeling van het toerisme in Cambodja is de gebrekkige infrastructuur in het binnenland.

■ In Laos is geen sprake van massatoerisme, omdat tot voor kort reizen naar Laos vrijwel onmogelijk was door de bureaucratie. Tegenwoordig kunnen toeristen wat vrijer reizen en probeert de regering de meer individueel ingestelde toerist en het hogere segment van de groepsreizenmarkt te veroveren, waarbij ingezet wordt op natuur en cultuur. Het land probeert de negatieve uitwassen, zoals het sekstoerisme, buiten de deur te houden.

■ Het grootste deel van de toeristen in Maleisië komt uit Singapore, gevolgd door Thailand en Indonesië. Het toerisme brengt in Maleisië gemiddeld veel minder geld per toerist op dan in landen als Indonesië, Thailand en Singapore. Dit heeft te maken met het feit dat buitenlandse toeristen voornamelijk afkomstig zijn uit buurlanden. Deze toeristen blijven korter en geven minder geld uit. Daarom wil Maleisië zich in de toekomst meer richten op kapitaalkrachtigere Europese en Australische toeristen.

● Eén specifiek deel van de toeristische sector doet het steeds beter: het zogenoemde gezondheidstoerisme. In 2008 bedroeg in Thailand het aantal toeristen in deze categorie ongeveer 300.0000 (op de 14 miljoen toeristen). Ook in Maleisië is deze tak groeiende. Het gaat hier zowel om chirurgische ingrepen als om plastische chirurgie en om gezondheidstherapieën. Van deze bezoekers kwam 60% uit Indonesië, gevolgd door mensen uit onder meer Brunei, Vietnam, Singapore, Thailand en Japan. In de toekomst zal ook worden getracht om meer Chinezen en Indiërs aan te trekken, aangezien dit een potentieel interessante doelgroep is. Ook uit Europa komen geregeld toeristen voor een medische (schoonheids)behandeling of ingreep die gecombineerd wordt met een lokale strandvakantie.

Voor- en nadelen van toerisme

▶ Toerisme is wereldwijd de snelst groeiende industrie. Sommige landen in Zuidoost-Azië, zoals Cambodja en Thailand, richten hun economische beleid dan ook nadrukkelijk op deze sector. Wanneer je niet veel natuurlijke hulpbronnen hebt, is dit een manier om buitenlandse deviezen binnen te halen (figuur 3.22).

● Maar er kleven ook nadelen aan deze bedrijfstak. Milieuproblemen liggen op de loer. Toenemende stromen toeristen

vragen om meer huisvesting in soms kwetsbare gebieden. In de bergen worden mooie hotelcomplexen gebouwd, waarvoor bossen moeten worden gekapt. Ook voor de huisvesting van de lokale bevolking is hout nodig. De kwetsbare waterhuishouding kan zo worden aangetast, waardoor uitdroging of juist overstromingen kunnen ontstaan. Niet alleen de bergen en bossen, maar ook veel kuststroken worden aangetast door milieuvervuiling die veroorzaakt wordt door het toenemende toerisme. Toeristen gebruiken veel meer water per dag dan de lokale bevolking.

- Steeds meer regeringen voeren een beleid om duurzame vormen van toerisme op te zetten waarbij de kennis van de lokale bevolking wordt ingezet en de natuur wordt gespaard zodat toekomstige generaties ook nog kunnen gebruikmaken van de omgeving. Maar de praktijk is anders. Zo bezoeken de laatste jaren honderdduizenden toeristen de bergen ten noorden van Chiang Mai in Thailand. Ze maken kennis met de inheemse volken en traditionele dorpen van de Lahu en Lisu. Deze jungletrektochten hebben echter nauwelijks geleid tot een verbetering van de levensstandaard van de bergvolken zelf. De toeristendollars komen terecht bij de Thaise ondernemers en de reisorganisaties. De bergvolken zijn nog even arm als vroeger.

Leidt globalisering tot meer democratie?

▶ Je verwacht misschien dat naarmate een land meer democratisch georganiseerd is en er politieke stabiliteit heerst, er meer buitenlandse investeerders participeren in de economie. En andersom ook: politiek minder stabiele en minder democratische regimes worden door buitenlandse investeerders gemeden. Soms gaat dit op, maar niet altijd, zoals je zult zien in de volgende voorbeelden.

Figuur 3.22 Olifant schildert met zijn slurf: attractie voor de toeristen.

- Myanmar, dat een autoritair dictatoriaal regime heeft, sluit zich voor een groot deel af van de buitenwereld. Dit land laat weinig buitenlandse bedrijven toe en investeerders zullen voorzichtig zijn, in verband met nationalisaties. Door Myanmar ook lid te laten worden van de ASEAN hoopte men dat er meer openheid zou ontstaan. Dit zou ook de vrijheid van de burgers ten goede kunnen komen.
- Laos zoekt ook langzaam een weg naar meer mogelijkheden voor globalisering. Anderzijds wil Laos vasthouden aan de socialistische politiek. Vrije verkiezingen met meerdere partijen zijn nog niet mogelijk. Het partijcongres in 2006 bracht geen verandering op dit gebied. Het land kampt nog steeds met gebrek aan transparantie en aan democratie en heeft nog steeds een eenpartijstelsel. Er mag in ieder geval wel over dit soort zaken worden gepraat.
- Thailand leek, politiek gezien, een vrij stabiel land. In Thailand heeft de koning veel invloed. Sinds zijn bewind (vanaf 1946) hebben er echter zeker twaalf staatsgrepen plaatsgevonden door militairen. Deze militairen zijn zeer koningsgezind en hebben dan ook telkens zijn steun gehad. In september 2006 vond de laatste coup plaats. En ook al verliep deze staatsgreep geheel zonder bloedvergieten, het blijft een ondemocratisch proces. De felle strijd in 2009 en 2010 tussen de middenstandsklasse enerzijds (de koningsgezinde bevolking in het rijkere zuiden) en de boerenbevolking in het armere noorden en oosten anderzijds, leidde wel tot minder toerisme.
- De Filipijnse samenleving werd lange tijd geplaagd door vriendjespolitiek, corruptie en machtsmisbruik door een kleine elite. Na de val van dictator president Marcos in 1993 volgt het land een koers van economische liberalisering, waardoor buitenlandse investeerders worden aangelokt. Het voorheen streng communistische Vietnam laat, evenals de grote noorderbuur China, de teugels vieren. Hoge economische groeicijfers zijn het resultaat.
- Zoals eerder gezegd is Singapore ook een autoritair geregeerde staat. Enerzijds zijn buitenlandse ondernemingen en investeerders van harte welkom. Toch blijft het een staat waarbij de lokale media worden gecontroleerd en de buitenlandse media worden gecensureerd. De staat wordt geregeerd door een elite (meritocratie), gegroepeerd rondom één partij, de PAP (People's Action Party). De staat bemoeit zich met allerlei aspecten en controleert grote delen van de economie. Er komt nauwelijks meer corruptie voor, in tegenstelling tot andere landen in deze regio.

Opdrachten 3.2

Deelvragen

3 Welke belangrijke migratiestromen kent Zuidoost-Azië en wat zijn de gevolgen daarvan voor de betreffende landen?

4 Wat zijn de positieve en negatieve gevolgen van het toerisme?

W13 Jeugd Singapore wil ruimte om te ademen.

'Wie zich in Singapore niet in de vastomlijnde levensloop kan vinden, valt buiten de boot. Ook gaat het ten koste van innovatie en creativiteit,' zegt oud-parlementariër Siew KumHong. 'Wij hebben niet de cultuurscene die een stad als Singapore zou moeten hebben.' Op reis in het westen geniet hij van underground muziekoptredens die er thuis niet zijn. 'De regering wil dat compenseren door de Formule 1 hierheen te halen en een casino te bouwen, maar voor mij is dat niet hetzelfde.' In Europa sprak hij parlementariërs die 'echt het gevoel hadden dat ze iets konden veranderen'. Zelf had hij dat niet. Hij was niet-gekozen parlementariër, een Singaporese uitvinding om onafhankelijke stemmen in het parlement te brengen. Hoewel hij zichzelf niet zag als tegenstander van de regering, stemde hij het vaakst tegen voorstellen van de PAP (People's Action Party: partij met 82 van de 84 zetels in het parlement), namelijk drie keer. Het selectiecomité verlengde zijn termijn niet.
Het zijn vooral jongeren die kritisch zijn. Hun ouders hebben nog meegemaakt hoe Singapore van onbetekenend vissersplaatsje uitgroeide tot de rijke enclave van nu. Siew heeft zijn eigen verhuisplannen opgegeven, deels omdat hij zag dat het gereguleerde Singapore ook voordelen heeft. In Australië werd hij door blanke jongens bekogeld met eieren.

Opdracht 15 Migranten in de loop der tijd K

Lees het theoriegedeelte van paragraaf 3.2 door en bekijk de figuren.

a Bekijk figuur 3.13. In welk decennium kende Singapore de grootste groei in arbeidsmigranten in absolute aantallen?
b In welk decennium kende Singapore relatief de grootste groei in arbeidsmigranten?
c Verklaar het verschil.
d Bekijk figuur 3.15. Verklaar de afname in arbeidsmigranten uit Indonesië in 1997.

Opdracht 16 Emigratie uit Singapore I

Gebruik figuur 3.14 en W13.

a Noteer ten aanzien van de politiek, de economie en het sociale leven in Singapore voor- én nadelen om als jongere in deze maatschappij te leven.
b Zou jij als jongere in dit land willen wonen? Beargumenteer je keuze.
c Welke push- en/of pullfactoren spelen een belangrijke rol bij de migratie van jongeren uit Singapore?
d Noteer een nadeel van deze migratie voor het bedrijfsleven.
e Welk economisch concept hanteert Singapore in het beleid voor de toekomst (paragraaf 3.2)?
f Welk belangrijk aspect zal (behalve het verdwijnen van mensen) het bedrijfsleven bij uitvoering van dit beleid kunnen ondervinden wanneer de huidige politiek gehandhaafd blijft?

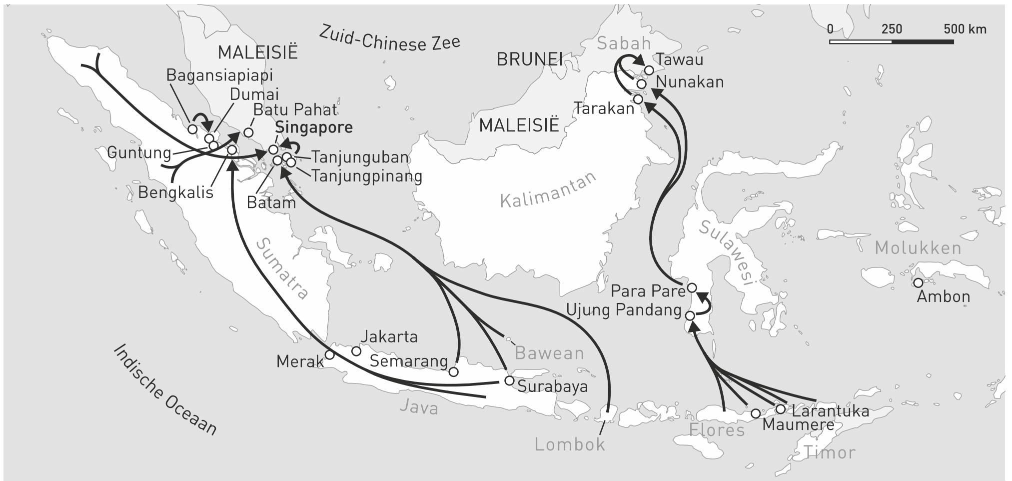
Opdracht 17 Bestemmingen van migranten K

a In W14 zie je twee concentratiegebieden. In welke sectoren zullen de migranten terechtkomen op Sabah?
b Om welke sectoren zal het gaan in het zuiden van het schiereiland Maleisië?
c Bekijk W15. Om welke sector zal het gaan in Saudi-Arabië?

Opdracht 18 Gevolgen van arbeidsmigratie I

a Gebruik W15. Waarom stimuleert de Indonesische overheid de buitenlandse migratie van Indonesiërs?
b Naar welk gebied trokken de geregistreerde migranten in de jaren tachtig van de twintigste eeuw vooral?
c Licht aan de hand van de migratie in Indonesië en Maleisië toe dat je kunt spreken van een *uitschuiving van migratie*.
d Indonesië heeft zich moeizamer hersteld van de Aziëcrisis dan Maleisië. Dit heeft onder andere te maken gehad met de migratie. Licht dit voor beide landen toe.

W14 Migratiestromen vanuit Indonesië naar Maleisië.

W15 Geschatte aantallen migranten uit Indonesië in 2000.

Bestemming	Geschatte aantallen
Saudi-Arabië	425.000
V.A.E.	35.000
Maleisië	1.376.000
Hongkong	40.000
Singapore	70.000
Taiwan	90.000
Zuid-Korea	11.700
Japan	3.245
Filipijnen	26.000
Brunei	2.426
V.S.	100.000
overige	20.000
totaal	**2.199.371**

Opdracht 19 Migranten in en om Thailand I

Bekijk figuur 3.18.

a Welk type migranten zal vanuit Cambodja, Laos en Myanmar naar Thailand gaan?
b Verklaar deze migrantenstroom én de bestemming in Thailand.
c Waarom zijn er niet veel migrantenstromen vanuit Thailand naar Cambodja of Myanmar?

Opdracht 20 Toerisme K/I

Bekijk W16 en figuur 3.20.

a Noteer drie zaken die je opvallen.
b Geef voor alle drie een verklaring.
c Welke drie landen in Zuidoost-Azië spelen qua toeristische bestemming in 2008 geen grote rol?
d Verklaar de geringe rol van deze landen in het toerisme (gebruik eventueel GB 148C).

W16 De ontwikkeling van het aantal bezoekende toeristen in Azië en de wereld tussen 1990 en 2004.

	Internationale aankomst toeristen (x 1.000)						Marktaandeel in de regio (%)			Gemiddelde groei (%)
	1990	**1995**	**2000**	**2002**	**2003**	**2004**	**1990**	**2000**	**2004**	**'00-'04**
Zuidoost-Azië	21.469	29.173	37.763	42.859	37.034	48.309	38,2	33,9	33,2	6,4
Brunei	377	498	984				0,7	0,9		
Cambodja	17	220	466	787	701	1.055	0,0	0,4	0,7	22,7
Indonesië	2.178	4.324	5.640	5.033	4.467	5.321	3,9	4,5	3,7	1,2
Laos	14	60	191	215	196	236	0,0	0,2	0,2	5,5
Maleisië	7.446	7.469	10.222	13.292	10.577	15.703	13,3	9,2	10,8	11,3
Myanmar	21	117	208	217	206	242	0,0	0,2	0,2	3,9
Filipijnen	1.025	1.760	1.992	1.933	1.907	2.291	1,8	1,8	1,6	3,6
Singapore	4.842	6.422	6.917	6.997	5.705	8,6	6,2			
Thailand	5.229	6.952	9.579	10.873	10.082	11.737	9,4	8,6	8,1	5,2
Vietnam	250	1.351	2.140	2.628	2.429	2.972	0,4	1,9	2,0	8,6

W17 Herkomst van de toeristen in de ASEAN-landen in 2005.

ASEAN-landen	23.254.305
Azië exclusief ASEAN	13.658.247
waarvan:	
Oost-Azië	11.930.291
Zuid-Azië	1.623.124
Midden-Oosten	577.127
Noord-Amerika	2.756.480
Zuid-Amerika	16.597
Europa	5.979.003
Australië	2.331.969
Afrika	170.437
totaal	**51.287.619**

Opdracht 21 Waar komen de toeristen vandaan? I

Gebruik W17.

a Verklaar waarom grote aantallen toeristen in de ASEAN uit de ASEAN-landen zelf zullen komen.
b Verklaar het grote verschil in aantal toeristen afkomstig uit Oost-Azië en Zuid-Azië.
c Verklaar het grote verschil in aantal toeristen afkomstig uit Noord-Amerika en Zuid-Amerika.
d Verklaar het geringe aantal toeristen afkomstig uit Afrika.

Opdracht 22 Duurzaam toerisme I

a Lees W18. Wat is duurzaam toerisme?

W18 Wie bepaalt de bestemmingen?

Sommigen zeggen dat de klanten het aanbod bepalen. Willen ze naar bepaalde bestemmingen toe, dan is er dus vraag naar en zorgt men voor aanbod. Anderen menen dat reisbureaus een verantwoordelijkheid hebben en de bestemmingen kunnen bepalen. Reisorganisaties zouden in ieder geval wel bepaalde maatregelen kunnen nemen. De inkopers zouden meer moeten letten op milieuvriendelijke alternatieven. Je kunt hotels inkopen met een milieukeurmerk en je kunt je afvragen of je wel een zonvakantie naar Java voor zeven dagen moet aanbieden. Want dit betekent 25.000 km reizen voor een weekje zon terwijl er dichterbij ook alternatieven zijn. Of zou de consument dit moeten weigeren en zo het aanbod bepalen?

b Noteer vijf maatregelen die genomen zouden kunnen worden om duurzaam toerisme in een gebied te kunnen bevorderen. Kijk niet alleen naar de tekst van W18, maar bedenk ook zelf maatregelen.
c Geef aan bij wie de verantwoordelijkheid ligt bij de door jou genoemde maatregelen.

W19 Democratie in Thailand?

Premier Thaksin van Thailand heeft, sinds hij in 2001 aan de macht kwam, veel resultaten bereikt op het gebied van gezondheidszorg, onderwijs en armoedebestrijding. Hij was daarom geliefd bij de plattelandsbevolking. Hij verklaarde de drugswereld hardhandig de oorlog. Ook bij de onlusten in drie zuidelijke, overwegend islamitische, provincies (90% van de bevolking in Thailand is boeddhistisch) ging hij weinig subtiel te werk en schakelde hij het leger in. Hij was het voorbeeld van een 'nieuwe rijke' en had een charismatische uitstraling. De royalisten (de oude koning is zeer geliefd in dit land) en de oude rijke geslachten in de steden werden zijn grote tegenstanders. Veel personen uit die groep die op belangrijke economische en politieke posten zaten, werden door hem ontslagen.
Toen de economie stagneerde (Aziëcrisis), en zich corruptieschandalen en belangenconflicten rondom zijn persoon, zijn zoons en zijn regering voordeden, heeft hij het verbruid bij de stedelijke bevolking van Bangkok. In september 2006, toen Thaksin in de V.S. was, vond de staatsgreep plaats. Tanks met gele lintjes en gele bloemen (geel is de kleur van het koningshuis) reden door de straten. Er werd een interim-grondwet opgesteld en een ex-militair werd aan het hoofd van het kabinet gesteld.
Er is nog steeds geen echt vrije pers. Er werden in 2007 verkiezingen gehouden die de royalisten wonnen. Tussen 2009 en 2011 laaide het geweld opnieuw op tussen de nieuwe middenklasse in de steden in het zuiden enerzijds en de armere bevolking op het platteland anderzijds. Het is de vraag of de verkiezingen in 2011 meer stabiliteit zullen geven. Deze politieke onrust kan gevolgen hebben voor buitenlandse investeerders.

Opdracht 23 Regiems in Zuidoost-Azië I

Lees W19.

a Singapore en Myanmar hebben beide een autoritair regiem. Leg uit waarom buitenlandse bedrijven zich wel graag in Singapore willen vestigen en niet of in veel mindere mate in Myanmar.

b Wat is je mening over de burgers van Thailand die blij zijn met de staatsgreep en die de nieuwe ontwikkelingen van de staatsgreep prefereren boven een democratisch proces?

c Vind jij dat een buitenlands bedrijf in Thailand toch gewoon onder deze omstandigheden moet kunnen doorproduceren? Licht toe met argumenten.

Online opdracht

Opdracht 24 Philips en duurzaamheid I VERDIEPING

In deze opdracht beantwoord je de volgende vraag:
Op welke wijze (arbeidsomstandigheden, gevolgen voor milieu en cultuur) produceert Philips in Zuidoost-Azië?

Onderzoek daarvoor aan de hand van www.sustainability-in-finance.com/dsr-aex2005.pdf hoe Philips scoort in vergelijking met andere Nederlandse multinationals met een duurzame bedrijfsvoering. De site betreft een onderzoeksrapport uit 2005 van Dutch Sustainability Research te Zeist naar de duurzaamheid van een aantal grote bedrijven (genoteerd in de AEX-index).

Noteer:
- op welke aspecten naar duurzaamheid is gekeken,
- hoe Philips scoort ten aanzien van die aspecten,
- hoe Philips scoort in vergelijking met de andere bedrijven.

Neem W20 over, zet de gegevens in het schema en trek conclusies aan de hand van de informatie.

Opdracht 25 Terugblik op paragraaf 3.2 K

Geef van onderstaande stellingen aan of ze goed of fout zijn en illustreer je toelichting met een figuur uit dit boek of een kaart uit de atlas (GB 149).

A Maleisië ontvangt van de ASEAN-landen relatief de meeste toeristen uit de V.S.

B Het aandeel van het toerisme in het BNP is het hoogst in Cambodja.

C Singapore heeft het hoogste aandeel buitenlandse werknemers van de beroepsbevolking in de ASEAN.

D Veel Javanen zoeken een baan in Maleisië.

E Thailand wordt gemeden door buitenlandse investeerders omdat er regelmatig een militaire coup in dit land plaatsvindt.

F Toerisme heeft alleen positieve kanten voor het ontvangende land.

G Cambodja heeft relatief de sterkste groei in toeristenaantallen meegemaakt tussen 2005 en 2008.

H Thailand trekt op het gebied van toerisme vooral natuurliefhebbers aan.

Online extra

Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

W20 Prestatie van Philips ten opzichte van Europese bedrijfstakgemiddelden. **Overnemen in je schrift!**

	Duurzaamheidsaspect	Score Philips	Spreiding van de scores van de 25 bedrijven
1	...	...	...
2	...	...	...
3	...	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...

3.3 Zuid-Azië

Rijkdom

Dit gebouw van 27 verdiepingen hoog is de duurste woning op aarde en staat in Mumbai, India. De familie Ambanin (vader, moeder en drie kinderen) heeft het huis voor 1 miljard dollar laten bouwen. Naast het woongedeelte zijn er verschillende verdiepingen met sportvoorzieningen en hangende tuinen; er is een zwembad, een theater, een tempel, een bar en een bibliotheek en er zijn drie helikopterplatforms. De onderste zes verdiepingen zijn bestemd voor de 168 auto's die de eigenaar heeft verzameld.

▶ Zuid-Azië is, zoals je kunt zien als je terugbladert naar figuur 1.1 van deze katern, een van de zes subregio's van Azië. Je hebt bij de oriëntatie van dit hoofdstuk gezien uit welke landen deze regio bestaat. Je bekijkt in deze paragraaf enkele kenmerken van dit gebied, benaderd vanuit verschillende dimensies. Daarna ga je deze regio aan de hand van opdrachten vergelijken met Zuidoost-Azië.

Fysische en politieke kenmerken

▶ In Zuid-Azië liggen drie gebieden met hun eigen fysisch-geografische kenmerken.

● In het noorden strekken zich de lange bergketens van de Himalaya uit. In het westen zijn de berghellingen kaal door het vrij droge klimaat. In het oosten vind je in de vochtigere klimaten dichte bossen op de hellingen. De hoge rotsachtige en besneeuwde toppen reiken tot ver boven de 8.000 meter.

● Ten zuiden van deze bergketens liggen de grote, laaggelegen riviervlakten van de Indus en de Ganges. Deze vruchtbare, brede valleien zijn zeer dichtbevolkt.

● Vervolgens kom je bij de zuidelijke plateaus in India, waar – dankzij de moessonregens – de grond intensief wordt bewerkt (figuur 3.23) en de bevolkingsdichtheid hoog is.

▶ Heel Zuid-Azië, afgezien van Nepal, is een kolonie geweest van Groot-Brittannië. Nadat India in 1947 onafhankelijk werd, kregen in de loop van de daarop volgende decennia de andere landen ook hun onafhankelijkheid. India is het grootste democratische land op aarde. Het land is een federale republiek.

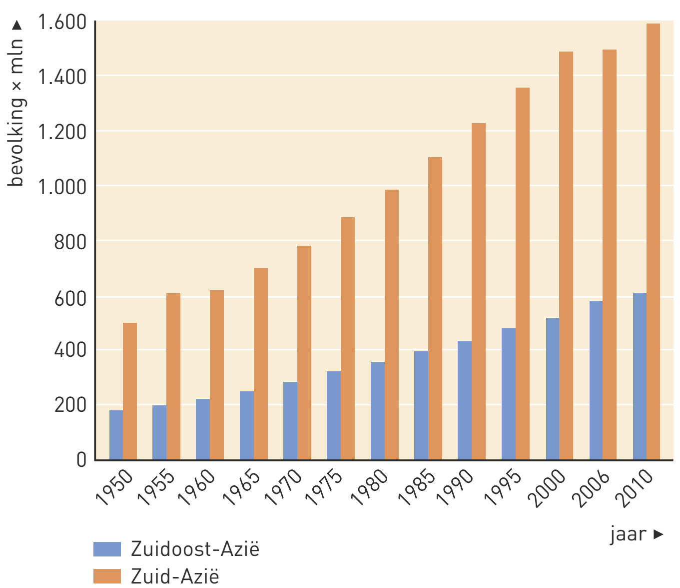

Figuur 3.23 Akkerbouw in het zuiden van India.

Sociaal-culturele kenmerken

▶ In tegenstelling tot Zuidoost-Azië wordt deze regio overheerst door één groot land: India. Hier wonen 1,2 miljard mensen. De bevolkingsgroei in heel Zuid-Azië is tussen 1950 en 2010 sneller verlopen dan in Zuidoost-Azië (figuur 3.24). Dit is te danken aan met name de hoge geboortecijfers (figuur 3.25). Door deze hoge geboortecijfers en jonge bevolking zal India rond 2030 China passeren qua bevolkingsgrootte.

● De meeste mensen wonen nog op het platteland, maar de grote steden groeien snel, dankzij het hoge urbanisatietempo

Figuur 3.24 Bevolkingsaantallen in Zuidoost-Azië en Zuid-Azië van 1950 tot 2010.

(figuur 3.25). Mumbai telt 20 miljoen mensen, Karachi 13 miljoen, Dhaka 14 miljoen, Kolkata 15 miljoen en Delhi 21 miljoen.
Aangezien er niet genoeg werk, scholing en voorzieningen zijn, leven veel mensen in armoede. De levensverwachting ligt tussen de 66 en 76 jaar (figuur 3.26). Het percentage alfabeten schommelt tussen de 47 en 91%. Bij vrouwen ligt dit percentage in Bhutan, Nepal en Pakistan nog lager: 34-36%.

● Een stad als Mumbai is sinds 1950 qua inwoneraantal verdrievoudigd. Bij dergelijke grote migratiestromen en natuurlijke aanwas is het onmogelijk genoeg woningen te bouwen. Vele mensen, tot ongeveer 55% van de stadsbevolking, komen terecht in de slums (figuur 3.27). De kwaliteit van de woningen en voorzieningen staat in schril contrast met die van de woningen in de wijk waar de familie Ambanin (tekst en foto inleiding paragraaf 3.3) woont.

● Wat betreft de etnische groepen en godsdiensten vormt Zuid-Azië, net als Zuidoost-Azië, geen homogeen gebied. In India is het hindoeïsme wel de belangrijkste religie, maar ook in dit land vind je andere godsdiensten, zoals de islam, het christendom en het boeddhisme. In Pakistan overheerst de islam. Er vinden regelmatig geweldsconflicten plaats tussen de aanhangers van de verschillende godsdiensten, met name in Kasjmir. Een kaart van de belangrijkste etnische groepen (GB 144C) laat een lappendeken aan volken zien, van wie het leefgebied niet samenvalt met de staatsgrenzen in dit gebied.

Land	Inwoners (x miljoen), 2010	Geboortecijfer, 2010	Sterftecijfer, 2010	Natuurlijke groei (%), 2010	Urbanisatiegraad, 2010	Urbanisatietempo 2010-2015; geschatte jaarlijkse groei
Bangladesh	158,6	23	5,7	17,2	28	3,1
Bhutan	0,71	19	7	12	35	3,7
India	1.189,1	21	7,5	13,5	30	2,4
Maldiven	0,4	15	6	9	40	4,2
Nepal	29,4	22	6,8	15,2	19	4,7
Pakistan	187,3	24,8	7	18,8	36	3,1
Sri Lanka	21,3	17,4	6	11,4	14	1,1

Figuur 3.25 Demografische kerngegevens van Zuid-Azië.

Land	Percentage alfabeten			Levensverwachting bij geboorte, 2010		
	Totaal	*Mannen*	*Vrouwen*	*Totaal*	*Mannen*	*Vrouwen*
Bangladesh	48	54	41	70	68	71
Bhutan	47	60	34	67	66	68
India	61	73	48	67	66	68
Maldiven	94	93	95	74	72	72
Nepal	49	63	35	66	65	67
Pakistan	50	63	36	66	64	68
Sri Lanka	91	92	90	76	72	79

Figuur 3.26 Percentage alfabeten en levensverwachting in Zuid-Azië.

Figuur 3.27 Slum in Mumbai.

Economische kenmerken

▶ Het BNP per hoofd van de bevolking is in deze regio in de afgelopen decennia sterk gestegen (figuur 3.28). De verschillen tussen de landen zijn minder groot dan in Zuidoost-Azië.

● In figuur 3.28 kun je zien dat een groot deel van de beroepsbevolking nog in de landbouw werkt. Nepal spant wat dat betreft de kroon met een percentage van 75%.

Land	BNP per hoofd (in US$)		Percentage van de beroepsbevolking werkzaam in de landbouw (2008)
	1980	2010	
Bangladesh	590	1.700	45
Bhutan	108	5.000	43,7
India	630	3.400	52
Maldiven	269	4.600	11
Nepal	430	1.200	75
Pakistan	393	2.400	43
Sri Lanka	551	4.900	32,7

Figuur 3.28 BNP per hoofd van de bevolking tussen 1980 en 2010 en percentage arbeiders werkzaam in de landbouw (2008).

● Ook op het platteland is de bevolkingsgroei sterk toegenomen. De oppervlakte landbouwgrond is daardoor de afgelopen dertig jaar in Zuid-Azië uitgebreid met 13%. Dit ging vooral ten koste van de laaglandbossen met hun rijke biodiversiteit. De wereld landbouworganisatie, de FAO, heeft vastgesteld dat in deze regio de reserve aan landbouwgrond inmiddels is opgeraakt. Door de groei van de plattelandsbevolking zullen daarom steeds meer marginale landbouwgronden in gebruik worden genomen. Daarnaast kent de regio een zwakke bestuurlijke organisatie en is er regelmatig sprake van een ondeugdelijk pachtstelsel. De traditionele landbouwsystemen zullen worden ondermijnd en verloren gaan. Bovendien zijn grote delen van de agrarische gronden gedegradeerd. Van 1990 tot 2025 neemt naar verwachting de oppervlakte landbouwgrond die per inwoner beschikbaar is, af van 0,17 ha tot 0,07 ha. In India zal dit van 0,20 ha teruglopen tot 0,12 ha.

Voorbeeld India

▶ Langzaam maar zeker integreert met name India in de wereldeconomie. De industriële productie groeit. Het aandeel van de buitenlandse handel in het BNP neemt gestaag toe. Daarbij wordt Azië steeds belangrijker als exportmarkt. Met name de wederzijdse handel met China neemt snel toe. Ook het aanbod van het Indiase exportpakket is in de loop der jaren sterk veranderd. Het leeuwendeel van de export bestaat nu uit fabricaten en diensten (bijvoorbeeld software). De razendsnelle groei van de IT-sector, geneesmiddelenindustrie en andere kennisintensieve industrieën rond met name Bangalore en de andere grote steden heeft een koopkrachtige klasse van nieuwe rijken doen ontstaan. Hun uitgavenpatroon verschaft grote groepen werknemers een inkomen, dat consumptief wordt besteed en de economie verder aanzwengelt. Een groot

pluspunt voor India's concurrentiepositie is dat veel Indiërs westers zijn georiënteerd en hun opleiding hebben genoten in een westers land.

- India is lid van de SAARC, de South Asian Association for Regional Cooperation. Dit is een economische en politieke organisatie waarvan acht Zuid-Aziatische landen lid zijn. Bij de oprichting in 1985 waren de volgende landen betrokken: India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, Nepal, Maldiven en Bhutan. In 2007 trad Afghanistan toe als achtste lidstaat. Qua bevolkingsaantal is de SAARC met ongeveer anderhalf miljard inwoners een indrukwekkende organisatie.

Problemen

- Behalve mooie economische groeicijfers kent India ook problemen. De uitvoer blijft te zeer geconcentreerd op een relatief klein aantal producten. India zou meer moeten diversifiëren. Dat zou ook een goede impuls voor de werkgelegenheid zijn.
- De grondstofprijzen en de prijzen voor fossiele energiebronnen stijgen door krapte op de wereldmarkt. Daarnaast wordt de vraag naar elektriciteit groter en groter. Ook de stijgende voedselprijzen leiden tot maatschappelijke onrust.
- Het transport van veel goederen, grondstoffen en energiebronnen verloopt nog moeizaam omdat er onvoldoende capaciteit is op de wegen en spoorlijnen (figuur 3.29).
- Een ander probleem vormt de toenemende kloof tussen arm en rijk. De middenklasse groeit, maar de toenemende welvaart komt niet ten goede aan de armen. De Indiase overheid zorgt in onvoldoende mate voor deze groep. Er is sprake van grootschalige corruptie; meisjes worden systematisch achtergesteld en je ziet nog overal discriminatie van kastelozen en van tribale Indiërs. De overheid hoopt met de hoge economische groei voldoende belastinginkomsten te krijgen om de sociale uitgaven te verhogen. Of dit daadwerkelijk gaat gebeuren, moet afgewacht worden.

Figuur 3.29 Gebrek aan capaciteit op het vervoersnet in India.

Opdrachten 3.3

Deelvragen

5 Welke regionale verschillen bestaan er binnen Zuid-Azië op bevolkingsgeografisch en economisch gebied?
6 Wat zijn de overeenkomsten en verschillen tussen de twee macroregio's Zuid-Azië en Zuidoost-Azië op bevolkingsgeografisch en economisch gebied?

Opdracht 26 Bevolkingsgroei en milieu I

Bekijk figuur 3.24 en lees W21.

a In welke van de twee regio's, Zuidoost-Azië of Zuid-Azië, vond tussen 1950 en 2010 procentueel de sterkste bevolkingsgroei plaats?
b Stel dat je een voorspelling wilt doen ten aanzien van de bevolkingsgroei in Zuidoost-Azië en Zuid-Azië in de komende twintig jaar. In welke van deze twee regio's zal de absolute bevolkingstoename dan het grootst zijn?
c Noteer een demografisch argument om je antwoord te onderbouwen.
d Noteer een economisch argument om je antwoord te onderbouwen.
e Beredeneer onder welke economische voorwaarde de afname van de bevolkingsgroei en de toenemende druk op hulpbronnen en milieu zullen plaatsvinden.
f Geef een algemeen verklarend principe voor de verandering in de bevolkingsgroei (vraag e) en geef een algemeen verklarend principe voor de verandering op het gebied van het milieu.

W21 Groeitempo en milieu.

Het groeitempo van de bevolking in zuidelijk Azië zal volgens de UNDP de komende vijftien jaar beduidend afnemen. De jaarlijkse bevolkingsgroei in Zuidoost-Azië zal teruglopen van 1,3 naar 0,7%. In Zuid-Azië bedroeg de groei in 1997 nog 2,2% wat in 2020 ongeveer 1,4% verwacht wordt te zijn. De vraag naar natuurlijke hulpbronnen en de milieudruk zullen echter omgekeerd toenemen, in een hoger tempo dan de verwachte afname van de bevolkingsgroei.

Opdracht 27 Migratie I

Lees W22.

a Noteer een geografische reden en een economische reden waarom veel Keralezen als gastarbeider in de Golfstaten werken.
b De gastarbeid binnen Zuidoost-Azië is veel omvangrijker dan die in Zuid-Azië. Geef hiervoor een economische en een politiek-geografische verklaring.

W22 Emigratie naar de Golfstaten.

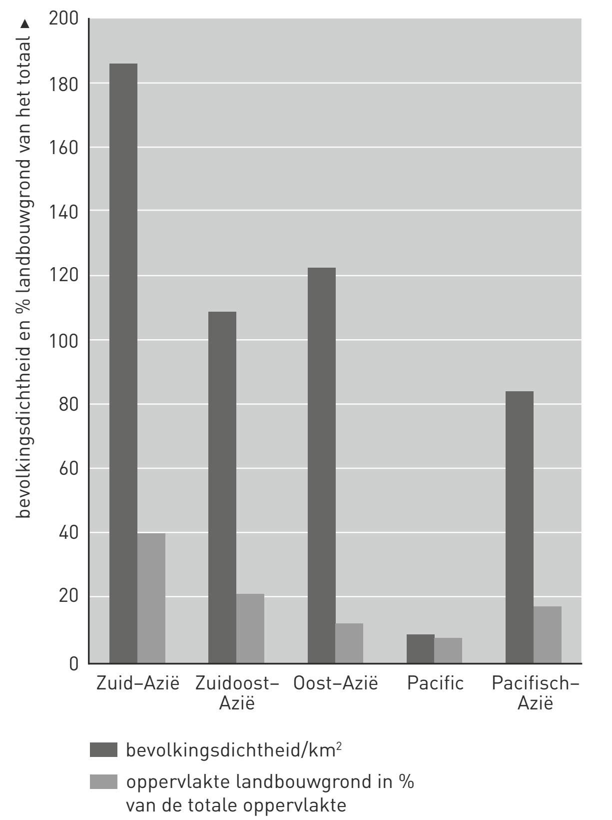
India kende in 2006 een klein emigratieoverschot. Het aantal Indiërs dat als gastarbeider in het buitenland werkt, is echter indrukwekkend. Deze werkers genereren een enorme geldstroom richting thuisfront. Sinds 1991 nam deze stroom overmakingen (remittances) jaarlijks met 13% toe en vormde daarmee een stevige basis voor de economie van India. In 2003 waren de overmakingen door Indiase gastarbeiders goed voor 3% van het BNP. In het zuidelijke Kerala brengen de gastarbeiders zelfs 25% van de begroting van de deelstaat binnen. Dit geld heeft de binnenlandse consumptie gestimuleerd en werd bovendien gebruikt voor productieve investeringen. Tal van bedrijven in industrie, gezondheidszorg, IT-sector, toerisme en bankwezen werden opgezet met geld dat met hard werken in met name de Golfstaten bijeen werd gesprokkeld.

Opdracht 28 Gevolgen van de bevolkingsgroei K

Gebruik W23 en de tekst in het theoriegedeelte.
De Aziatische Ontwikkelingsbank ADB denkt dat in 2020 de helft van de Aziatische bevolking geürbaniseerd zal zijn. Er zullen dan naar schatting meer dan een miljard mensen in steden wonen.

a Welk verband wordt gelegd tussen bevolkingsdichtheid en de oppervlakte landbouwgrond?
b Welke relatie bestaat er tussen de toename van de oppervlakte landbouwgrond in Azië en de urbanisatie?
c Welk verband bestaat er tussen de verwachte afname van de oppervlakte landbouwgrond per inwoner en het urbanisatietempo?

W23 Bevolkingsdichtheid (inw./km²) en de oppervlakte landbouwgrond in % van het totale landoppervlak in Azië.

d In welke Aziatische macroregio, Zuid-Azië of Zuidoost-Azië, verwacht je het hoogste urbanisatietempo? Licht je antwoord toe.
e Verklaar vanuit de ontwikkelingen in de landbouw waarom in landen met een groeiende welvaart veel mensen van het platteland gaan urbaniseren.
Geef daartoe een situatiebeschrijving en het verklarend principe.

Opdracht 29 Slums en armen K/I

Bekijk GB 145E en G.

a In welke stad in India woont het grootste aandeel van de bewoners in slums?
b Hoeveel mensen waren dit in 2001?
c Verklaar het relatief lage aandeel van mensen dat in slums woont in Bangalore.

Gebruik figuur 3.26.

d Hoe blijkt uit deze figuur dat er weinig aandacht voor de armen is in India en andere Zuid-Aziatische landen?
e Licht aan de hand van figuur 3.26 toe dat het in sommige landen slecht is gesteld met de vrouwenemancipatie.

Opdracht 30 India en economie K/I

Gebruik W24 en W25.

a Heeft India een positieve of negatieve handelsbalans?
b Noteer een reden voor het ontstaan van deze situatie die te maken heeft met de groeiende industriële bedrijvigheid in India.
c Waarom benadert de positie van China bij de export bijna die van de V.S.? Licht je antwoord toe.
d Wat is outsourcing?

Volgens een studie van McKinsey zou India in 2015 voor een waarde van US$ 300 miljard kunnen exporteren. Vooral in de sectoren kleding, auto-onderdelen, speciale chemische producten (waaronder geneesmiddelen) en elektronica zal de Indiase export zich naar verwachting het komende decennium sterk ontwikkelen.

e Aan welke voorwaarde moet de economische politiek van India voldoen om deze ontwikkeling mogelijk te maken?
f Vergelijk de handelspartners van India (W24) met die van Indonesië (W7). Welke overeenkomsten en verschillen vallen op?

W24 India's voornaamste handelspartners in 2008 (in %).

Uitvoer	%	Invoer	%
V.S.	20,7	China	27,1
V.A.E.	15,6	V.S.	21
China	10,8	Saudi-Arabië	19,4
Singapore	7,4	V.A.E.	13,5
Verenigd Koninkrijk	6,7	Iran	10,9
Hongkong	6,3	Duitsland	9,9
Nederland	5,2	Zwitserland	9,8
Duitsland	5,1	Singapore	8,1

W25 Mist India zijn kansen?

Met al zijn callcenters en softwarebedrijven is India wereldleider op het gebied van het vervullen van uitbestede dienstverlening, outsourcing genoemd. Maar het is dit land nog niet gelukt om zijn enorme arbeidsreservoir in te zetten als industriële supermacht. In 2005 nam de export van India slechts 0,8% van de mondiale handel in, tegen 6,4% van China. Vooral het woud van regels en bepalingen vormde tot nu toe een bijna onneembare hindernis om te kunnen concurreren op de wereldmarkt. India miste de eerste uitbestedingsgolf (outsourcing) van de arbeidsintensieve productie van schoenen, textiel en speelgoed, die in China, Thailand en andere lagelonenlanden neerstreek. Het leek erop dat India de tweede golf ook zou missen, die van de meer kennisintensieve productie.

Toch kan dit volgens het consultancybedrijf McKinsey hard veranderen. India zal de inkrimpende productie in de hoogontwikkelde en dure westerse landen zoals Duitsland en de V.S. kunnen opvangen. De Indiase overheid heeft inmiddels gekozen voor een economische politiek die het accent legt op industrialisatie in plaats van een versterking van de dienstensector. Om 'Made in India' op de producten te kunnen drukken, moeten er drie dingen erg veranderen.

1. De belabberde infrastructuur moet worden verbeterd. De vervoerskosten liggen 50 tot 100% hoger dan in China, de stroom valt voortdurend uit en kost twee keer zo veel als in naburig China. De vrachtkosten per spoor zijn zelfs driemaal zo hoog en het verschil tussen beide landen wordt zelfs groter. Alleen op het gebied van de telecommunicatie doet India het met 46 aansluitingen per 1.000 inwoners redelijk, in elk geval veel beter dan Pakistan (27) en Bangladesh (5). Maar alles is relatief, want China scoort inmiddels 209 aansluitingen per 1.000 inwoners.
2. De verstikkende bureaucratie moet worden verminderd. Het kostte in 2004 gemiddeld 86 dagen om in India een bedrijf te starten. In Pakistan waren daar maar 24 dagen voor nodig, in Bangladesh 35 dagen.
3. Het onderwijs moet worden verbeterd. De drie grote Zuid-Aziatische landen ontlopen elkaar maar weinig in hun wanprestatie, waarbij nog geen 50% van de bevolking een middelbareschooldiploma heeft verworven, tegen bijvoorbeeld 85% in Thailand.

Opdracht 31 Kaart maken I/V

Gebruik de gegevens van figuur 3.28 en figuur 1.5 en download en print W26.
Je gaat een kaart maken van de landen in Zuid-Azië en Zuidoost-Azië, waarop je het BNP/hoofd in 2010 wilt tonen.
Lees in het Overzicht vaardigheden en werkwijzen achter in dit boek de tekst onder 3 over kaarttypen.
Besteed extra aandacht aan de constructie van de legendaklassen en de verantwoording van je keuze én het kleurgebruik.

Hanteer de volgende werkwijze:

Stap 1 De kaart moet voldoen aan de basiseisen: schaal, legenda, noordpijl en titel (boven in W26).
Stap 2 Je maakt een indeling in klassen. Daarvoor kijk je naar de hoogste waarde en de laagste waarde. Het verschil hiertussen is vrij groot. Er zijn nu twee mogelijkheden:

- Mogelijkheid 1: Je kiest vervolgens de legenda-eenheden zodanig dat ze steeds een gelijke (afgeronde) waarde bevatten, bijvoorbeeld 5.000 dollar. Zeven legenda-eenheden komen in totaal op 35.000.

a Wat is het nadeel van deze methode?

- Mogelijkheid 2: Om het waargenomen bezwaar te ondervangen, kun je kiezen voor ongelijke legenda-eenheden. Daarvoor moet je de BNP's van alle achttien landen naar grootte rangschikken. Vervolgens bepaal je hoeveel legendaklassen je wilt hebben, waarbij je binnen elke legendaklasse een ongeveer even groot aantal landen plaatst. Zorg ervoor dat elke legendaklasse gevuld is!

b Kies een van beide methoden en motiveer je keuze.

Stap 3 Maak de kaart. Je kiest de kleuren in een vloeiende overgang, bijvoorbeeld van lichtgeel (lage waarde) via oranje naar donkerrood (hoge waarde).

c Welke conclusies kun je trekken als je de twee regio's met elkaar vergelijkt?

W26 **Downloaden en printen!**

Online opdracht

VERDIEPING

Opdracht 32 Vergelijking Zuid- en Zuidoost-Azië I

Gebruik W27 en W28.

a Neem W27 over in je schrift. Vul met behulp van het CIA World Factbook (www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bg.html) W27 in voor Zuid-Azië. Selecteer het land en klik daarna op *Economy*. Zoek vervolgens de gegevens bij *Labor force - by occupation* en *GDP - composition by sector*.

b Welke conclusies kun je trekken als je W27 vergelijkt met de gegevens van Zuidoost-Azië (figuur 2.22)?

c Vergelijk de welzijnsindex (VN-index) van landen in Zuidoost-Azië met die van Zuid-Azië. Neem daarvoor W28 over in je schrift en noteer de landen bij de betreffende categorie van de VN-index. Gebruik figuur 2.22 voor Zuidoost-Azië en W27 voor Zuid-Azië. Accentueer vervolgens de Zuid-Aziatische landen met een andere kleur dan de Zuidoost-Aziatische landen. Wat zijn je conclusies?

d Vergelijk de kaart (BNP/hoofd) die je hebt gemaakt in W26 met de zojuist verzamelde gegevens met betrekking tot de VN-index. Verklaar waarom de uitkomsten niet overeenkomen.

e Onderzoek of de volgende stellingen juist zijn:
  A *Hoe lager een land scoort op de VN-index, hoe hoger het percentage van de beroepsbevolking is dat werkzaam is in de landbouw.*
  B *Naarmate de urbanisatiegraad hoger is, zal het percentage van de beroepsbevolking dat in de landbouw werkt, lager zijn.*

W27 Gegevens over landen in Zuid-Azië. **Overnemen in je schrift!**

Land	Beroepsbevolking per sector in %			Bijdrage aan BNP per economische sector (in %)			VN-index
	Primair	*Secundair*	*Tertiair*	*Primair*	*Secundair*	*Tertiair*	
Bangladesh	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,469
Bhutan	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	-
India	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,519
Maldiven	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,602
Nepal	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,428
Pakistan	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,490
Sri Lanka	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	. . .	0,658

W28 VN-index in 2010 in Zuid-Azië en Zuidoost-Azië. **Overnemen in je schrift!**

4,00-6,00	6,00-7,00	7,00-8,00	8,00-9,00	9,00-10,00
. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
. . .	. . .	. . .	. . .	. . .
. . .	. . .	. . .	. . .	. . .

Opdracht 33 Terugblik op paragraaf 3.3 K/I

a Lees de volgende stelling.
De positie van een land binnen het demografisch transitiemodel wordt sterk bepaald door de ontwikkelingsgraad.
Beargumenteer waarom deze uitspraak juist zou zijn.

b Welke macroregio (Zuid-Azië of Zuidoost-Azië) was het afgelopen decennium het meest kwetsbaar in tijden van economische crises? Licht je antwoord toe.

c Welk land in de niet gekozen regio bij vraag b zal in de zeer nabije toekomst ook kwetsbaar kunnen worden? Licht toe.

d Noteer een land in beide macroregio's, dat – economisch gezien – het minst is opgenomen in het globaliseringsproces.

Online extra
Kijk op www.degeo-online.nl voor extra materiaal zoals filmpjes, animaties en interessante links bij deze paragraaf.

Afsluiting

Slotopdracht

Hierna lees je beschrijvingen van een kenmerk van landen van Zuidoost-Azië en Zuid-Azië. Noteer bij elke beschrijving om welk land het gaat. Elk land komt maar één keer voor.

1. In dit land ligt op het eiland Batam een belangrijke SEZ.
2. In dit land ligt een stad die sterk is gegroeid door outsourcing van bedrijven in de IT-sector.
3. Veel gastarbeiders uit Myanmar werken in dit land in de bouw.
4. Dit land heeft de grootste moslimbevolking in Zuid-Azië.
5. Van heel Zuid-Azië en Zuidoost-Azië ontvangt dit land de hoogste directe buitenlandse investeringen.
6. Het grootste aandeel van de toeristen naar dit land komt uit Singapore.
7. Van Zuid-Azië werkt in dit land het hoogste aandeel van de beroepsbevolking in de dienstensector.
8. Veel vrouwen uit dit land werken als oppas of huishoudster in de Golfstaten en de V.S.
9. Dit land heeft het op één na hoogste aandeel van de waarde van de buitenlandse handel in het BNP (2009).
10. Van heel Zuid-Azië en Zuidoost-Azië werkt in dit land het hoogste aandeel van de beroepsbevolking in de landbouw.
11. Dit land ontving in 2008 ruim twee miljoen toeristen.
12. Dit land in Zuid-Azië kende in 2010 de op één na hoogste procentuele bevolkingsgroei.
13. Dit land kent in Zuid-Azië de hoogste levensverwachting.
14. Dit land kent in Zuidoost-Azië het laagste BNP in 2009.
15. Naar dit land zullen vanwege het gesloten karakter en het politieke regime weinig toeristen afreizen.
16. Dit land kent van Zuid-Azië de laagste urbanisatiegraad.
17. Dit land kent van Zuidoost-Azië de laagste buitenlandse goederenhandel.
18. Dit land krijgt van de ASEAN-landen het kleinste aandeel van de buitenlandse investeringen van buiten de ASEAN-landen.

Leeroverzicht

Na de bestudering van dit hoofdstuk en het maken van de opdrachten:

- ❍ kun je alle begrippen in dit hoofdstuk toepassen;
- ❍ kun je verklaren hoe de handel de economie en de politiek kan beïnvloeden in Zuidoost-Azië;
- ❍ kun je uitleggen welke positieve en negatieve invloed migranten en toeristen hebben op de economische ontwikkeling in een regio;
- ❍ kun je uitleggen hoe de invloed van het buitenland verschuift van het westen naar Japan en China;
- ❍ kun je uitleggen waarom in bepaalde landen van Zuidoost-Azië afwenteling van vervuilende activiteiten van andere landen nog steeds voorkomt;
- ❍ kun je uitleggen waarom de externe oriëntatie van een land groter is wanneer het aandeel van de buitenlandse handel in het BNP hoger is;
- ❍ weet je dat het vooral de krachten op de wereldmarkt zijn die het proces van exportvalorisatie aansturen;
- ❍ kun je de externe relaties van Zuidoost-Azië vergelijken met die van een andere regio;
- ❍ kun je de macroregio's Zuidoost-Azië en Zuid-Azië vergelijken op een aantal demografische aspecten;
- ❍ kun je deze twee macroregio's vergelijken op een aantal economisch-geografische aspecten;
- ❍ weet je dat bij het inzoomen altijd een genuanceerder en meer verscheiden beeld zal ontstaan van een gebied;
- ❍ kun je de deelvragen beantwoorden.

Begrippen

directe buitenlandse investeringen, export processing zone (EPZ), exportgerichtheid, exportvalorisatie, externe gerichtheid van de economie, global shift, groeidriehoek, handelsbalans, internationale arbeidsmigratie, Pacific Rim, ruimtelijke afwenteling, samenstelling van het exportpakket, speciale economische zone (SEZ), stedelijk netwerk, vakantiegebied, vrijhandel

Extra Casus MNO's: discussie met een stip

Inleiding I

In deze opdracht ga je de rol van de multinationals in Zuidoost- en Zuid-Azië bediscussiëren.

Werkwijze

De opdracht neemt één lesuur (50 minuten) in beslag. Je werkt in groepjes van vier. Eerst bekijk je een casus over de rol van de MNO in Indonesië. Vervolgens ga je je standpunt bepalen aan de hand van stellingen. Dan bekijk je andere meningen en geef je daarover een oordeel. Ten slotte wordt het resultaat klassikaal besproken.

Opdracht 1

a De klas is opgedeeld in groepjes van vier. Lees allemaal de tekst van W29. Je verdiept je in het verschijnsel lagelonenproductie. Het afwegen van een aantal argumenten helpt je om een eigen standpunt te bepalen. Je docent zorgt ervoor dat elke leerling vier stickertjes krijgt. Alle stickers hebben dezelfde kleur.

b
1. Elk groepje bestaat uit twee personen die het standpunt van de Schone Kleren Campagne verdedigen (club A) en twee mensen die dat van de werkgeversorganisatie verdedigen (club B).
2. De leden van club A lezen W30, die van club B lezen W31.
3. Bedenk met je club (A of B) een stelling naar aanleiding van je tekst.
4. Neem een groot vel papier. Verdeel dit in een linker- en een rechterkolom. Noteer kort de twee stellingen naast elkaar.
5. Ga met z'n vieren een discussie aan over de twee stellingen. Schrijf de gebruikte argumenten kort onder elke stelling.

Opdracht 2

a Hang alle vellen met stellingen en argumenten op het bord. Loop alle vellen langs en plak één of meer stickers achter een argument dat jij het meest overtuigend vindt. Je mag echter géén sticker achter de argumenten van je eigen club plakken!

b Inventariseer de verdeling van de voorkeurstickers en rond de discussie af.

c Hebben de gemaakte keuzes gevolgen voor je eigen koopgedrag?

d Wat zijn de gevolgen van je keuze voor een werker in het productieland?

W29 Textiel uit Indonesië.

Indonesië telt ongeveer 850 grote textielfabrieken, die bijna allemaal aan de rand van de grotere steden zijn gevestigd. In 2006 bracht de uitvoer van kleding ongeveer 4 miljard dollar op. De meeste kleren gaan naar de rijke westerse landen. Bandung (2,1 miljoen inwoners) is de textielhoofdstad van Indonesië. De plaats ligt in het westen van Java, ongeveer 130 km vanaf de hoofdstad Jakarta.

Op de foto worden patronen voor overhemden uitgelegd om de stoffen zo zuinig mogelijk te benutten. Vervolgens worden de stukken machinaal geknipt om daarna door naaisters in elkaar te worden gezet tot een kledingstuk. De naaisters werken aan een soort lopende band. Elke arbeidster neemt één deelhandeling voor haar rekening, waarna het shirt-in-wording naar de buurvrouw doorschuift, enzovoort. Het naaien moet erg secuur gebeuren, omdat een klein foutje het hele product bederft.

De organisatie van de aanvoer van stoffen, het knippen, naaien, verpakken en verzenden is een ingewikkeld logistiek proces. Alle tijden en voorraden moeten op elkaar worden

afgestemd. Wanneer een partij knopen of bandjes te laat wordt geleverd, staat het hele proces stil. Tijd is geld en het arbeidstempo ligt erg hoog. Elke werknemer moet op haar of zijn post zijn en er worden strikte gemeenschappelijke pauzetijden in acht genomen. Wie te laat komt, vliegt eruit. Dat geldt ook voor iemand die zonder toestemming even naar de wc gaat. Een werkdag duurt negen uur. Een werknemer in de confectienijverheid verdient ongeveer 20% meer dan het plaatselijke arbeidsloon.

Mannen en vrouwen voeren verschillende taken uit. De vrouwen zijn naaister of vervullen administratieve functies, de mannen snijden de stoffen op maat, doen onderhoudsklussen en houden toezicht.

W30 De vloek van de MNO's.

'Ik houd me bezig met westerse bedrijven die kleding en sportschoenen maken. Hun buitenlandse investeringen hebben meer te maken met exploitatie dan met duurzame ontwikkeling. De confectie-industrie is als water, het zoekt het laagste punt: de landen met de laagste lonen, het gunstigste belastingklimaat, de zwakste milieuwetgeving. Als het laagste punt elders komt te liggen, verkassen ze hun fabrieken of personeel met het grootste gemak. Ze plaatsen hun orders elders, want grote kledingmerken werken doorgaans met onderaannemers. In Madagaskar vonden we een paar jaar geleden duizenden Chinese arbeidsters die waren ingevlogen omdat de productieomstandigheden daar net iets gunstiger zijn dan in China. Als het tij keert, zijn de arbeidsters en de fabriek zo weer weg. Wat heeft dat met duurzame ontwikkeling te maken?

Het bedrijfsleven claimt dat investeringen in ontwikkelingslanden voor werkgelegenheid zorgen. Arme mensen verdienen, kunnen sparen en hun families onderhouden. Alles beter dan prostitutie of de bedelstaf. Zo'n betoog is natuurlijk onzin, want eigenlijk vallen de arbeiders van de regen in de drup. Ze doen zwaar, onderbetaald en slechts tijdelijk werk onder omstandigheden die in het westen al minstens honderd jaar verboden zijn. De bedrijven doen alsof het een natuurwet is dat de arbeidsomstandigheden in ontwikkelingslanden slecht zijn, maar het zijn diezelfde bedrijven die dat kunnen veranderen. Waarom worden er in het westen zulke exorbitant hoge winsten gemaakt en blijven de lonen in de ontwikkelingslanden zo laag? De arbeiders hebben nu nauwelijks de mogelijkheid om te sparen of hun familie te onderhouden. Kinderen kunnen niet naar school omdat hun ouders te weinig verdienen. En scholing is natuurlijk essentieel voor duurzame ontwikkeling.

Veel schoen- en kledingfabrikanten proberen hun leven iets te beteren, dat geef ik toe, maar met het ophangen van een paar brandblussers en het verkorten van de arbeidsdag is het probleem niet opgelost. Wat moet volgen, is veel ingrijpender. Maar multinationals willen zoveel mogelijk winst maken en zo min mogelijk te maken hebben met de landen waarin ze opereren.'

W31 De zegen van de MNO's.

'Buitenlandse investeringen in ontwikkelingslanden zorgen voor werkgelegenheid, overdracht van kennis en economische groei. Investeringen hebben een sneeuwbaleffect en het is aan de lokale overheid deze om te zetten in duurzame ontwikkeling. Het bedrijfsleven is niet verantwoordelijk voor armoedebestrijding, daar zijn overheden voor. Investeringen van multinationals dragen slechts bij aan ontwikkeling. Ik verzet me tegen het beeld dat alle buitenlandse investeringen met slechte arbeidsomstandigheden gepaard gaan. Natuurlijk zijn er rotte appels, en daar moet tegen opgetreden worden. Het VNO-NCW is voorstander van gedragscodes voor verantwoord ondernemen. Multinationals nemen hun eigen normen en waarden mee, en daardoor bieden ze vaak betere arbeidsomstandigheden dan lokale bedrijven. Op de lange termijn zal dat de samenleving veranderen, want het verwachtingspatroon van de burgers wordt omhoog geschroefd. Uit onderzoek blijkt dat de meeste multinationals hogere lonen betalen dan lokale werkgevers. Bovendien is er een sneeuwbaleffect. In Indonesië leidt elke arbeidsplaats bij een multinational tot wel zes nieuwe arbeidsplaatsen bij toeleveranciers, in de transportsector, enzovoort. Investeringen leiden ook tot kennisoverdracht. Het is simpelweg niet waar dat lokale arbeiders alleen maar de laagste banen hebben. In Ghana is de directeur van Unilever een Ghanees. Het is veel te duur om alle managers uit eigen land over te laten vliegen, laat staan opzichters van productieprocessen. Sommigen zeggen dat buitenlandse investeringen tot een "race to the bottom" leiden: ontwikkelingslanden bieden tegen elkaar op met

lage belastingen, minimale milieueisen en onderdrukking van vakbonden om buitenlandse fabrieken binnen te halen. Volgens mij is het precies andersom. Als bedrijven in ontwikkelingslanden investeren, zitten ze daar doorgaans voor langere tijd. Dus willen ze weten dat er goed bestuur is, de eigendomsrechten goed geregeld zijn, de infrastructuur op orde is en er politieke stabiliteit heerst. Allemaal zaken die we als duurzame ontwikkeling beschouwen en waarvan de burgers profiteren. Ik geloof in een "race to the top".'

Proeftoets

De proeftoets over dit hoofdstuk vind je op www.degeo-online.nl.

Proefexamen

Het proefexamen over dit katern vind je op www.degeo-online.nl.

Begrippen hoofdstuk 3

Directe buitenlandse investeringen 93
Men spreekt van directe buitenlandse investeringen (DBI) of foreign direct investments (FDI) wanneer geld wordt gestoken in de productiesectoren in een ander land. Het zijn geldelijke uitgaven ten behoeve van een doel dat pas op lange termijn wordt behaald. Het verwerven van blijvend belang in een onderneming in het buitenland wordt vaak gedaan met het doel invloed op het beleid te kunnen uitoefenen. Dit gebeurt op drie manieren:
- green field: het stichten van een bedrijf op een plek waar eerst niets was;
- fusie of acquisitie: de overname van lokale bedrijven;
- joint venture: deelname in een lokaal bedrijf.

Export processing zone (EPZ) 94
In een EPZ worden gebouwen en diensten ter beschikking gesteld aan bedrijven die goederen produceren voor de uitvoer, waarover geen belastingen en douanerechten behoeven te worden betaald en waarbij vaak andere regels gelden wat betreft onder andere arbeids- en milieurecht. Ook wel economische productiezones genoemd.

Exportgerichtheid 103
Twee betekenissen:
- de politiek-economische koers van een land zoals die blijkt uit de keuze voor een sterke nadruk op de goederenproductie voor de uitvoer;
- de mate waarin een land afhankelijk is van de uitvoer van een of slechts enkele exportproducten.

Exportvalorisatie 93
De industriële bewerking van een ruwe grondstof of een halfproduct voor de uitvoer op een zodanige manier dat de houdbaarheid wordt vergroot en/of het gewicht wordt verminderd en/of het volume wordt verkleind, met als gevolg een toename van de waarde van het product.

Externe gerichtheid van de economie 92
De mate waarin de economie gericht is op het buitenland. Een indicatie hiervan wordt verkregen door de waarde van de handelsbalans te delen door het BNP.

Global shift 92
Term met een dubbele betekenis:
- proces van mondialisering (globalisering);
- verschuiving van het economische zwaartepunt van de Atlantic Rim naar de Pacific Rim.

Groeidriehoek 95
Een aangewezen gebied waar ten minste drie naburige landen hun comparatieve voordelen willen uitbuiten tot economische groei.

Handelsbalans 92
Een belangrijk onderdeel van de betalingsbalans van een land. Aan de ontvangstenkant staat de geldwaarde van de export van een land over een bepaalde periode. Aan de uitgavenkant staat de geldwaarde van de import.

Internationale arbeidsmigratie 103
De verhuizing over landsgrenzen van arbeidskrachten op zoek naar werk.

Pacific Rim 91
De economische en politieke aanduiding van landen en eilanden die rond de Grote (Pacifische) Oceaan liggen.

Ruimtelijke afwenteling 97
Afschuiven van nadelige milieueffecten van het menselijk handelen op andere gebieden.

Samenstelling van het exportpakket 92
De verhouding waarin de verschillende producten deel uitmaken van het exportpakket.

Speciale economische zone 95
Speciaal aangewezen, groot gebied waar de vrijhandel gestimuleerd wordt in de industrie en de dienstensector.

Stedelijk netwerk 95
Netwerk van steden die economisch en vaak ook op andere manieren met elkaar verbonden zijn.

Vakantiegebied 106
Streek of land waar mensen naartoe op vakantie gaan.

Vrijhandel 95
Het ontbreken van handelsbeperkingen.

Overzicht vaardigheden en werkwijzen

Bij aardrijkskunde (geografie) gaat het niet alleen om weten en begrijpen. Je oefent ook 'geografische vaardigheden en werkwijzen', door het maken van opdrachten. Hiermee kun je zelf een goed aardrijkskundig beeld van de wereld opbouwen. Je kunt die vaardigheden zien als een soort gereedschap. En de werkwijzen helpen je om dat gereedschap op de juiste manier te hanteren.
In dit overzicht krijg je eerst een toelichting op datgene waar het bij aardrijkskunde om gaat: het vormen van een geografisch beeld van (delen van) de wereld. Daarna komen de vaardigheden en werkwijzen aan bod. De opbouw van dit overzicht is als volgt:

1. Een geografisch beeld vormen
2. Aardrijkskundige vragen stellen
3. Geografische hulpmiddelen
4. Aardrijkskundige werkwijzen
5. Stappenplan geografisch onderzoek

1 Een geografisch beeld vormen

▶ Geografen zijn erg geïnteresseerd in gebieden. Ze letten speciaal op de overeenkomsten en de verschillen tussen gebieden. Deze ruimtelijke overeenkomsten en verschillen doen zich voor bij zowel menselijke als natuurlijke verschijnselen. Denk bij menselijke verschijnselen bijvoorbeeld aan de spreiding en groei van de bevolking, de economische ontwikkeling of aan culturen. Voorbeelden van natuurlijke verschijnselen zijn klimaten, vulkanisme of vegetatievormen.
● Menselijke en natuurlijke verschijnselen beïnvloeden elkaar sterk. Een voorbeeld is de samenhang tussen de spreiding van de bevolking en de bodemvruchtbaarheid. Verandering van het ene verschijnsel zorgt voor verandering bij het andere.

▶ Een geografisch beeld van een gebied bevat een beschrijving van vier soorten kenmerken: de ligging, de gebiedskenmerken, de bevolkingskenmerken en de interne en externe relaties.

A De ligging
● De plaats binnen een coördinatensysteem van meridianen en parallellen noem je de *absolute ligging*. Een voorbeeld: Amsterdam ligt op 52° 22' N. en 4° 53' O. Deze absolute ligging verandert nooit. Wat wél kan veranderen is de *relatieve ligging*, dat wil zeggen de positie ten opzichte van andere plaatsen of verschijnselen op het aardoppervlak. De relatieve ligging wordt vaak uitgedrukt in tijd, kosten of moeite om andere plaatsen te bereiken. De bouw van de tunnel onder de Westerschelde veranderde de relatieve ligging van Zeeuws Vlaanderen, omdat de tijd en de moeite om dit deel van Nederland te bereiken kleiner werden.

B Gebiedskenmerken
● Dit zijn de (voor een groot deel zichtbare) eigenschappen van een gebied. Denk hierbij aan:
- Kenmerken van de natuurlijke omgeving (fysisch milieu), zoals bodem, grondsoort, water, reliëf, klimaat, zeestromen of delfstoffen.
- De inrichting, zoals bodemgebruik, verkaveling, infrastructuur, nederzettingen of stedelijke bebouwing.

C Bevolkingskenmerken
● Er zijn vier bevolkingskenmerken. Allereerst de *culturele* kenmerken. Het gaat dan over aangeleerd gedrag en uitingen van menselijke groepen, zoals taal, godsdienst, geschiedenis of heersende normen en waarden. Tot de *demografische* kenmerken reken je omvang, groei en (verandering in de) samenstelling van de bevolking.
De *economische* kenmerken zoals werkloosheid, inkomen, in- en uitvoer of de bestaansmiddelen (landbouw, industrie en diensten) vormen de derde groep.
Ten slotte de *politieke* kenmerken. Ze hebben te maken met het uitoefenen en de verdeling van macht. Zo worden in Nederland veel politieke besluiten genomen in Den Haag. In België daarentegen is de macht verdeeld over drie gewesten: het Vlaamse, het hoofdstedelijke en het Waalse gewest.

D Interne en externe relaties
● Bedrijven, instellingen en organisaties hebben onderling contacten. Voor zover deze plaatsvinden binnen de bestudeerde regio spreek je over *interne relaties*. Gebruikmaken van wijkvoorzieningen behoort tot de interne relaties van steden. Contacten met andere regio's noem je *externe relaties*. Forensisme is een externe relatie van een stad: namelijk tussen bewoners van gebieden rondom de stad met bedrijven in de stad zelf.

▶ De opbouw van geografische kennis kan twee vormen aannemen: regionale en thematische geografie.
● De *regionale geografie* concentreert zich op de studie van één gebied (regio). Het gaat hierbij om de samenhang tussen verschijnselen binnen dat gebied en de relaties met andere gebieden. Regionaal geografen benadrukken het unieke karakter van dat gebied ten opzichte van andere gebieden. Dat unieke karakter wordt vaak in enkele woorden tot uitdrukking gebracht. Bijvoorbeeld met 'Nederland distributieland' of 'China: de reus ontwaakt'.
● In de *thematische geografie* proberen geografen een goed beeld te krijgen van één of enkele verschijnselen. Daarvan wordt dan het spreidingspatroon onderzocht en de samenhang met andere verschijnselen. Bijvoorbeeld de spreiding van de bevolking in samenhang met klimaten.

▶ Geografische kennis wordt onder andere gebruikt bij het oplossen van ruimtelijke vraagstukken. Een ruimtelijk vraagstuk is bijvoorbeeld het probleem rondom de leefbaarheid van stedelijke gebieden, wateroverlast in Nederland of de verdroging in Afrika.
▶ Geografische informatie wordt nooit kant-en-klaar afgeleverd. Integendeel. Boeken, films, websites of kaarten bevatten veel gegevens, maar het is dan de kunst om hieruit de juiste informatie te halen en die te combineren. Aardrijkskundige vragen helpen daarbij.

2 Aardrijkskundige vragen stellen

Soorten aardrijkskundige vragen

▶ Iedereen stelt zich bij het plannen van een vakantie wel eens een vraag over de ligging, natuurlijke omgeving en inrichting van het vakantiegebied, de cultuur die er voorkomt of de bereikbaarheid. Denk maar eens aan de volgende vragen:
– Waar ligt het vakantiegebied? (Hoe ver moet ik reizen?)
– Hoe ziet het landschap eruit? (Welke schoenen neem ik mee?)
– Welke weersomstandigheden overheersen er? (Veel zon? Genoeg sneeuw?)
– Welke taal wordt er gesproken? (En spreken ze ook Engels?)
– Op welke manier moet ik naar dat gebied reizen? (Auto, vliegtuig, trein?)

Dit zijn allemaal geografische vragen. Je bent zo, misschien wel onbewust, bezig met aardrijkskunde. Ze gaan immers over een gebied en de verschijnselen die zich daar voordoen. De vragen hebben nog iets anders gemeenschappelijk. Bij de beantwoording ontstaat een beschrijving van een (vakantie)gebied. Vragen die een beschrijving opleveren, noem je daarom beschrijvende vragen. Elk vak, dus ook aardrijkskunde, begint met het stellen van beschrijvende vragen. Maar eigenlijk zijn de vragen naar het 'waarom' en 'waartoe' interessanter. In het volgende overzicht tref je ook dat soort vragen aan. Er worden daar ook voorbeelden gegeven.

A Beschrijvende vragen
● Deze vragen beginnen met woorden als 'waar', 'hoe', of 'wat'. Antwoorden op beschrijvende vragen gaan dus over zaken als de ligging of de spreiding en de kenmerken van verschijnselen. Soms gaat het om de weergave van een ruimtelijk vraagstuk.

B Verklarende vragen
● Deze vragen beginnen met woorden als 'waarom', 'waardoor', 'hoe komt het'. Het gaat dus om oorzaken. Een goede verklaring bestaat uit de volgende onderdelen:
– *Situatiebeschrijving.* Je noemt de geografische omstandigheden waarin een verschijnsel zich voordoet. Het gaat om aspecten van de ligging, de gebiedskenmerken, de bevolkingskenmerken of de relaties die kunnen helpen bij de verklaring.
– *Oorzaak.* Welke gebeurtenis zorgt ervoor dat het te verklaren verschijnsel zich voordoet?
– *Gevolg.* Dit is het te verklaren verschijnsel.
– *Verklarend principe.* Dit is een algemene regel waarin is vastgelegd waarom de oorzaak leidt tot het gevolg.

Meestal spelen meerdere oorzaken of factoren tegelijkertijd een rol. Voor veel verschijnselen zijn zowel menselijke als natuurlijke factoren verantwoordelijk. Zo wordt bodemerosie niet alleen veroorzaakt door ontbossing (een menselijke factor), maar ook door een toename van de intensiteit van de neerslag (een natuurlijke of fysische factor).

C Voorspellende vragen
● Voorspellende vragen zijn toekomstgericht. Het zijn vragen naar het voorkomen (of wegblijven) van verschijnselen in een gebied in de komende jaren of decennia. Het gaat om een verwachting op grond van de beschikbare informatie.
Een goede voorspellende vraag bevat minstens drie onderdelen:
– *Situatiebeschrijving.* De huidige (regionale) omstandigheden, met aandacht voor de ruimtelijke context.
– *Verwachting.* De voorspelde toekomst.
– *Voorspellend principe.* Dit is een algemene regel die het verband beschrijft tussen de huidige omstandigheden en de verwachting voor de toekomst.

Soorten vragen	Voorbeelden van vragen met daaronder (beknopte) antwoorden
A Beschrijvende vragen	1 Wat is 'toerisme'? 2 Waar liggen toeristische bestemmingsgebieden in Spanje? 3 Hoe reizen toeristen naar vakantiebestemmingen in Spanje? 4 Welk soort toerisme tref je in de genoemde gebieden aan? 5 Voor welke plaatselijke problemen zorgt het toerisme?
	1 Vorm van recreatie, gericht op reizen en verblijf buiten eigen woongebied. 2 Aan de kusten van de Middellandse Zee: de costa's. 3 Per vliegtuig, bus of auto. 4 Massatoerisme, strandvakanties. 5 Overlast, verstening, problemen met watervoorziening, enzovoort.
B Verklarende vraag	Waardoor nam het massatoerisme naar de Spaanse costa's vanaf de jaren zestig van de vorige eeuw zo sterk toe?
	Situatiebeschrijving De aanwezigheid van landschappelijk mooie kuststreken, mooie stranden en warme, hete zomers en zachte winters. Oorzaak Toename welvaart en vrije tijd en betere infrastructuur (autosnelwegen). Gevolg Stijging van het aantal toeristen. Verklarend principe Het aantal toeristen stijgt, wanneer de relatieve afstand naar een (potentiële) toeristische bestemming afneemt en de welvaart en vrije tijd in het herkomstgebied van toeristen toenemen.
C Voorspellende vraag	Verwacht je een groei of een daling van het aantal toeristen aan de Spaanse costa's?
	Situatiebeschrijving Het aantal toeristen in Spaanse kustgebieden daalde. Het aanbod van alternatieve bestemmingen neemt toe en 'lowbudget'-maatschappijen concurreren met nieuwe plaatsen van vertrek en meer bestemmingen binnen Europa. Verwachting Verdere daling van toeristenstroom naar Spanje. Voorspellend principe Naarmate de toerist kan kiezen uit meerdere, gelijkwaardige bestemmingen qua relatieve afstand (prijs, afstand, reistijd) en kwaliteit (comfort, service, landschappelijke attractiviteit), neemt de kans af dat hij steeds weer kiest voor die ene bestemming.
D Waarderende vraag	Vind je de afname van de toeristenstroom gunstig of ongunstig voor de Spaanse kustgebieden?
	Situatiebeschrijving Verminderde inkomsten voor de horeca aan de Spaanse kust, de toename van de werkloosheid, de verslechtering van de dienstenbalans tussen Spanje en het buitenland, maar ook een kleinere aanslag op watervoorraden, minder aantasting van het milieu, enzovoort. Oordeel Een afweging tussen enerzijds de economische belangen en anderzijds de bescherming van natuurwaarden. Hecht je grotere waarde aan de natuurbelangen, dan zul je de afname van de toeristenstroom positief waarderen. Een en ander onderbouw je met argumenten door bijvoorbeeld in te gaan op de effecten van minder toeristen op de watervoorraden in de regio.
E Probleemoplossende vraag	Welk advies zou je geven om te voorkomen dat de inkomsten uit toerisme afnemen en dat de werkloosheid toeneemt?
	Situatiebeschrijving Zie eerder bij waarderende vraag. Voorstel van maatregelen Investeren in duurzaam toerisme. Criteria Precieze beschrijving van de toename van watervoorraden, vermindering van energieverbruik en milieuvervuiling. Oplossing Duurzamere samenleving met een verbetering van het milieu en minder werkloosheid en hogere inkomsten.

D Waarderende vragen

● Waarderen betekent dat je een uitspraak doet over de wenselijkheid van een situatie of proces. Daar horen ook argumenten bij: waaróm is iets wenselijk?
Waarderende vragen beginnen bijvoorbeeld met 'Is het een goede zaak, dat ....(?)', of 'Waarom vind je het wenselijk, dat ....(?)'
Waarderen heeft alles te maken met opvattingen over 'goed' en 'slecht' en dus met waarden en normen. Die waarden en normen moet je noemen bij waarderende vragen. Daarnaast moet je ook argumenten geven.
Voor waarderende vragen kun je het 'Stappenplan eigen mening' gebruiken:
– Wat is het probleem?
– Wie zijn erbij betrokken?
– Wat is hun mening over het probleem en welke argumenten hebben ze?
– Wat is je eigen mening en welke argumenten heb jij zelf?

E Probleemoplossende vragen

● Bij dit soort vragen wordt je gevraagd een probleem op te lossen. Alle eerder genoemde vragen moet je daarvoor al beantwoord hebben. Immers, zonder een verschijnsel eerst te kennen en te kunnen verklaren, kun je geen probleem oplossen. Het antwoord op een probleemoplossende vraag is vaak een voorstel, een advies of een plan.
Bij de antwoorden zullen de volgende elementen moeten terugkomen:
– *Situatiebeschrijving*. De huidige ongewenste situatie/ontwikkeling.
– *Voorstel van maatregelen*. waaruit je zou kunnen kiezen. Niet elke maatregel zal even goed uitpakken. Anders gezegd: maatregelen kunnen tot verschillende *scenario's* leiden.
– *Criteria* waaraan een oplossing moet voldoen.
– *Oplossing*. Dit is de maatregel die volgens jou tot de meest gewenste ontwikkeling leidt. Je moet ook duidelijk maken waarom je juist deze maatregel kiest.

Hoofdvragen en deelvragen

▶ Wanneer je een verschijnsel of gebied gaat bestuderen, maak je één centrale vraag (de hoofdvraag) en enkele deelvragen. Hoofdstukken in het boek zijn ook opgebouwd aan de hand van zo'n combinatie van hoofd- en deelvragen.
▶ Een goede hoofdvraag voldoet aan de volgende eisen:
● De hoofdvraag moet natuurlijk een aardrijkskundige vraag zijn en dus betrekking hebben op zowel een verschijnsel als een gebied.

Voorbeeld van hoofd- en deelvragen

Hoofdvraag

Wat is de beste oplossing om te voorkomen dat veranderingen in de waterafvoer van de grote rivieren de komende dertig jaren een probleem gaan vormen voor de bewoners van het rivierengebied? (probleemoplossende / waarderende vraag)

Deelvragen

1 Waar ligt het rivierengebied en welke delen van Nederland horen erbij? (beschrijvende vraag)
2 Hoe is de waterafvoer de laatste decennia in het rivierengebied veranderd? (beschrijvende vraag)
3 Welke problemen bracht die verandering met zich mee? (beschrijvende vraag)
4 Waardoor werd de verandering van de waterafvoer veroorzaakt? (verklarende vraag)
5 Welke veranderingen treden hier de komende dertig jaar op in de waterafvoer van de grote rivieren en waar precies? (voorspellende vraag)
6 Welke problemen voor de bevolking doen zich door die veranderingen in de waterafvoer voor? (voorspellende vraag)
7 Welke oplossingen kun je bedenken om de problemen te voorkomen? (probleemoplossende vraag)
8 Welke oplossing is de beste? (waarderende vraag)

● Uit de hoofdvraag moet duidelijk tot uiting komen welke informatie je nodig hebt. De hoofdvraag is dus niet te globaal. Zorg voor het volgende:
– Omschrijf duidelijk het onderwerp ('wat').
– Baken de periode waarin het onderwerp onderzocht moet worden duidelijk af ('wanneer').
– Geef zo precies mogelijk aan welk(e) gebied(en) onderzocht worden ('waar' en 'begrenzing').

▶ De antwoorden op de deelvragen lossen een stukje van de hoofdvraag op. Goede deelvragen voldoen aan de volgende eisen:
● Deelvragen ondersteunen de hoofdvraag.
● Het aantal deelvragen is niet te groot. Voeg daartoe eventueel deelvragen samen of streep wat minder belangrijke vragen weg.
● Deelvragen staan in een logische volgorde. Je kunt denken aan de volgende twee manieren:
1 Eerst beschrijvende, vervolgens verklarende, daarna waarderende of probleemoplossende vragen en ten slotte de voorspellende vragen. Zorg er in ieder geval voor dat er naast beschrijvende deelvragen minstens één ander type vraag gesteld wordt.
2 Het antwoord op de eerste deelvraag is nodig om de tweede te beantwoorden, enzovoort. Elke deelvraag helpt je dus verder op weg om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

3 Geografische hulpmiddelen

Kaarten: belangrijke geografische informatiebronnen.

▶ Om (geografische) vragen te kunnen beantwoorden, heb je bronnen nodig, waaruit je informatie haalt. Geografische informatie kun je verkrijgen door zelf onderzoek te verrichten. Dit 'veldwerk' is echter niet altijd mogelijk. De bronnen zijn meestal teksten, kaarten, beelden en cijfers of grafieken in (vak) literatuur, (massa)media, film, (interactieve) animaties, (lucht) foto's en cartoons. Van al deze mogelijkheden vormen kaarten misschien wel de belangrijkste informatiebron.
▶ Aardrijkskunde zonder kaarten is bijna onmogelijk. Juist op kaarten worden ruimtelijke verschillen afgebeeld en daar draait het bij aardrijkskunde om. De cartograaf (kaartmaker) brengt op kaarten niet alleen de ligging, gebieds- en bevolkingskenmerken in beeld, maar ook relaties. Een voorbeeld van een kaart met (ruimtelijke) relaties is GB 78A.

Kaartsoorten

▶ Bij *kaartsoorten* let je op het gebruik van de kaart. Dat gebruik kan sterk variëren. Raadpleeg hiervoor maar eens GB 14. Drie soorten kaarten komen veel voor:
● *Landkaarten*. Ze geven op schaal een algemeen beeld van het aardoppervlak met daarop wegen, rivieren, het nederzettingenpatroon, grenzen, de vegetatie, reliëf, enzovoort. Als de schaal van een landkaart 1:10.000, 1:25.000 of 1:50.000 is, spreek je over *topografische kaarten* (Voorbeeld: GB 21A,C). Vanaf 1:100.000 zijn het *overzichtskaarten* (Voorbeeld: GB 40-41). De topografische kaarten beelden een klein gebied af met veel details. De overzichtskaarten hebben minder details en betreffen een groter gebied.
● *Navigatie-* of *oriëntatiekaarten* worden gebruikt voor het uitzetten of volgen van een bepaalde route. Denk aan *stadsplattegronden* (GB 26A), *wegenkaarten*, *zeekaarten* en *luchtvaartkaarten*.
● *Thematische kaarten* gebruik je als de spreiding van een verschijnsel of thema centraal staat. Dat kan een gebiedskenmerk zijn, zoals grondsoort, klimaat of nederzettingen, of een bevolkingskenmerk (bijvoorbeeld inkomen, werkgelegenheid, godsdienst) of relaties (bijvoorbeeld handel, forensisme, enzovoort). Op sommige thematische kaarten worden bij elkaar passende kenmerken gecombineerd afgebeeld. Zie bijvoorbeeld GB 55A.
▶ Cartografen benadrukken op de kaarten altijd bepaalde kenmerken van gebieden. Behalve de *titel*, *kaartsymbolen* en de *schaal* gebruiken zij nog andere manieren om de aandacht op bepaalde verschijnselen te richten. Dat is van belang bij het selecteren van een kaart in de atlas. Je moet dan die kaart kiezen die het best past bij de gestelde vraag. Waar moet je dan, behalve op symbolen, titel of de schaal van de kaart nog meer op letten?
● De *projectie*. Het bolvormig aardoppervlak kan op verschillende manieren op een plat vlak, een kaart dus, afgebeeld worden (GB 12). Er zijn projecties die de vorm van gebieden/landen goed weergeven, maar geen goed beeld geven van de grootte van het oppervlak. Soms is een kaart zo getekend, dat alleen de richtingen goed weergegeven worden. Vooral bij het afbeelden van grote gebieden, werelddelen of de hele wereld, is het goed om te kijken welke projectie toegepast is. Dat kun je goed zien aan de richting van meridianen en parallellen.
● Cartografen geven soms verschijnselen op een overdreven manier weer, bijvoorbeeld de breedte van rivieren. Ook het omgekeerde komt voor: minder belangrijke zaken worden gewoon weggelaten of minder benadrukt.

Kaarttypen

▶ *Kaarttypen* onderscheiden zich van elkaar door de vormgeving (GB 13). Verwar *kaarttypen* (onderscheid in vormgeving) niet met *kaartsoorten* (onderscheid in gebruik).
● Op *chorochromatische* kaarten (ook wel *mozaïekkaarten*) is per deelgebied een eigenschap (ook wel een 'kwaliteit') weergegeven. Een voorbeeld: volgens GB 13A heeft stadsdeel Zuidoost in Amsterdam een eigen bestuur en is opgedeeld in zeven buurten. Dat is een politieke eigenschap. Een ander voorbeeld is een kaart waarop van deelgebieden de overheersende godsdienst is afgebeeld.
● *Choropletenkaarten* hebben betrekking op een kwantitatief kenmerk of verschijnsel. Denk aan een hoeveelheid of de intensiteit van een verschijnsel. GB 13C is een voorbeeld: de bevolkingsdichtheid. Elk deelgebied heeft een andere kleur.
● *Isolijnenkaarten* zijn een ander kaarttype om cijfermatige gegevens ('kwantiteiten') weer te geven. Isolijnen (iso = gelijk) verbinden punten die eenzelfde waarde hebben. Hoogtelijnen zijn het beste voorbeeld ervan: elk punt op zo'n lijn heeft dezelfde hoogte (bijvoorbeeld 250 m boven de zeespiegel). Ruimtes tussen 'isolijnen' kunnen verschillende kleuren krijgen.
■ De arcering of kleuren worden zowel op choropletenkaarten als op isolijnenkaarten intensiever of feller naarmate de waarde hoger is (GB 13D).

● Op *anamorfosekaarten* worden gebieden op een wat vreemde manier getekend. Het oppervlak van een land, een provincie of deel van de wereld wordt niet in verhouding getekend tot het werkelijke oppervlak in (bijvoorbeeld) km². De grootte is getekend in verhouding tot de omvang van een verschijnsel. Om bijvoorbeeld goed tot uiting te brengen dat het inkomen per inwoner in de (semi)perifere landen erg laag ligt ten opzichte van de kernlanden, teken je op een anamorfosekaart landen groter naarmate het inkomen er hoger is. Het oppervlak van Nederland zou dan op zo'n kaart ruim vier keer zo groot worden afgebeeld als dat van Mexico. Het inkomen van dat laatste land is immers bijna vier keer zo klein. Op GB 216 staan enkele voorbeelden van dit kaarttype.

● Op *diagramkaarten* staan cirkeldiagrammen, staafdiagrammen of blokdiagrammen (GB 13G).

● *Stippenkaarten* gebruiken puntsymbolen om de spreiding van een verschijnsel in beeld te brengen. Elk symbool stelt dan een bepaalde waarde voor, bijvoorbeeld 1.000 personen (GB 13B).

● *Stroomdiagrammen* gaan over verplaatsing van goederen, mensen of informatie tussen punten op het aardoppervlak. Stroomdiagrammen zijn heel geschikt voor het verhelderen van relaties tussen gebieden of plaatsen. Voorbeelden: vluchtelingenstromen in Oost-Afrika of migratie (GB 165E).

Remote sensing

▶ *Remote-sensingbeelden* lijken op kaarten (GB 16-19). Scanners in satellieten en vliegtuigen tasten de aarde voortdurend in kleine stukjes af ('remote' = 'vanaf een afstand' en 'sensing' = 'aftasten'). Ze meten allerlei soorten straling op (zoals licht of warmte). Met een computer kun je van deze gemeten straling een op een kaart lijkende figuur maken. Voor iedere hoeveelheid straling kiest men een bepaalde kleur. De kleuren kunnen overeenkomen met de echte kleuren; dan spreek je over *'true colour'*. Is dat niet het geval dan zijn de remote-sensingbeelden weergegeven in *'false colour'*.

▶ Remote sensing heeft enkele belangrijke voordelen:

● Een groot voordeel van remote sensing is dat het onzichtbare zichtbaar gemaakt kan worden. Het gat in de ozonlaag is niet te zien met het menselijk oog, maar het kan wel gescand en (het rode, blauwe, groene en het infrarode licht) ingekleurd worden.

● Een tweede pluspunt is dat gelijktijdig over grote gebieden dezelfde gegevens kunnen worden verzameld. Als je deze totaaloverzichten een aantal jaren maakt, kun je de ontwikkelingen in de tijd volgen. Voorbeelden hiervan zijn de verdroging van het Aralmeer vanaf de tweede helft van de vorige eeuw en de ontbossing in het Amazonegebied.

Kaartvaardigheden

▶ Bij het gebruiken van kaarten komen een aantal vaardigheden kijken. Die oefen je bij de vele opdrachten.
Een overzicht daarvan:

● *Kaartlezen* is een zaak van goed naar de kaart kijken met behulp van de legenda die bij de kaart hoort. Deze vaardigheid komt vooral van pas bij het beantwoorden van beschrijvende vragen. Bijvoorbeeld: waar liggen overal nederzettingen?

● *Kaartanalyse*. Analyse gaat verder dan kaartlezen. Daarbij gaat het vooral om de afzonderlijke elementen in een gebied. In het voorbeeld van de nederzettingen zou je op de volgende twee manieren een analyse kunnen maken:

– Zijn het nederzettingen die op een bepaalde hoogte liggen? Om erachter te komen of dat zo is, moeten de nederzettingen geordend worden. Je maakt bijvoorbeeld een groep van alle nederzettingen die boven en alle nederzettingen die onder 1.500 m hoogte liggen. Dit heet classificeren. Bij deze analyse ga je eigenlijk op zoek naar regelmatigheden of spreidingspatronen.
– Is er een verband tussen het klimaat en het bodemgebruik? Met een of meerdere kaarten probeer je op zoek te gaan naar verbanden tussen deze verschijnselen.

● *Kaartinterpretatie* is misschien wel de moeilijkste vaardigheid. Een voorbeeld. Stel dat je ontdekt dat er een verband is tussen commerciële akkerbouw en het voorkomen daarvan in de gematigde luchtstreek. Je probeert dan vanuit je kennis over landbouw en klimaten verklaringen te bedenken.

4 Aardrijkskundige werkwijzen

▶ Je weet nu waar het in de aardrijkskunde om gaat (zie: 1. Geografisch beeld) en welk gereedschap je gebruikt (zie: 3. Geografische hulpmiddelen) om de geografische informatie te verkrijgen, waarmee je aardrijkskundige vragen (zie: 2. Aardrijkskundige vragen) moet gaan beantwoorden. Maar hoe moet je nu aan de slag met dat gereedschap? Ofwel: welke geografische werkwijzen zijn er, om met het gereedschap een goed geografisch beeld op te bouwen? De zes werkwijzen hierna kun je zowel gebruiken bij het bedenken als het beantwoorden van geografische vragen. Die werkwijzen worden kort toegelicht. Het verwerven van een geografisch beeld van het toerisme in Spanje wordt weer als voorbeeld gebruikt in het kader (op de volgende bladzijde).

A Vergelijken van verschijnselen

▶ Een verschijnsel kun je op twee manieren onderzoeken.

Aardrijkskundige werkwijzen	Voorbeeld: toerisme in Spanje
A Vergelijken van verschijnselen	
Twee gebieden als uitgangspunt	Vergelijken van Costa Brava en Costa del Sol op het gebied van toerisme. Bijvoorbeeld: welke verschillen zijn er tussen de beide costa's als je let op de vormen van toerisme (bijvoorbeeld massatoerisme of elitair toerisme, strandtoerisme of toerisme gericht op cultuur), de herkomst en samenstelling van de toeristenstromen, het soort verblijf, enzovoort?
Het verschijnsel zelf centraal stellen	Welke vormen van toerisme ken je en hoe zijn deze vormen over het Spaanse grondgebied verspreid? Hoe heeft het toerisme zich in Spanje ontwikkeld en was die ontwikkeling overal hetzelfde? Heeft het toerisme een seizoensmatig karakter en geldt dat voor alle toeristische bestemmingen in Spanje?
B Relaties leggen tussen verschijnselen of gebieden	
Interne factoren	Het toerisme hangt binnen Spanje samen met factoren als klimaat, landschap, prijsniveau, toeristische faciliteiten, maar ook met processen als ontbossing, verdroging, verstedelijking of vervuiling.
Externe factoren	Toerisme hangt ook samen met factoren buiten Spanje. Denk aan concurrentie van nieuwe, met de Spaanse costa's vergelijkbare vakantiebestemmingen, zoals de Turkse rivièra. Het kan ook worden toegeschreven aan verschijnselen elders, zoals toenemende werkloosheid in het noordwesten van Europa, het dichtslibben van Franse autosnelwegen, toegenomen vrije tijd, enzovoort.
C Verschijnselen of gebieden bekijken vanuit verschillende dimensies	
	Een vraag over voor- en nadelen van toerisme in Spanje is gemakkelijker te beantwoorden als je aan de volgende dimensies denkt:
Economische dimensie	Het toerisme is een belangrijke inkomstenbron, levert werkgelegenheid op en versterkt de betalingsbalans.
Fysische dimensie	Toeristen worden vaak aangetrokken door de natuurlijke omgeving, maar omgekeerd beïnvloedt het toerisme ook het milieu, waarbij verdroging, vervuiling of vormen van landdegradatie ontstaan.
Sociaal-culturele dimensie	Het toerisme heeft invloed op de samenleving en de cultuur van Spanje en het land biedt de toeristen cultureel erfgoed.
Politieke dimensie	De manier waarop de lokale, regionale of landelijke politiek bij het toerisme betrokken is.
D Verschijnselen en gebieden plaatsen in hun geografische context	
Stad en streek	Torremolinos is deel van het ruimere gebied van de Costa del Sol. Als je een idee hebt tot welk groter geheel Torremolinos behoort, kun je ook beter inschatten welke andere gebieden de belangrijkste directe concurrenten van Torremolinos zijn.
Streek en land	In een grotere context: de Costa del Sol is een deel van Spanje. Binnen dat land neemt het gebied een voorname positie in op toeristisch gebied als je let op het aantal overnachtingen. Ook Torremolinos heeft baat bij de positie van de Costa del Sol binnen Spanje.
E Veranderen van ruimtelijk schaalniveau	
Door inzoomen worden (binnen een groter gebied) details zichtbaar. Bij uitzoomen raken de details op de achtergrond.	Op continentale (Europese) schaal gaan toeristen naar landen aan de Middellandse Zee vanwege de grote kans op goed weer. Inzoomend op een deel van Spanje blijkt, dat dit ook opgaat voor Torremolinos. De accommodatie in Torremolinos is uitstekend voor het massatoerisme met de vele goedkope hotels. Maar in Barcelona spelen ook andere factoren mee: veel musea, prachtige parken en historische gebouwen.
F Redeneren vanuit het algemene en het bijzondere	
	Stel bijvoorbeeld de vraag: welke algemene en welke bijzondere factoren hebben bijgedragen aan de opkomst van Marbella en Lloret de Mar als badplaatsen aan de Spaanse Middellandse Zeekust?
Algemene factoren	In het algemeen gaat het bij de toeristenplaatsen aan de costa's om zonnige bestemmingen voor toeristen uit Noordwest-Europa, met droge en warme zomers, mooie stranden, lage prijzen en een groot aanbod van toeristische voorzieningen.
Bijzondere factoren	Maar zijn er ook bijzondere factoren? Als je dat voor Marbella onderzoekt, blijkt dat een toevallige, corrupte burgemeester ooit voor een enorme groei van dit toeristenoord heeft gezorgd. Marbella is een badplaats voor de elite geworden. Bijzondere factoren voor de groei van Lloret de Mar waren de goede bereikbaarheid en de lange toeristische traditie.

- Je vergelijkt een verschijnsel (bijvoorbeeld toerisme) in het ene gebied met hetzelfde verschijnsel in het andere gebied.
- Bij de tweede manier stel je het verschijnsel zelf centraal. (Je stelt niet de gebieden op de voorgrond maar het toerisme zelf.)

B Relaties leggen tussen verschijnselen of gebieden

▶ Bij deze werkwijze zoek je naar samenhang, ofwel (interne en externe) relaties.

C Verschijnselen of gebieden bekijken vanuit verschillende dimensies

▶ Aan verschijnselen kun je een aantal aspecten onderscheiden:
- De *economische dimensie*.

Het gaat om het creëren van inkomen, werkgelegenheid of de bijdrage aan de betalingsbalans.
- De *fysische dimensie*.

Deze dimensie heeft betrekking op de natuurlijke omgeving.
- De *sociaal-culturele dimensie*.
- De *politieke dimensie*.

Het gaat hier om de politieke invloed van overheden en belangengroepen.

D Verschijnselen en gebieden plaatsen in hun geografische context

▶ Gebieden en verschijnselen maken deel uit van een groter geheel.

E Veranderen van ruimtelijk schaalniveau

▶ Regio's zijn er in allerlei maten. Daardoor werken geografen niet altijd op hetzelfde *ruimtelijke schaalniveau*. Veelgebruikte ruimtelijke schaalniveaus zijn:
- *mondiaal* niveau: de wereld,
- *continentaal* niveau: werelddeel,
- *nationaal* niveau: landelijk,
- *regionaal* niveau: provincie, streek of landsdeel,
- *lokaal* niveau: plaatselijk,
- *fluviaal* niveau: stroomgebied van een rivier.

Geografische kennis wordt beter wanneer je enkele keren van ruimtelijke schaal verandert door in of uit te zoomen. Je krijgt daardoor een heel andere kijk op een verschijnsel of een gebied.

F Redeneren vanuit het bijzondere en het algemene

▶ In veel gebieden spelen behalve algemene ook bijzondere factoren een rol. Geografen proberen via deze werkwijze zicht daarop te krijgen. In onderstaand kader is dat uitgewerkt voor het toerisme.

5 Stappenplan geografisch onderzoek

▶ Bij een compleet geografisch onderzoek komt heel wat kijken. Daarom is het van belang om zo'n onderzoek op een goede, dat wil zeggen systematische manier te laten verlopen. Het schema hieronder biedt daarbij de helpende hand. Voor uitleg en tips bij het uitvoeren van deze stappen kun je terecht op *www.degeo-online.nl*.

Onderzoeksstappen	Uitwerking
Fase I Voorbereiden	
1 Vragen stellen	1a Probleemoriëntatie
	1b Hoofd- en deelvragen formuleren of
	1c Werken met hypothesen
2 Plannen	2a Activiteitenoverzicht maken
	2b Tijdsplanning maken
	2c Taakverdeling maken
Fase II Uitvoeren	
3 Informatie verzamelen	3a Informatiebehoefte inventariseren
	3b Bronnen selecteren
	3c Bruikbaarheid bronnen bepalen
4 Informatie verwerken	4a Informatie ordenen
	4b Informatie analyseren
Fase III Afsluiten	
5 Vragen beantwoorden	5a Deelvragen beantwoorden
	5b Hoofdvraag beantwoorden
	5c Standpunt bepalen
6 Presenteren	6a Doel en doelgroep vaststellen
	6b Inhoud bepalen
	6c Medium bepalen
	6d Planning maken
	6e Presentatie uitvoeren
Fase IV Evalueren	
7 Leren leren	7a Hoe verliep de voorbereiding?
	7b Hoe verliep de uitvoering?
	7c Hoe verliep de afsluiting?

Register van begrippen

Paginanummer in zwart → pagina waarop begrip (voor het eerst) in de tekst wordt genoemd
Paginanummer in blauw → pagina van de begrippenlijst

Bronvermelding

Omslagfoto: REUTERS/WFA/ Beawiharta – Amsterdam

Hoofdstuk 1
W4b Ron Giling/Lineair – Arnhem
W4c Nico Stengert/Lineair - Arnhem
W4d Luis D'Orey/Reuters/Novum - Amsterdam
1.2 The World Factbook, CIA
1.3 www.evd.nl
1.4 Diversity Amid Globalization, Rowntree/Lewis/ Price/Wykoff
1.5 www.aseansec.org
1.7 Globetrotter, een serie geografische verkenningen, Stichting TELEAC/NOT, Utrecht, 1996 en www.muturzikin.com
1.8 Geography: Realms, Regions and Concepts, H.J. de Blij en P.O. Muller
W6 Geographische Rundschau, januari 2003
W8, W9, W10, W11 Praxis Geographie, juni 2003
1.12 en.wikipedia.org
1.13 Geografie, januari 2011
1.19 volcano.und.edu
W14, W15, W16, W17 naar Praxis Geographie, februari 1999
1.21 www.google.nl
1.23 The World Factbook, CIA
1.24 www.indexmundi.com
1.26 www.american.edu
1.27 www.worldcoal.org
W21 Statistical Review of World Energy 2003, BP
W24 en.wikipedia.org
1.29 Geographische Rundschau, april 2000
1.33 www.rubberstudy.com
W25, W26 Thailand, räumliche Strukturen und Entwicklung, W. Donner, Darmstadt, 1989
W28 www.google.nl

Hoofdstuk 2
2.2, 2.7 Atlas algemene en vaderlandse geschiedenis, Dr. B.A. Vermaseren, 20e druk
2.10 www2.cr.chiba-u-jp
W2 www.nationaalarchief.nl
W3 www.geschiedenis.nl
2.11 Pacifisch Azië, P.C.J. Druijven en A.L. van Naerssen, Van Gorcum, 1997
2.14 Southeast Asian Paper Tigers?, Taylor & Francis, 2003
2.17 Volkskrant, 18-8-2006
2.19 www.indexmundi.com, The World Factbook, CIA en www.tradingeconomics.com
2.20 vwo eindexamenbundel 2010-2011
W4 Science & Engineering, www.a-star.edu.sg
W5, W6 Southeast Asian Paper Tigers?, Taylor & Francis, 2003
W8 Thailand's Crisis, P. Phongpaichit en C. Baker, 2000
W10 Grote Bosatlas, 52e druk
2.21 Southeast Asias en www.fita.org
2.22, 2.23, 2.26, 2.27 The World Factbook, CIA
W13 Southeast Asian Paper Tigers?, Taylor & Francis, 2003 en data.un.org
W14 naar www.geoclopedie.nl
W15 The World Factbook, CIA en The City in Southeast Asia, P.J. Rimmer en H. Dick, 2009
W16 The City in Southeast Asia, P.J. Rimmer en H. Dick, 2009
W17 www.nationmaster.com
W18, W19 Reshaping Economic Geography in East Asia, Y. Huang en A.M. Bocchi, World Bank Publications, 2009

Hoofdstuk 3
3.1 Globetrotter, een serie geografische verkenningen, Stichting TELEAC/NOT, Utrecht, 1996
3.2, 3.3, 3.5 ASEAN statistics
3.6, 3.7 www.aseansec.org
3.8 ASEAN statistics
3.10 Eenwording en verbrokkeling: Paradox van de regionale dynamiek, B. de Pater, Van Gorcum, 1995
W1 www.oecd.org
W2, W3, W4 www.aseansec.org
W6 Volkskrant 18-8-2006
W7, W8, W9 www.asean.or.jp
3.13 www.migrationinformation.org en www.mom.gov.sg
3.14 naar NH 15-2-2010
3.15, 3.16 www.optimindsolutions.com
3.18 Reshaping Economic Geography in East Asia, Y. Huang en A.M. Bocchi, World Bank Publications, 2009
3.19 World Tourism Organization, 2006
3.20 www.asean.or.jp
W14 www.migrationinformation.org
W19 kranten (o.a. NRC 10-11-2006)
3.24 naar Worldbank 2006, CIA 2007, UN 2006
3.25, 3.26 The World Factbook, CIA
3.28 globalis.gvu.unu.edu en The World Factbook, CIA
W23 www.rrcap.unep.org
W24 www.eximbankindia.com

Foto's
Alamy/ImageSelect – Wassenaar: p. 8, 40
M. Brinkman: p. 12
Imageselect, Wassenaar: p. 15
Antoine Boureau/Lineair – Arnhem: p. 17
Reuters / WFA Novum, Amsterdam: p. 18, 64-l, 67
AFP/ANP – Rijswijk: p. 23, 89
NASA – Washington: p. 25, 38
Andry Prasetyo/Reuters – Amsterdam: p. 26-l
Tom Pfeiffer/VolcanoDiscovery – Troisdorf: p. 26-r
Wim van Cappellen/Lineair – Arnhem: p. 27
Ulet Ifansasti/Getty – Amsterdam: p. 31
Chunzeng Wang - University of Maine at Presque Isle: p. 32
B en U, Diemen: p. 33
Roland Irslinger, Hochschule für Forstwirtschaft, Rottenburg, Duitsland: p. 41-b
Björn Svensson / B en U, Diemen: p. 41-m
Martin Roemers/HH – Amsterdam: p. 50
Collectie KIT/Tropenmuseum – Amsterdam: p. 52
Louis Meulstee/Lineair: p. 53
Picture-Alliance, Frankfurt: p. 54
Corbis, Londen: p. 56, 97
KITLV, Leiden: p. 57
KIT, Amsterdam: p. 58
Jani Patokallio – Helsinki: p. 63
Ursula Späth / B en U, Diemen: p. 64-r
AP / Reporters, Haarlem: p. 66
Tomaszd/Flickr: p. 74
Beawiharta Beawiharta/Reuters/Novum – Amsterdam: p. 76-l
Klaus-Werner Friedrich/Lineair – Arnhem: p. 76-r
Peter Kneffel/Lineair – Arnhem: p. 91
Asunta Rufino – Manila: p. 103
ANP Photo, Rijswijk: p. 105
Henk van der Leeden / B en U, Diemen: p. 107
Mel Longhurst/Lineair – Arnhem: p. 108
Bloomberg/Getty – Amsterdam: p. 113-b
Ron Giling/Lineair – Arnhem: p. 113-o
Joerg Boethling/Lineair – Arnhem: p. 115
Photoshot/Lineair – Arnhem: p. 116

www.degeo-online.nl

SE Leerstof voor Schoolexamen vwo

Wereld Arm en rijk

Aarde Klimaatvraagstukken

Gebieden Zuidoost-Azië actueel

CE Leerstof voor Centraal examen vwo

Wereld Globalisering

Aarde Systeem aarde

Gebieden Zuidoost-Azië in beeld

Leefomgeving Wonen in Nederland

9 789006 436549